

СЛОВО

ЧАСОПИС ЗА

СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ
ГОДИНА V

БРОЈ

22

МАЈ
2009.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА
СРБИЈЕ

ДОДЕЉУЈЕ
ИЗУЗЕТНУ

ВУКОВУ НАГРАДУ

АКТИВУ ПРОФЕСОРА И
НАСТАВНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КНИЖЕВНОСТИ СРЕДЊИХ И
ОСНОВНИХ ШКОЛА У НИКШИЋУ
ЗА ИЗУЗЕТНИ ДОПРИНОС
РАЗВОЈУ КУЛТУРЕ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
И СВЕСРПСКОМ
КУЛТУРНОМ ПРОСТОРУ

ЖИРИ
ВУКОВЕ НАГРАДЕ
ПРЕДСЕДНИК

БЕОГРАД
2005.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА СРБИЈЕ
ПРЕДСЕДНИК

Radivojević

НВУ Актив професора српског језика
из Никшића чине 27 професора средњих школа
који су школске 2004/2005. године
разоткрили намеру црногорског режима
да ненаучно и незаконито
приименује српски језик у Црној Гори,
и због тога су отпуштени са посла
без могућности запошљавања

СЛОВО
НИКШИЋ
МАЈ, 2009

РИЈЕЧ УРЕДНИКА

Веселин Матовић:

Шта је црногорска књижевност и како је препознати? 6**РАЗГОВОР**Лидија Томић: *Не поричем име, већ начин на који се
инсистира на посебности*..... 12**ЈЕЗИК**Драга Бојовић: *Наука, идеологија и антинаука у српском
језику* 22Ђорђе Трифуновић: *Вавилонска кула и схватање језика у
стариј српској књижевности* 38Ратко Пековић: *Спорови о језику и националним
питањима* 65**СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ**

Радомир Уљаревић 78

БЕЛЕТРИСТИКА

Зоран Костић: поезија 86

Лабуд Драгић: *Повратак* (одломак из романа) 92

Милица Краљ: поезија 112

Бећир Вуковић: *Шешири самоубица*. (прича) 115Павле Поповић: *Дрво с' јесени ове* (поезија) 122Тодор Живаљевић Велички: *Књига о бојама* (прича) 127

САДРЖАЈ

КРИТИКА

Мирко Вуковић	146
Ђорђе Брујић	158
Нада Павићевић	161

ИСТРАЖИВАЊА

Петар Рмуш: <i>Култ Црне Горе и српски романтизам (4)</i>	166
Милорад Радусиновић: <i>Један руски траг о Његошевом боравку у Трсту 1844.године</i>	176

ПРИЗНАЊА

Миодрагу Ћупићу <i>ВУКОВА НАГРАДА</i>	182
---	-----

ПОДСЈЕЋАЊА

Јирген Елзесер : <i>Сањин последњи дан</i>	192
Н. В. Гогољ: <i>Изгорећете као свећа, и друге ћете спалити</i>	209

ЗАПИСИ

Предраг Вукић: <i>Записи из Београда (2)</i>	216
Жељко Комненовић: <i>Бог је бранио, али није кажњавао</i>	227

КЊИГА СЛОВА

Вуко Велаш: <i>Карневалски бјесови (4)</i>	232
--	-----

ЦРТЕЖИ:

Милутин Мићовић: <i>Егзистенција - праоблици</i>	
--	--

Веселин МАТОВИЋ

ШТА ЈЕ ЦРНОГОРСКА КЊИЖЕВНОСТ И КАКО ЈЕ ПРЕПОЗНАТИ?

Скоро ће тридесет година откако је на Филозофском факултету у Никшићу – Одсјек за српски језик и књижевност, сада Студијски програм за српски језик и јужнословенске књижевности, установљен наставни предмет Црногорска књижевност. Учињено је то у вријеме (крај седамдесетих и почетак осамдесетих година прошлог вијека) настанка познатог *Предлога о заједничком минимуму програмских основа за наставу књижевности у основним и средњим школама у Југославији* а у склопу тзв. Шуварове реформе школства, која би нас и сама, и да није било рата и распада (не мало потпиреног и тим Предлогом), заједничке нам државе, и културно, и морално, и економски стрмоглавила у амбис одакле се још за много деценија не бисмо извадили. (Видјети о томе познати чланак Драгољуба Петровића *Писмо министру за памет*, Књижевна реч, 10. октобар 1982, *Школа немушког језика*, Нови Сад, 1996)

Запостављајући све основне (језик, историјски развој, национална припадност, културни контекст итд.) критеријуме за разграничење националних књижевности, а прихватајући посљедњи од могућих – мјесто рођења писца, али и њега недосљедно: Јелена Балшић, на примјер, није рођена на простору данашње Црне Горе па је, ипак, сврстана у «црногорску књижевност», односно методологијом „стављања писаца у надлежност република и аутономних покрајина» (В. Милинчевић), тадашња политичка врхушка Југославије је извршила (и уградила је у све школске програме и у *Енциклопедију Југославије*) дезинтеграцију српске књижевности, по тадашњој административној подјели државе, на: босанскохерцеговачку (сви најважнији српски писци рођени на територији БиХ), војвођанску (сви најважнији српски писци рођени на територији Војводине), затим - косовскометохијску, и црногорску књижевност, а само оно што је претекло – углавном из слива двије Мораве - припало је српској књижевности. По истој матрици је касније, у крвавим ратовима,

разбуцана постојећа држава а с њом и српско национално биће. Ускоро и српски књижевни језик – списак његових преименовања и нових стандардизација по регијама изгледа још није коначан.

На основу «методологије» тог Предлога, прихваћеног од свих тадашњих републичких и покрајинских књижевничких удружења, осим српског, као што рекох, 1982. године, група, на југословенском књижевном простору «неконјунктурних», писаца из Црне Горе прогурала је и наставни предмет Црногорска књижевност. (Радило се о писцима који су се више старали о томе како да се нађу у школским програмима и читанкама, него о томе како да напишу књиге које ће их препоручити за те програме, и који су очекивали да ће установљењем овог предмета то и остварити, што, додуше, неки и јесу.)

Занимљиво је, да је (иако је то било полагање сјемења овоме што данас имамо – установљење непостојећег језика као службеног и оснивање катедре за његово изучавање, - те да је више него очигледно да у Црној Гори ни дан данас, у оквиру заједничког нам српског језика, не постоји никакав изворни, домаћи, књижевни модел, ништа што има свој историјски развој и континуитет изван контекста српске књижевности, ништа чиме би се, макар и условно, могао образложити дефинисати термин «црногорска књижевност»), његово установљење готово прећутано у научној јавности. Ваљда је то, у том времену, дјеловало толико неутемељено да се нико није ни хтио озбиљно бавити тим провинцијским ексцентричностима и неконтролисаним племенско-сепаратистичким амбицијама.

Тако је «немоћ конјуктуре» (П. Зорић), у почетку (док се није примила, док није «узрела» до државног програма), увијена у наиву републичке равноправности и језичког заједништва, ипак, «преко ноћи», очерупала српску књижевност. Писци се, «преко кољена» (чак и они који су, оставили јасне исказнице о томе којој књижевности припадају – Његош, Пекић, Булатовић итд.), измјештају из корпуса српске и сврставају у програм Црногорске књижевности, који ће се ускоро, у пракси, показати као програм за промјену српског језичког, културног и духовног идентитета и цијепања већинског, јединородног и државотворног народа у Црној Гори. (С тим у вези, наводим, примјера ради, недавни покушај уписивања српских писаца поријеклом из Босне и Херцеговине у бошњачку/босанску књижевност, у COBIS-у, али су се, након оштре реакције институција Републике Српске, и јавности, починиоци, ипак, извинили и отклонили грешку! Ко

ли ће се и када у Црној Гори извињавати?)

Након више од двадесет година (2005), као посљедица примјене *Болоњске декларације* на Универзитету Црне Горе али и нараслих сепаратистичких амбиција дијела политичке и културне елите, која, између осталог, и тиме исказује своју приврженост европским интеграцијама, долази до тзв. «преструктурирања програма» Одсјека за српски језик и књижевност, којим се, умјесто дотадашњег концепта изучавања националних књижевности (углавном српске и «црногорске»), прелази на изучавање јужнословенских књижевности «по књижевним епохама и стилским формацијама», што је подразумијевало и промјену имена катедре - Одсјек за српски језик и књижевност у Студијски програм за српски језик и јужнословенске књижевности (термин уведен само ради динстинкције од, тада већ веома непожељног, имена српског језика). На ту промјену, због «брисања Црногорске књижевности», реагују неки црногорски писци на челу са Сретеном Перовићем, који, интересантно је, међу великим писцима којима се у тој новој организацији наставе, посвећују специјални курсеви (Његош, Љубиша, Лалић и Пекић), одједном, али с правом, не препознаје «црногорске писце» и «црногорску књижевност». (Durmitor forum, 29.nov.2005) Међутим, још занимљивији је одговор на то реаговање тадашњег декана Филозофског факултета Бојке Ђукановић, која каже да је, напротив, ради модернизације и ефикасности наставе, извршена «битна редукација садржаја из јужнословенских књижевности нецрногорске провинијенције», друкчије речено: битна редукација садржаја («преопширне») српске књижевности, а да ће се садржаји пет од шест новоуведених специјалних курсева (свих осим оног у оквиру кога ће се, по њеним ријечима, «изучавати дјело класика црногорске књижевности – Петра II Петровића Његоша»), «мијењати и биће дефинисани, између осталог, и према актуелним интересовањима». «Није немогуће – каже даље проф. Ђукановић - ни да наслови свих пет у једном тренутку буду са предзнаком црногорског. Није немогуће да у одређеним периодима свих пет третирају проблематику савремене црногорске књижевности». (Durmitor forum, 30.nov. 2005)

Очигледно, тада се увелико, у складу са преименовањем наставног предмета *Српски језик и књижевност* у основним и средњим школама, и, наравно, пројектованим избацивањем имена српског језика из устава, планирало укидање катедре

за српски језик, односно њено преименовање у катедру за тзв. црногорски језик, тј. *montenegristiku*, па су оваква предвиђања изгледала сасвим остварива. Али како се то, ипак, није догодило, проблем је ријешен (?) на други начин: установљена је и катедра (Студијски програм) за црногорски језик и јужнословенске књижевности. За претпоставити је да ће, у оквиру тог, безличног, апелативног, имена и „празног језика“ (Д. Бојовић) «црногорска књижевност» коначно пронаћи свој идентитет. Дочим, није ми јасно, због чега се, након тог њеног пресељења, катедри за српски језик и јужнословенске књижевности не би вратило њено право име: Катедра за српски језик и књижевност или напосто – Србистика.

Наравно, одавно у Црној Гори многи себе називају црногорским писцима а оно што стварају црногорском књижевношћу. (Међу њима је и приличан број оних који су се до скоро другачије легитимисали – како ли је ружна, а колико је важна та ријеч конјунктура! Додуше, некада то, ипак, није било некакво књижевноисторијско и национално-језичко, етичко или естетско већ само «наивно» територијално-републичко одређење.) То је, разумије се, њихово право које им нико не може оспорити, нити ко оспорава. Као ни оснивање катедри за изучавање њихових књига и књижевности. Међутим, сама та чињеница, дакле то што неко себе сматра црногорским писцем, и уопште писцем (јер, као што неко рече, «прво треба бити писац па се тек онда сврставати тамо или овамо»), не може бити аргуменат да се, посебно у једној озбиљној научно-образовној институцији, сви писци рођени у Црној Гори, или који су стварали у Црној Гори, а чије је књижевно (или као што је случај са Његошем и краљем Николом и књижевно и државничко), дјело парадигма српског културног, језичког, националног, духовног, па и државног интегралитета у њиховом и нашем времену, или им је само мајка рођена у Црној Гори – случај Д. Киша, аутоматски сврставају у ту «књижевност», нити критеријум за разграничење те од српске књижевности. Посебно не за порицање постојања код тих писаца, у свим временима, „јасне свијести о заједничком извору, традицији и имену“, односно „њиховој припадности јединственој српској књижевности“. (Ј. Деретић) С друге, пак, стране, ако се «црногорска књижевност» узима већ као готова чињеница, логично би (и поштено) било да се она коначно једном, на основу провјерених научних параметара, измјери и дефинише. Па да се зна: има ли је или је нема; колика је, и гдје су

њени језички, историјски, културолошки, национални, естетски, духовни и територијални коријени и медници. И колико катедри и специјалних курсева треба за њено изучавање.

И онда да нико више не дира у њене кругове. И да нико више не пита шта је, која су јој обиљежја и како је препознати.

Прије тога, свакако, поштујући макар основни методолошки предуслов за заснивање историје једне националне књижевности а то је њена укоријењеност у историју властитог народа, треба одговорити на питање: у чију је то историју, ког то народа, укоријењена књижевност која је настајала у Црној Гори? Чијом су то историјом закупљени Његош, Љубиша, Марко Миљанов и краљ Никола, а посебно творац народне књижевности као њихов предходник, у својим књижевним дјелима? И са каквом националном свијешћу су их стварали? При том да не пројектујемо нашу памет у њихову, да им не импутирамо наше мишљење и наша «знања» него да се држимо онога што су они мислили и осјећали. Бар толико да будемо интелектуално поштени. И идеолошки релаксирани.

Отварајући дискусију о овим нерасправљеним и у новим околностима (нова државност Црне Горе, уставно проглашење новог службеног језика итд.) додатно изоштреним питањима, прво разговором са проф. др Лидијом Томић, професором српске књижевности на катедри за српски језик на Филозофском факултету у Никшићу, а затим, посредно, и текстом историчара књижевности Ратка Пековић *Спорови о језику и националним питањима – у Књижевним новинама (1967-1990)*, немамо, разумије се, амбицију да мијењамо већинску политичку вољу и њене творевине, још мање нечија убјеђења. (То препуштамо времену и онима који мисле да то могу и да су за то позвани.) Али, имамо за нешто кудикамо важније: да у складу са нашом програмском концепцијом – *чување имена српског језика и књижевности као и укупног културног наслеђа створеног на том језику у Црној Гори* – пред будућим генерацијама (које ће, кад буду за то сазреле, неминовно, испод идеолошких скорелина и намаза, ископати истину о себи и свом културном наслеђу), допунимо оптужницу против времена које је измислило нов облик сатирања људи и народа у виду преименовања њиховог језика, културе и духовности. Зато су свима који желе да се, аргументовано и стручно, укључе у ову расправу, отворене странице нашег часописа.

РАЗГОВОР

РАЗГОВОР

Лидија
ТОМИЋ

Разговор водио:
Веселин МАТОВИЋ

Лидија ТОМИЋ

НЕ ПОРИЧЕМ ИМЕ, ВЕЋ НАЧИН НА КОЈИ СЕ ИНСИСТИРА НА ПОСЕБНОСТИ

Сви црквени списи, документа и записи имају српску редакцију старословенског језика и не садрже, јер их нема, обиљежја црногорског језика. Књижевни развој у Црној Гори слиједио је традицију свог језика, а оно што је, из старијег или новијег времена, од Октоиха до данас, не може бити књижевна посебност одвојива од свог коријена и традиције. Стога, када је о црногорској историји књижевности ријеч, она једино може опстати ако се схвати да Његош није црногорски, ако није српски пјесник, да Марко Миљанов, Стјепан Митров Љубиша, Никола Петровић, такође, „не стоје“ у уско схваћеној црногорској посебности. Уосталом, све је врло сложено, јер се црногорски идентитет, онако како га ја видим и доживљавам, садржи управо у овом о чему говорим, било да је ријеч о књижевности и култури, било о историјском, етичком, духовном, језичком и, зашто не рећи, умјетничком богатству духа на овом простору. Сада би то своје, његошевско знамење српске и црногорске књижевности да поставе у други оквир и под другачијим, монтенегринским или дукљанским значењем. Тешко.

Поштована професорице Томић, након уставног проглашења новог службеног језика у Црној Гори и установљења катедре за његово изучавање, питање односа између појмова српска књижевност и црногорска књижевност битно се усложњава и изощтрава. Замолио бих Вас за кратак коментар те појаве?

Српски језик је био, а он је то и данас, хтјели то признати или не заговорници непостојећег црногорског језика, најсвојственији семиотички знак

књижевне стварности у Црној Гори. Ја мислим да се непостојећи језик формира да би се форсирао посебан, сепаратни културни модел, онај исти који је, у дијалекатским облицима, у темељу књижевности у Црној Гори, написаној српским језиком.

Колико ми је познато, на Вашем факултету, на Одсјеку за српскохрватски језик и југословенске књижевности, казније Одсјек за српски језик и књижевност, а од недавно

Студијски програма за српски језик и јужнословенске књижевности, постојала је, још од 1982. године, као посебан предмет, и Црногорска књижевност. Да ли је установљење тога предмета већ тада, дакле 1982. године, био политички пројекат који је припремао ово што данас имамо: катедру за непостојећи језик, односно да ли су се тим програмом, већ тада, писци поријеклом из Црној Гори искључивали из простора српске књижевности?

Разговор о књижевности никада није до краја предвидљив, можда и зато што она, собом, пружа широке могућности тумачења и интерпретације. И када је најјасније да је књижевност, у најширем, плод језичке умјетности и естетске визије, читалац је увијек у недоумици да ли досеже до свих тајни њене поезике и лепоте.

Ипак, књижевност претпоставља одређени систем вриједности и значења. Књижевност се разумије и тумачи у књижевно – историјском и књижевно – теоријском поретку, при чему, књижевна еволуција, споља гледано, зависи, почесто, и од друштвених, и од историјских, па и политичких разлога.

На ваше питање о постојању предмета *Црногорска књижевност* имам неколико одговора. Не зато што су они једнако важни, већ зато што могу бити корисни

за процес именовања књижевне историје у националном контексту. Прво, од оснивања Катедре за српскохрватски језик и књижевност, колико сам упућена у вријеме када је овај студиј основан, предмет *Црногорска књижевност* обухватао је писце из Црне Горе, било по њиховом рођењу или поријеклу, било по темама и хронотопу из Црне Горе.

Друго, немам утисак да је, поред критеријума матичне књижевности, име предмета имало и других намјера. Не знам. Оно у шта сам сигурна јесте да нико, макар не јавно, није размишљао о Његошу или Лалићу изван српског културног простора, тим прије што се никада, до сада, није доводило у питање њихово дјело које припада књижевном систему српског језика.

Треће, предмет *Црногорска књижевност* није присвајао, а тиме ни отимао, истину да се у Црној Гори, у старословенској и српској редакцији најстаријих писаних споменика, писало ћирилицом и да је књижевни континуитет српске и српско – хрватске језичке традиције означавао дио јужнословенске језичке изразитости на овим просторима.

Временом, дошло се до данашњег парадокса да се одбацује та књижевна еволуција и да се, изван континуитета и коријена, говори о црногорској

књижевности под другачијим ознакама језика. То није добро. Нарочито због тога што се црногорска књижевност, тако, одваја од себе саме, од свог развоја. Она постаје конструкција, средство за форсирани идентитет другог, а не оног што ја видим у црногорској култури. А она није од јуче, и није без тежине, и није без јединства српског језика и духовне, народоносне одреднице црногорског народа у свом простору, простору Црне Горе.

Након примјене Болоњске декларације (2005), дошло је до преструктурира програма на се, умјесто дотадашњег концепта изучавања националних књижевности, прешло на изучавање књижевности по књижевним периодима. Међутим, како сазнајем, на новооснованом Студијском програму за црногорски језик, поново је уведен тај предмет, иако на Студијском програму за српски језик не постоји ниједан предмет из књижевности са српским предзнаком.

Шта обухвата Црногорска књижевност, које писце и које књижевне појаве изван српске књижевности?

Садржај предмета *Црногорска књижевност*, до Болоњске декларације, како сам већ казала, претпостављао је избор писаца с простора Црне Горе. Данас, нећете ми вјеровати, не знам како је конципиран програм предмета

Црногорска књижевност на новооснованом Студијском програму, а вјерујем да програм постоји на сајту Универзитета, па се може погледати. Вјерујем, уосталом, да се иде ка уситњавању, ка по свајању и обједињавању и неких маргиналних књижевних појава и остварења. Треба погледати.

Постоје ли у Црној Гори некакви, како би рекао Јован Де-ретић, „аутохтони модели“, некакав „контекст и континуитет домаћег развоја“, односно постоје ли некакве „властите умјетничке и историјске претпоставке“ које би оправдале постојање таквог студијског предмета? Може ли се са научног, књижевно-историјског, становишта говорити о заснивању историје црногорске књижевности? Како ограничити њен предмет, тј. како поставити њен оквир? Постоје ли у науци о књижевности некакви утемељени критеријуми који се примјењују за „разграничење“ литература?

Историја књижевности, по својој дефиницији и значењу, обједињава књижевни ток и еволуцију књижевног развоја, генезу књижевних токова и праваца, као и еволуцију стилских и структурних особина књижевних родова и врста. Историја књижевности верификује континуитет или дисконтинуитет књижевних облика, услове настанка и избора књижевних тема и мотива, водећи

рачуна о томе да књижевну особеност различитих култура и књижевно – умјетничких погледа на свијет, споји и доведе у међусобну везу с другим културама и књижевностима.

Од најстарије, старословенске књижевности на овим просторима, од дванаестог вијека, слиједимо традицију српске редакције старословенског језика. *Мирослављево јеванђеље*, као његов директни израз, означава најдрагоценији српски ћирилични споменик средњег вијека. О раним почецима књижевног рада казује *Љетопис попа Дукљанина*, првобитно написан на словенском језику.

Сви црквени списи, документа и записи имају српску редакцију старословенског језика и не садрже, јер их нема, обиљежја црногорског језика. Књижевни развој у Црној Гори слиједио је традицију свог језика, а оно што је, из старијег или новијег времена, од *Октоиха* до данас, не може бити књижевна посебност одвојива од свог коријена и традиције. Стога, када је о црногорској историји књижевности ријеч, она једино може опстати ако се схвати да Његош није црногорски, ако није српски пјесник, да Марко Миљанов, Стјепан Митров Љубиша, Никола Петровић, такође, „не стоје“ у уско схваћеној црногорској посебности. Уосталом, све је врло сложено, јер се црногорски

идентитет, онако како га ја видим и доживљавам, садржи управо у овом о чему говорим, било да је ријеч о књижевности и култури, било о историјском, етичком, духовном, језичком и, зашто не рећи, умјетничком богатству духа на овом простору. Сада би то своје, његошевско знамење српске и црногорске књижевности да поставе у други оквир и под другачијим, монтењегринским или дукљанским значењем. Тешко.

Да ли је научно оправдано именовање књижевности по држави? Често се, као аргументи за то, наводе примјери аустријске и америчке књижевности, па се каже: нема аустријског и америчког језика али има аустријска и америчка књижевност. Да ли су ти примјери адекватни нашој ситуацији? Постоје ли швајцарска књижевност итд.?

Именовати књижевност по имену државе је могуће, али није пресудно. Ако се државотворни принцип примјењује у националном оквиру, шта рећи, то је природно. Ту се поставља питање нације и оно се, као што знамо, од 1945. нормирало према називу републике. Ранији пописи становништва су говорили другачије, али, шта рећи, немамо право да се мијешамо у властита осјећања идентитета. Једино што можемо је да не заборавимо истину о томе и да према њој

очувамо нит која нас не дијели од себе самих.

Али, поменули сте швајцарску књижевност у трострукој језичкој варијанти, аустријску на њемачком језику, америчку на енглеском. Црногорску књижевност доживљавам у складу с њеним развојем на српском језику, с тим, што у њеним оквирима, ако је о томе ријеч, назив црногорска књижевност не би требало да буде *diferencia specifica* национално острашћене свијести. Ја не одричем име црногорске културе, али је за мене у књижевности оно неодојиво од српског бића у Црној Гори које се, сасвим природно, садржи у оном што је највише црногорско. И обрнуто.

Зашто се књижевност настала на латинском или италијанском језику у нашем данашњем приморју, а коју су стварали људи који нијесу били Црногорци, нијесу ни живјели у Црној Гори, сврстава, а књижевност Албанаца у Црној Гори, створена на албанском језику, не сврстава у црногорску књижевност? Да ли се књижевност Бошњака и Хрвата у Црној Гори сврстава у црногорску књижевност?

Добро питање! Одговор на њега је у складу с праксом оних аутора који на ствари гледају дуплим аршинима. Све што нема српски књижевни код,

књижевност на италијанском или латинском језику, и од аутора који нијесу Црногорци, може да буде саставни дио црногорске књижевности, јер је на њеној територији, шта друго? Што се тиче албанских писаца, може и не мора, зависно од тога да ли они захтијевају оквире своје, албанске књижевности.

Зашто би се онда књижевност Срба, оних који су се изјашњавали као Срби и писали на српском језику, сврставала у црногорску књижевност?)

Јасно је да српска књижевна традиција не одговара пројекту самобитности у новијем периоду црногорске историје.

Да ли је поријекло писца довољан услов за његово припадање одређеној књижевности? На примјер Арсеније III Чарнојевић је рођен на простору данашње Црне Горе, и он се, колико знам, не сврстава у црногорске писце, али се рецимо романи: Риста Ратковића, Миодрага Булатовића, Бранимира Шћепановића, Борислава Пекића, Данила Киша и др. (неки од ових писаца су рођени у Црној Гори а неки нијесу, али им је свима заједничко да су у њој боравили кратко и да се ту као писци нијесу остварили, нити су писали тзв. црногорским језиком, нити су њихова дјела настала у културном и књижевном амбијенту Црне Горе), свр-

ставају у „врхове црногорског романа“. Како то објаснити?

Питање поријекла и припадности писаца одређеној књижевној традицији је неспорно значајно. Али, много је значајније да се њихово дјело, њим самим, и изван тог критеријума, третира у оквиру књижевности којој припада. Помињете Његоша, Миљанова, Љубишу, краља Николу, Михаила Лалића, Миодрага Булатовића, Борислава Пекића. Њихово дјело је суштински уткано у српску књижевност и нема дилеме да својим опусом припадају српској књижевности и црногорској онако како је ја доживљавам.

Писци двадесетог вијека су поникли у традицији српског језика, себе су сматрали његовим дијелом и за живота се нијесу изјаснили другачије. Замислимо шта би одговорили да знају да су их у програмима предвидјели искључиво као црногорске писце?

Ако за критеријум припадности некој књижевности узимамо изабрани простор и вријеме, онда би умјетничка визија рата на црногорском и српском простору била у функцији такве изразитости. Али, ако се зна да је педесетих година двадесетог вијека, у широком луку на читавом јужнословенском простору, тема рата била дио заједничког књижевног искуства, онда је јасно да се такве ограде не могу

успостављати. Или, Миодраг Булатовић? Присјетимо се шта је и сам о томе говорио. Уосталом, зар би Пекића, само зато што је рођен у Подгорици, а при чињеници да се изјашњавао Србином, могли сматрати својиним црногорске књижевности? Зар дјело Данила Киша можемо отргнути од српске књижевности или јеврејске, како га виде неки аутори. Данило Киш је био једно вријеме на Цетињу и преко мајке је везан за овај простор, али то није довољно да својим дјелом припада црногорској књижевности. И тако даље?

Има ли ту некаква система или је све то пука политичка манипулација?

Док ово говорим све ми теже пада мисао да се политичка ујдурма око књижевне традиције и припадности тиче накнадних резова. Има толико примјера у свјетској књижевности да ли се неки нпр, ирски писац зове енглеским, или енглески америчким? Да ли се, нпр, Кафка зове јеврејским, чешким или њемачким писцем? Каталогизација књижевне припадности је суштинска језичка и литерарна категорија и не треба инсистирати на нечем другом. Говорити о Пекићу, Булатовићу и Кишу као о црногорским писцима? Или само црногорским? Па гдје је ту језик којим су писали? Зар ико може да каже да је то црногорски?

Нажалост, има и таквих схватања. Шта да се ради, опсесивност је некад погубнија од неистине.

Да ли ће на том новооснованом Студијском програму за црногорски језик, паралелно са предметом Црногорска књижевност, постојати и предмет Српска књижевност, и да ли ће, рецимо, студенти српског језика на својој катедри изучавати српске писце као језички и национално недефинисане, а студенти тзв. црногорског језика, исте (Његош, Љубиша, Лалић, Булатовић, Пекић итд.) као црногорске писце? Је ли, збиља, могућ толики апсурд?

Да, управо тако. Да није инсистирања на посебности црногорског језика, културе и књижевности, све би било другачије. На овај начин све постаје застрашујуће. Посебно нама који предајемо на Одсеку за српски језик и књижевност. Школским програмима у основним и средњим школама предвиђају се стручњаци за црногорски језик који уче из уџбеника за српски и српскохрватски језик. Шта рећи? Све апсурд до апсурда. Раздвајати, уништавати, рушити, зарје то цивилизацијска тековина? Српска књижевност се, мислим, не предаје на том новооснованом одсеку, а да ли се њени писци предају, немам ближих сазнања. Замислите професора књижевности који не проучи српске романтичаре, реалисте, модерну

и савремену поезију двадесетог вијека, Црњанског, Андрића, Селимовића, Ћосића, Павића... Или ће их третирати као свјетску књижевност?

Узгред, бистели за читаоце Слова, објаснили поступак утврђивања наставних програма на факултету? Колико је универзитетски професор у том процесу присутан и аутономан? Може ли он, на примјер, да сам бира писце и теме које ће обрађивати или то неко други верификује?

Утврђивање програма је до сада било интерна ствар комисија које су радиле на програмима. Сада је то другачије. Професор има право да бира и одреди свој програм, наравно, не без шире сагласности с колегама на језику и књижевности. Но, наше прилике на Студијском програму за српски језик и јужнословенске књижевности су, болоњским системом студија, биле тако измијењене, да смо ми, професори, по свршеном послу сазнали за укидање националних имена на предметима из књижевности. Увео се систем јужнословенске традиције стилских формација и периода, писаца и пјесника са подручја Србије, Хрватске, Црне Горе, али не и Словеније и Македоније, нпр. Захваљујући реформи или баш због ње, имена националних књижевности су избрисана, тако да на нашем од-

сјеку немамо ни један предмет под именом српска књижевност. На новооснованом, колико чујем, постоји црногорска књижевност од прве године.

Познато ми је да и поред бројних обавеза универзитетског професора, пратите збивања и на савременој књижевној сцени. Постоји ли бар данас у књижевном стваралаштву у Црној Гори, некакав специфичан „књижевни модел“ који би се могао сматрати особито црногорским?

Ја га не видим, осим ако се он не препознаје у писању нових гласова или у националном одређењу њихових аутора. Ипак, можда га има у страшном одрицању од свега што је заједничко, и њихово, и наше. А то је досадашња културна историја Црне Горе.

Ипак, постоје два књижевна табора, без икаквих међусобних контаката, као два потпуно паралелна свијета (иако се црногорска власт упорно хвали мултикултуралношћу и међуетничким складом): један који преферира име српски језик и српску књижевност, а други – тзв. црногоски језик и црногорску књижевност. Први, очигледно, у немилости, а други у изобилној милости власти и државних медија.

Очигледно је да постоји јаз између припадника једног и другог одређења језика и књижевности у Црној Гори. Може се заиста говорити о два супротстављена мишљења и тешко је ту рећи било шта друго. Постоје, како и сами кажете, два књижевна свијета, да не кажем два погледа на свијет и два културна модела, ако је о таквој разлици ријеч.

Осим политичких и идеолошких одређења, постоје ли између тих група писаца и некакве друге, концепцијске разлике – различите поетике, друкчија естетска упоришта, друкчији цивилизацијски оквир, посебне књижевне теме...? Може ли се макар на синхронском плану говорити о различитим литературама?

Када је ријеч о различитим поетикама или естетским упориштима, мислим да се форсирају, да су вјештачки дати, јер ако је о естетици и поетици ријеч, како размишљати у националном кључу? Зар за књижевност није пресудно да ли је неко дјело књижевно – умјетнички вриједно и значајно, да ли досеже узвишене просторе духа, да ли, својом структуром, побуђује пажњу читалаца? Да ли полазимо од појединачних особина дјела да би дошли до општих? Чини ми се да национално застрањивање црногорских теоретичара не води добру јер се

због њега не види аутентичност другог типа, она посебност која происходи из универзалног. Ако нема нормалног односа према црногорској културној традицији нема ни рецепције оних дјела код читалаца који припадају супротној страни. И обрнуто? Наши и њихови! А кажете постоји мултикултуралност? На овај начин не постоји, јер се фаворизује црногорски модел у свим областима стваралаштва – црногорска књижевност, музика, филм... Не поричем име, опет кажем, већ начин на који се инсистира на новини и посебности, на одбацивању свега што не улази у тај рам.

У таквој ситуацији, кад се политичка воља намеће свему – и култури, и науци, и књижевности.. - јесу ли могући ваљани вриједносни критеријуми?

Требало би, много више, посматрати књижевна остварења, његовати културу говора, а не дијалекатске облике и архаични говор. Они су, за све ово вријеме, постојали и постоје у систему српског језика. Толико „црногорчење“, од којег се не види оно што је црногорско, и добро, и лијепо, што никада није било ни даље ни ближе од својине наших предака и нас самих. Али, када се умијешао одређени пројекат у наше животе, све је постало и другачије и туђе, на овај или други начин. Заиста се фаворизује све, без провјере вриједности, ако има предзнак црногорско. У том претјеривању се и губи оријентација, па неквалитет постаје критеријум за вриједност. За мене је најважнија вриједност и доживљај који нуди књига, пјесма, драма. То су суштинска питања.

ЈЕЗИК

ЈЕЗИК

Драга БОЈОВИЋ:
Наука , идеологија и антинаука у
српском језику

Ђорђе ТРИФУНОВИЋ:
Вавилонска кула и схватање језика у
старој српској књижевности

Ратко ПЕКОВИЋ:
Спорови о језику и
националним темама

Драга БОЈОВИЋ

НАУКА, ИДЕОЛОГИЈА И АНТИНАУКА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

(осврт на стање у Црној Гори)

1. О идеологији

Општепознато је да су идеолошки процеси неминовни пратиоци друштва у времену и простору, да су и сами засновани и да опстају на дјелатној снази идеолошке пројекције оличене и у самом језику. „Пре свега, сами основи марксистичке науке о идеолошком стварању – основи науке о науци, науке о књижевности, науке о религији, науке о моралу и др. на најтјешњи су начин повезани са проблемом филозофије језика“¹. У суштини дјелатна моћ идеологије је у чврстом семантичком систему.

„Све идеолошко има значење: оно представља, слика, замењује оно што се налази изван њега, тј. оно је знак. Гдје нема знака, тамо нема ни идеологије.“²

Стога је симулирана вриједност знаковне структуре кључна за (не)разумијевање и трајање идеолошких пројекција.

„Знак не постоји просто као део стварности већ одражава и прелама другу стварност, стога он може да деформише или да верно одражава стварност, може да је перципира под одређеним углом гледања, и сл. На сваки знак су применљиви одређени критерији оцене (лаж, истина, правилност, праведност, добро и др“).³ Међутим, постоји огромна област идеолошке комуникације која се не да везати ни за једну идеолошку сверу. То је животна комуникација. “Такозвани разговорни језик и његове форме локализовани су управо ту, у области животне идеологије.“⁴ Стога се у циљу прихватљивости сваке идеологије „око сваког идеолошког знака образују својеврсни концентрични кругови вербалних одјека и резонанција. Реч је присутна у сваком чину

1 Mihail Bahtin, *Nauka o ideologijama i filozofija jezika u: Marksizam I filozofija jezika*, Nolit, Beograd, 1980,9.

2 Исто,9.

3 Исто,11.

4 Исто,14.

разумевања и сваком чину тумачења⁵.

Од Лудвига Фојербаха и Карла Маркса честа је изразито негативна карактеризација идеологије као лажне свијести. Идеологија настоји да друштвене односе које заступа прикаже природним - глорификација природног, каже Херберт Маркузе, дио је оне идеологије која штити неприродно друштво у његовој борби против ослобођења.⁶ Идеологизоване идеје састоје се у стварању идеолошког програма обликовања по којем се дијеле улоге у његовом остваривању. Идеолози наступају са сигурним пројектом – шта треба учинити да би било што још није. Они условљавају и обећавају истовремено: “ако учините што вам се каже да треба и спријечите оно што се не смије, постићи ћемо заједнички идеал⁷. Идеологизовани ум затвара се у круг којем је говор, заправо оно језичко-идеолошко у њему, и исходиште и крај тумачења. „Није у датом погледу толико важна знаковна чистота речи колико је важна њена социјална свудаприсутност.“⁸

2. О науци

Из мноштва приступа научном систему и понашању у оквиру њега издвојили смо један, који нас, својом природом, ослобађа у највећој могућој мјери од замке узимања емоције као критерија научне истине, а тај приступ гласи: „Природно је да свако има слободу да користи речи по сопственом нахођењу, али у језику науке обавезни сте да се чврсто држите *одређених граница*, тако да свакоме буде *јасно* о чему говорите“⁹. Овакав приступ научном мишљењу познати научник изговорио је управо у одговору на питање у ком смислу користи ријеч емоција: “Сматрам да је осећање, уколико је диференцирано рационална функција. Ако није развијена, просто се догађа и тада има све архајске особености које се могу једном ријечју означити као „*неразумне*“. Али, свесно осећање је рационална функција *разликовања вредности*“. Ово наводимо утолико прије што се приликом тумачења збивања са српским језиком и одбране научних критерија говорило и о емотивном приступу као природно непожељном или мање вриједном.

5 Исто,16.

6 Ivan Ivas, *Ideologija u govoru*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 1988, 17-18.

7 Исто,20.

8 Исто,28.

9 Карл Густав Јунг, *Аналитичка психологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002, 33.

3. О науци о језику и науци о српском језику

Приликом разматрања језичких феномена у друштвеним околностима узимају се у обзир, поред основних структурних критерија везаних за историју одређеног језика и социолингвистички који просто одсликава природан друштвени статус језика оличен у његовом имену, раду на стандардологији, његовање језика од стране друштва и државе. У том смислу, битна је улога историје и статуса стандардног језика.

„Не може име направити од неколико језика један или од једног неколико“¹⁰ а **лингвистички** (ист. Д.Б.) називи не добијају се испитивањем ставова изворних говорника: „испитивање изворних говорника очито није рјешење јер њиховом перцепцијом управљају нејезична размишљања, и то првенствено религијска, националистичка.“¹¹ Назив, термин, као и само **име** језика, јесте у неку руку “слика” погледа на свијет његових говорника¹², као и свако име у том језику, “ наука о стварању језичних могућности”¹³, тј. наука прије сваке друге науке, па није тешко претпоставити какве поремаћаје може изазвати тзв. ново именовање.¹⁴

За стабилност **норме** битна су њена следећа својства: *континуитет* (историчност), *традиција*, нека “ограничења” *могућих колебања и варијанте*, реализована на различитом степену у различитим областима језика, *релативна територијална једнообразност норме* и др.¹⁵ Та својства показује се у књижевном језику у виду тенденција; “мјера стабилности” књижевног језика огледа се у утицају културно-историјске ситуације и посебне генезе његове форме.

Истовремено, књижевна норма није само релативно стабилна и унифицирана него у знатној мјери и диференцијални комплекс језичких средстава, који претпоставља “чување” варијантности. Варијантност језичких средстава омогућава функционално - стилистичку диференцијацију књижевног језика.

10 D.Blumm, Sprache und Politik, Heidelberg,153.

11 D. Criyal, The Cambridge encyklopediae of language, Cambridge, 287..

12 В. :Dejvid Kristal, Jezik i identitet u: Kembrička enciklopedija jezika, 17.

13 Gustave Guillame, Principi teorijske lingvistike, Zbirka neobjavljenih tekstova, priredio: Roch valin, Globus, Zagreb, 150.

14 В.: Драга Бојовић,, Или стандард и норма српског језика у Црној Гори, или расуло језичког система, Језичка ситуација у Црној Гори – норма и стандардизација, Радови са међународног научног скупа, одржаног 24. и 25. маја 2007, ЦАНУ, Подгорица,2008, 289-290.

15 В. : Большой энциклопедический словарь, Языкознание, Научное издательство Большая энциклопедия, Москва 1998, 337.

Између норме књижевног језика и реалне употребе језика увијек постоје мања или већа размимоилажења чији степен зависи од историјске етапе развоја друштва, његове социјалне структуре

Став да тек постојање засебног језика доказује да постоји засебна **нација** није исправан, тачније нелингвистички је, што илуструју примјери бројних нација које говоре исти језик као и неке друге нације, нпр. америчка, аустралијска, канадска, швајцарска, аустријска...¹⁶

У ком односу би требало да стоје **држава** и државне институције сувишно је подсјећати: држава би требало да подржава праву и добру језичку политику. „Нити је нужно одредити службени језик нити је нужно придржавати се **уставне одредбе** ако је донесена“, а општепознато је да је „стандардни језик шири појам од службенога: службени језик је технички појам који означава језик или језике за службене послове владе, дакле „за употребу у службеним пословима вођенима у владиним институцијама“¹⁷. Док стандардни језик није ограничен само на владине институције, „службени језик користи се у централним надрегионалним органима државе (влади, парламенту, управи).“¹⁸

Социлиолингвистички параметар стандардизованости језика повезан је са оцјеном „цјеловитости језика“. У првом реду, поставља се питање има ли у датом језику наддијалектни (интердијалектни) језички образац (форма постојања језика), које носиоци дијалеката користе у комуникацији.

У историји српског језика и науци о српском језику, свако „превредновање“ Вукове дијалекатске, тј. наддијалекатске базе, изразито идеолошке природе, водило је дестандардизацији српскога језика. Српскохрватски¹⁹ (Вуков језик), тј. српски,

16 Сњежана Кордић, *Црногорска стандардна варијанта полицентричног стандардног језика*, Језичка ситуација у Црној Гори – норма и стандардизација, Радови са међународног научног скупа, одржаног 24. и 25. маја 2007, ЦАНУ, Подгорица, 2008, 41-42.

17 Sonntag, „*Elite competition and official language movements*“, *J. Tollefson (ur.), Power and Inequality in Language Education*, Cambridge. 1995,92.

18 Witt, *Wohien steuern die Sprachen Europas?* Tübingen, 2001, 31.

19 „Са српским језиком се, ипак, десило нешто што се није десило ниједном другом европском језику. Он је поред једног добио више имена. Данас се назива свакојако: српски, хрватски, бошњачки, босански, црногорски, буњевачки.

Тачно се може одредити и подручје на којем су се те неприродне промене дешавале. Оне су се дешавале у области филологије и идеологије. Те области су међусобно повезане. У филолошкој сфери на делу је била сербкократистика, у идеолошкој идеја југословенства.“(Петар Милосављевић, *Српски језик и историја*

штокавски промовисан је у хрватски, тј. новохрватски који данас на комуникацијском плану не одговара ни самим Хрватима, управо са разлога што је насилно, тј. вјештачки кодификован и наметнут и то само зато да би се показала некаква “етничка и вјерска” особеност тога језика, која је у модерном свијету, заснованом у комуникацијском смислу у доброј мјери на језичком идентитету, - непожељан остатак романтичарских идеја. По сличној идеолошкој пројекцији производи се бошњачки језик.

У лингвистици је такође познато да на разним стадијима историје језика надијалекатска форма може бити коине, касније-књижевни језик. Ако наддијалекатске форме нема, општенародни језик још се није формирао (као у раном феудалном периоду).²⁰

4. О језику у Црној Гори

4.1. Аргументи силе против силе аргумената

На лингвистичком плану, у контексту наших разматрања издвајају се научни, јасни принципи, и то на двије равни, једној, превладавајућој, србистичкој, и другој, сербокроатистичкој²¹, као теоријској лингвистичкој чињеници. То су, уосталом, показали и резултати научног скупа у ЦАНУ²².

његовог преименовања, Слово, часопис за српски језик, књижевност и културу, година V, број 21, фебруар 2009, 28)

20 Н. Б. Мечковская, *Общие языкознание, Структурная и социальная типология языков*, Москва, 2008, 130.

21 Сњежана Кордић, *Црногорска стандардна варијанта полицентричног стандардног језика*, Језичка ситуација у Црној Гори – норма и стандардизација, Радови са међународног научног скупа, одржаног 24. и 25. маја 2007, ЦАНУ, Подгорица, 2008, 35-47; Хенинг Мерк, *Нека прагматична запажања о постојању српскохрватског језика*, Радови са међународног научног скупа, одржаног 24. и 25. маја 2007, ЦАНУ, Подгорица, 2008, 295-299; Пер Јакобсен, *О структурно-лингвистичким консонантима српскохрватског језика (инвентар фонема и фонотактичка структура)*, Радови са међународног научног скупа, одржаног 24. и 25. маја 2007, ЦАНУ, Подгорица, 2008.

22 Радови на овом скупу добрим дијелом освјетљавају конкретна питања у вези с описом појединих нормативних питања и стандарда, првенствено српског, па и *српскохрватског језика*: Бранко Тошовић, *Фонетско-фонолошке између ТВ дневника РТЦГ и РТС*, Бранислав Остојић, „Екавизми“ *ијекавског изговора у црногорској стандардној ијекавици*, Радојица Јовићевић, *Којим језиком је писао Његош?*, Драго Ћупић, *Дијалекатско и стандардно у српском језику у Црној Гори*, Миодраг Јовановић, *Правици простирања неких језичких особина у Црној Гори*, Ана Јањушевић, *Дијалекатско и нормативно у језику писаца из Црне Горе*, Милена Бурић, *Прецизна кодификација- неопходан услов за култивацију нормe*, Милош Окука, *Од Ниша, Београда и Новог Сада до Бања Луке и Подгорице*, Радмило Маројевић, *Азбука, правопис и фонологија, прозодија, граматика и лексикологија у домовини Вукових предака*, Јелица Јокановић - Михајлов, *Језичка*

Посматрајући, дакле, лингвистички статус српског језика у Црној Гори првенствено онај који је дијахроно-синхроног карактера у смислу да сваки језик има своју вертикалу и хоризонталу, а то је она пуноћа која чини његов садржај, синтагматску и парадигматску перспективу, онда српски језик на простору Црне Горе не може бити ништа друго до оно што је у својој бити, именован вјековним постојањем.²³ Ово, поготово и стога што књижевно-језичко јединство простора Црне Горе и Србије никада није довођено у питање као ни континуитет у термину српски језик на овом простору. О **именовању језика** на простору Црне Горе исцрпно говори Јелица Стојановић²⁴ истичући да „што се традиционално-културне идентификације и именовања тиче, језик на простору садашње Црне Горе, откад се и кад се именује, звао се искључиво и једино, српски (у једном периоду као службени и српскохрватски, мада у народном именовању тај назив никад није заживио)“.

норма и говорна пракса у емисијама телевизије Црне Горе, Ненад Вуковић, Отворена питања транскрипције и адаптације страних имена, Зорица Радуловић, Стандард и језик црногорских медија, Миомир Абовић, О неким синтаксичким појавама у језику црногорске дневне штампе с обзиром на нормативни статус, Миодарка Тепавчевић, Нека колебања у вези с двородним именицама, Соња Ненезић, Активизација и конкурентност неких моционих суфикса у језику црногорских медија, Маријана Киршова, Драгана Керкез, Стручњак или стручњакиња-питање је сад?; Неки радови се тичу теоријских питања српског језика као система, његовог имена и функција: Живојин Станојчић, Језички систем као инхерентни дио де-финиције књижевног језика, Божо Ћорић, Идиосинкразија као принцип језичке политике, Љиљана Суботић, Предстандардни период и период стандардизације језика, Срето Танасић, Стандардизација језика као социолингвистичка потреба, Радоје Симић, Опсег српског књижевног језика данас, Милена Бурић, Прецизна кодификација-неопходан услов за култивацију нормe, Мато Пижурица, Бесмисао (евентуалног) новог почетка логиком распада до краја, Милош Ковачевић, Књижевни језик у Црној Гори између политичких и лингвистичких критеријума, Јелица Стојановић, Идентитет и статус српског језика у Црној Гори (некад и сад), Драга Бојовић, „Или стандард и норма српског језика у Црној Гори, или расуло језичког система?“

Један рад тиче се размишљања странца о компликованој стандардно-језичкој ситуацији у бившој Југославији: Свен Густавсон, *Стандардно-језички пројекти у Црној Гори упоређени са другим стандардно-језичким пројектима у бившој Југославији*, два језичке ситуације у Молдавији: *Aurelia Hanganu, Linguistic interferences: motivation consequences in case of republic of Moldova, Ingua Druta, Linguistic situation in republic of Moldova: Linguistic planning and standardization.*

23 В.: Јелица Стојановић и Драга Бојовић, *Српски језик између истине и обмане*, Социолингвистичка анализа стања у Црној Гори, Јасен, Београд 2006.

24 Јелица Стојановић, *Идентитет и статус српског језика у Црној Гори (некад и сад), Језичка ситуација у Црној Гори – норма и стандардизација*, Радови са међународног научног скупа, одржаног 24. и 25. маја 2007, ЦАНУ, Подгорица, 2008, 275-277.

Назови аргумент творца тзв. црногорског језика је да „језик добија име по имену државе“, што није тачно јер нам многи називи језика то негирају (српски, руски, француски...). Осим „**црногорског имена**“ које се тиче политикантског преправљања имена, за језик који има своју еволуцију у Црној Гори у погледу стандарда истом „научном“ аргументацијом предлаже се и преправљање норме. Ненаучно, благо речено, виђење имамо у „аргументу“ да „при **нормирању** (ист. Д. Б.) црногорског језика треба ићи само на последњу фазу, фазу реконструкције или **преправљања** (ист. Д. Б.) норме“.²⁵ Према таквом виђењу српски језик, у стандардолошком смислу посматрано по, у социолингвистици прихваћеним фазама, је у потпуности нормиран и стандардизован. Каква би то била идеална ситуација?!?

Међутим, сваки лингвиста зна да то није тако. Најсуптилнији међу истраживачима, србистима (или србокroatистима), каже да смо ми на самом почетку.²⁶

А други „аргумент“ тзв. нормативиста црногорског језика јесте **државност** Црне Горе, дакле један спољнополитички критериј. Најватренији заговорник, прије одбране црногорске државности као политичке чињенице, него било каквог језичког идентитета, јесте сада већ редовни²⁷ професор Филозофског факултета у Никшићу, лингвиста.²⁸ Површно позивање на извођења имена језика од имена државе или имена већинског народа, и поред тога што је нетачно за окружење, за Црну Гору је потпуно нетачно: ниједан народ у Црној Гори није већински,

²⁵ Рајка Глушица, *о.с.*, 261.

²⁶ „Јер од 10 фаза које социолингвисти издвајају у нормирању језика (одабирање, описивање, прописивање, разрађивање, прихватање, примјењивање, ширење, његовање, вредновање и преправљање норме) за српски језик је *неспорно* (ист. Д. Б) завршена само фаза селекције, тј. фаза одабирања, коју је „одрадио“ Вук Караџић избором источнохерцеговачког дијалекта за основицу српског књижевног језика.“ (М. Ковачевић, *У одбрану српскога језика- и даље*, друго допуњено издање, Београд, 1999, 73-83.)

²⁷ Испоставило се да је звање редовног професора „остварила“ на сличан начин како и врши назови стандардизацију црногорског језика: пријављивањем за избор, чак и у звање ванредног професора, двије књиге које нијесу угледале свјетлост дана, неуважавањем рецензија од водећих лингвиста и својих професора за поновни избор у звање ванредног професора, и тако редом.

²⁸ „У новонасталим самосталним државама номинују се језици према имену државе или према имену већинског народа и природно, врши се стандардизација тог језика“. (Рајка Глушица, *Стандардизација црногорског језика*, Језичка ситуација у Црној Гори – норма и стандардизација, Радови са међународног научног скупа, одржаног 24. и 25. маја 2007, ЦАНУ, Подгорица, 2008, 259).

нити је лингвоним „црногорски“ изведен, етимолошки гледано, од имена Црна Гора. Колико је присутна наука, или боље речено, јасноћа у исказу показује се у ставу: „... да би језик у Црној Гори добио *црногорско име* (sic! Д.Б.) и постао службеним језиком по истом принципу како су то постали хрватски, српски, босански у њиховим матичним државама, **морају се** (ист. Д. Б.) испунити два изванјезичка услова...“²⁹ Уосталом, овдје се о феномену језика говори футуристички и императивно што је у супротности са његовом природом: „*морају се испунити услови*“, па иако их нема, под условом да измислимо произвољне критерије непознате социолингвистичкој теорији³⁰. Један од назова аргумената је да је „то више државно и политичко него лингвистичко питање и о њему одлучују државне институције или говорници тог језика – референдумом“³¹. Па ако је – „*више државно и политичко*“ - значи ли то да држава не уважи глас науке и резултате научног скупа о том питању престижне националне академије (ЦАНУ), да не организује референдум (иако у Црној Гори важећа статистика региструје преко двије трећине говорника српског језика), значи ли то да је двије трећине састава парламента веће од двије трећине становника Црне Горе ?? Много прецизнији у оцјени био је премијер Црне Горе: Језик је *par exelans* политичко питање. У овој „аргументацији“ питање језика је државно и политичко утолико уколико „црногорска језичка заједница коју сачињавају *сви говорници представници*

²⁹ Исто, 260. Мислимо да никоме не може бити јасно шта значи „црногорско име“ у контексту једног назова научног рада. Оно би можда могло да има значење у контексту домена психолошке посесије.

Да јој је омиљен глагол глагол *морати* Глушица показује у свим изјавама:

Program za crnogorski jezik **mora** biti poseban studij – Studijski program za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti na Filozofskom fakultetu **mora** biti poseban, a nikako komplementaran sa postojećim za srpski jezik, smatra prorektor za društvene djelatnosti na crnogorskom Univerzitetu Rajka Glušica. Ona je navela da odluku Vijeća Filozofskog fakulteta o osnivanju programa za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti, koju je potvrdio Senat, treba da verifikuje Upravni odbor Univerziteta, a potom će je razmatrati u Ministarstvu prosvjete i nauke i na Vladi. Glušica je agenciji MINA kazala da Program za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti **mora** biti poseban program, bez obzira kako nastavni plan bude urađen. “To **mora** biti poseban program iako Nastavni plan bude sa velikom sličnošću sa postojećim za srpski jezik i južnoslovenske književnosti ili sa razlikama u odnosu na taj studij, a nikako komplementaran sa njim. **Mora** biti poseban u lokalizaciji, planu i programu”, rekla je ona. Podgorica, 8. juna (MINA).

³⁰ Исто, 260.

³¹ Исто, 261.

у *Црној Гори*³² треба да одговори на „све послове око стандардизације језика у Црној Гори, па чак и на питање да ли треба провести властиту црногорску стандардизацију и тиме уз друге стандардне језике босански, хрватски и српски *поставити* (ист. Д.Б.) и црногорски“. Посебну пажњу, прије свега чуђење, изазивају конструкције *црногорска језичка заједница* и *говорни представници*, ова прва може својом формулацијом подсјећати на синтагме индоевропска језичка заједница³³, балтичкословенска, и сл., које су терминологија упоредних граматика и историје језика, а сви (говорни представници?) не морају безусловно бити „црногорски“ и вјероватно је да има присталица тзв. црногорског језика и ван граница Црне Горе.³⁴

О каквом „аргументу силе“ се ради говори и оцјена *Центра за грађанско образовање* у Црној Гори у тврдњи да власт производи општу збрку са црногорским језиком, у дневним новинама *Дан* под насловом *Нестваран до бола*.³⁵ Свеједно, утркивање у свим правцима није јењавало: закони са/о непостојећим језиком, правописна начела прозаичног типа око којих се споре чланови Савјета за стандардизацију црногорског језика³⁶.

³² Исто, 261-262.

³³ Ово је примијетио на поменутом скупу уважени професор Радојица Јовићевић.

³⁴ „Сви остали изван Црне Горе, па и српски лингвисти, **морају** такав одговор кад једном буде дат, прихватаити и уважити“. (Глушица, 266) Питање је зашто се, ако се говори о „свим осталима изван Црне Горе“ поред „црногорске језичке заједнице“ - истичу *српски лингвисти*, и зашто одговор, за који нико не зна какав ће бити, **мора** (ист. Д. Б.) да се прихвати.

³⁵ „У основним и средњим школама изучава се матерњи језик, али се долази до парадоксалне ситуације, јер он може бити српски, бошњачки, хрватски и црногорски, а једини од њих који се полаже за стицање држављанства, нема стандардизоване критерије на основу којих би се провјеравало знање. Непознаница је и то коју литературу користе студенти новоосноване Катедре за црногорски језик и и јужнословенске књижевности у Никшићу. Почев од Устава, преко закона до *наставних предмета* (ист. Д. Б.) „оперише се“ са нестварним ентитетом - црногорским језиком.

Општа збрка коју су подigli полагањем тог испита и дешавања на Филозофском факултету у Никшићу, још једном болно илуструје системски проблем Црне Горе и друштва у цјелини. То је површно и формалистичко приступање правном регулисању наше стварности и иронично мимоилажање правног и стварног стања ствари у Црној Гори.

Власт би требало, да умјесто континуираног симулирања реформских процеса, почне да поштује демократске процедуре и принципе и на тај начин ће допринијети стварној демократизацији црногорског друштва“ (Дневне новине *Дан*, четвртак, 11. септембар, 2008)

³⁶ Каква је то наука и науковање говори, примјера ради, једно од

Свемоћна Влада, након уписивања у устав „службеног црногорског“ формирала је Одбор за стандардизацију црногорског језика што је нови, у низу доказа, пролазне моћи силе и неправде. Није се уважио ни став Студијског програма за српски језик и књижевност (већ одавно познат Министарству), него су појединци искористили тзв. дискреционо (читај: по налогу режима) право да делегирају лингвисте које није било потребно (иза)бирати, јер осим оних који „мудро“ и конформистички ћуте док на њих не дође ред, само два професора, лингвисти, директно су „на линији Влада - Факултет“. Забринутост људи из науке о језику, истакнутих стручњака није престајала, па су се њихова размишљања кретала и у правцу, с научне тачке гледано, и компромисних решења у уставу, да уразуме неразумне одлуке у име реалних интереса државе и народа³⁷. Временом су се Савјету за стандардизацију издвојиле двије струје: „тврда“ и „мека“. У „мекој“ су остали они који се покривају називи примјеном научних чињеница у прављењу стандарда, али не баш толико да не слиједе конструкције црногорске Владе „о свему црногорском“. Како су се они изнутра спознали говори чланак Тајјане Бечановић³⁸, професора књижевности, *Сви прес`јдникови*

правописних начела, и признаћемо, „најоригиналније“: „Пиши као што говориш, читај како је написано“. Питање је, заправо, како су се досјетили овог (на)чела?! Последње начело говори о томе да се „у свему осталом, осим ако другачије не налаже савремена црногорска језичка пракса неће одступити од правописа српскохрватског језика, који је до сада био у употреби у Црној Гори.“ Творци новог правописа новог језика не одступају од правописа српскохрватског, али га називају другачије? И поред тога што још довољно не знају стање у језичкој пракси! И једино српскохрватског правописа, као да више не постоји ни један правопис. Или је то ужасна фобија да назив не садржи одредницу- *српски језик*?

37 „Подсећам читаоце да сам предлагао уставну формулацију : у Црној Гори је у службеној употреби језик заснован на Вуковој новоштокавштини под традиционалним именом српски језик. Да је тако поступљено имали бисмо и другачији састав Савјета за језик, који би с поносом могао да каже да наставља дјело Михаила Стевановића, Радосава Бошковића, Јована Вуковића, Гојка Ружичића, Радомира Алексића, Митра Пешикана, Луке Вујовића, Милије Станића, Срђана Мусића, Драгана Вујичића...Нека пред њихов суд стане ових тринаест савјетника“. (Мато Пижурница, један од аутора Правописа српског језика *о одлуци Владе да стандардизује црногорски језик*, дневне новине *Дан*, субота 12. фебруар, стр.19)

38 Промотер „Његошевог језика као црногорског“, аутор *Приручника црногорског језика* чије је рецензент Рајка Глушица, Босиљка Канкараш увријеђена је на Бечановић „што нам отима славу“: *Monday, October 20, 2008, Zabranjeno mi je da govorim na simpozijumu Juče mi je stigla zabrana. Redakcija Instituta za crnogorski jezik i jezikoslovlje u kojoj se nalaze "Viđeni Crnogorci" (dipl. pravnici, biologji itd.) ne dozvoljava meni (prof. jezika i književnosti) da govorim na Simpozijumu o životu i djelu Vojislava Nikčevića (25. i 26. oktobar). Prijavlјivanje je trajalo do 1. jula. Blagovremeno sam sve uradila. Oni su čekali da sve napišem i pripremim pa da mi*

људи,³⁹ која уз лингвисте Игора Лакића и Зорицу Радуловић није потписала правописна начела.

И заиста, свјежа изјава, након истека, по ко зна који пут рока за појављивање (1. фебруар 2009) «стандардолошке литературе» једног од чланова Савјета да ће се верзије правописа (једна са 32

zabrane pristup 5 dana prije početka (u tri snimljene emisije koje sam radila sa Vojom na radio Antena M 1996. rečeno je mnogo nevjerovatnih i neobičnih činjenica vezanih za jezik i neke ljude u Crnoj Gori). Zašto su mi to uradili "Viđeni Crnogorci"? Ne mogu da mi oproste što sam napiala „Priručnik za crnogorski jezik“ (izašao iz štampe u februaru 2008). "Sram je bilo! Odkud njoj pravo da nama otima slavu?" (ист. наше) – Čujem njihov unutrašnji govor. Ne čudim, se skoro nimalo jer je sve davno počelo. Znam kako sam se osjećala kad su zaustavljali izlaženje „Vjeverice“ (2002). Jedinog crnogorskog časopisa na crnogorskom jeziku čiji sam ja bila izdavač i urednik. Smetala im je moja borba za kulturni identitet crnogorske dece i omladine. Strah ih je bilo da se ne proslavim i ne obogatim pa su učinili sve što su mogli da časopis ne uđe u škole. "Viđeni Crnogorci" mogu sve neviđeno da urade. I pored velikog interesovanja učenika i njihovih roditelja za „Priručnik za crnogorski jezik“ i tržišne isplativosti "Viđeni Crnogorci" su svojim metodama uspjeli da blokiraju štampanje Priručnika u „Pobjedi“ (početak oktobra 2008).

Konačno i potpuno sam uvjerena da su "Viđeni Crnogorci" najveći neprijatelji crnogorskog morala i crnogorskog naroda. Koristim ovu nepriliku da im se zafalim jer sam jednom zadovoljek svatila da za mene nema mjesta u Crnoj Gori. Odseliću se i pisaću na engleskom, ruskom, francuskom, esperanto ili srpsko-hrvatskom. Pisaću o plemenskim zajednicama (klanovi) koje jedu žive ljude. Potruđiću se da zaboravim crnogorski.

39 „На основу реторике већинског дела Савјета и њихове логистичке подршке, помислили бисте да су ти мученици обишли све логоре од Гулага до Голога отока Ђе су се под притиском одрицали свога наднационалнога бића. Изгледа да су они, као и њихови топоними, храбро издржали све политичке, војне, а посебно образовне притиске и притом механизам притиска, присиле и принуде савладали до савршенства па га сад примењују као основно начело у изради Правописа и раду Савјета, гдје су забране, застрашивања и инвективе кључни регулатори комуникације. (...) Можда у Црној Гори још нисмо еволуирали до натчовека (übermensch), али до натцрногорца свакако јесмо. Пошто сами Црногорци нису довољно нити црни нити горски, установљена је света натцрногорска класа изабраних. Какав је њихов морални и интелектуални профил? Такав да се с подједнаким успехом и безобразлуком могу бавити и лингвистиком и ботаником и медицином и кулинарством и културом и филмом, а понајвише глумом. Укратко-мултипрактик. (...)

Оцењујући намере нових лингвиста, натцрногорци закључују да ови припремају мучко убиство свога основнога дискурса, то јест језика. Кад смо већ код лингвиста да се послужимо дублетима одобреним од натцрногораца: Што **ви** је, то **ви** је. То што је било лингвиста у **Црну Гору** који подржавају црногорски језик, то ви је у **Савјет** (ист. наше). А што од својих лингвиста, и по ђе којег доктора књижевних наука чине натцрногорци... А што су учињели кукали лингвисти? Они, знајући да не могу нити родити нити убити језик, понудише научне чињенице, ђаво им изио и науку и звање и знање. А ако нешто не воли и ако се нечега натцрногорац плаши, онда је то свакако научна чињеница.“ (Татјана Бечановић, *Сви прес едникови људи, Вијести*, субота, 6. септембар 2008.)

слова)⁴⁰ и друга (са 30)⁴¹ наћи на јавној расправи указује да читава

40 (Predložena dva nova slova u crnogorskom jeziku *U crnogorski jezik biće uvedena dva nova slova, nastala ijekavskim jotovanjem glasova "s" i "z", potvrdio je danas član Saveta za standardizaciju crnogorskog jezika Adnan Čirgić.*

Čirgić je agenciji Beta rekao da će se delom crnogorske standardno-jezičke norme smatrati i opštecnogorski fonemi "ć" i "đ", nastali ijekavskim jotovanjem. Prema objašnjenju Čirgića, to je jedno od pravopisnih načela crnogorskog jezika, koja su sadržana u Predlogu pravopisa savremenog crnogorskog jezika, koji će biti dostavljen Ministarstvu prosvete i nauke Crne Gore. Autor: *Beta* | 28.08.2008. - 18:27)

За Чиргића су с и з слова „настала ијекавским јотовањем“, а ћ и ђ „фонеме настале ијекавским јотовањем. Јотовање није ијекавско, него јекавско, слова су знаци за гласове, а јекавско јотовање је појава фонолошко-морфолошке природе, на дијалекатском нивоу ограниченог лексичког опсега.

41 (Spor struke oko pravopisa 27.08.2008. Biljana Jovičević - Nakon što je Ustavom prošle godine ozvaničena upotreba crnogorskog jezika i tako stavljena tačka na srpsko crnogorsku jezičku polemiku, standardizacija i kodifikacija crnogorskog jezika izazvala je nove polemike. Po svemu sudeći spor je nastao oko toga da li jezik treba da prati nove tokove ili da počiva na arhaizmima. U svakom slučaju tekst budućeg pravopisa i pored sporenja biće prosljeden Savjetu za obrazovanje.

Članovi Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika od kojih smo pokušali dobiti njihovo viđenje nastalog problema, tvrde da je za sada postignut dogovor da se za medije oglašava samo predsjednik Branko Banjević i da žele da ga poštuju, inače bi, kako kažu, rado govorili o svemu. Sam predsjednik Savjeta Branko Banjević nije zbog obaveza imao vremena da nam bude sagovornik, uz obećanje da će to učiniti sutra.

Odmah po okončanju sjednice savjeta Banjević je za podgoričke *"Vijesti"* potvrdio da na jučerašnjem sastanku nije postignut dogovor, ali da će u ime, kako je rekao, većine članova koju predstavlja Savjetu za obrazovanje dostaviti tekst budućeg pravopisa. Banjević je takođe potvrdio da su se članovi Savjeta mimoišli, kako je objasnio, «zbog različitog odnosa prema temeljnim vrijednostima crnogorskog identiteta». On vjeruje da takav pristup pojedinih članova Savjeta crnogorskog jeziku nije krenuo, kako je rekao, iz zle namjere već iz straha od neprihvatanja stavova Savjeta.

A sve je počelo izjašnjavanjem o pravopisnim načelima kojim je bilo predviđeno da crnogorski jezik ima 33 glasa sa dva nova u pismima i jednim čije bi postojanje bilo samo konstatovano u pravopisu, ali ne i kodifikovano čemu su se usprotivili profesorice Tatjana Bečanović, Zorica Radulović i Igor Lakić. *"Takođe je bilo predviđeno da dosljedno bude sprovedeno ijekavsko jotovanje, te da samo u specifičnim slučajevima postoje dubleti"*, rekao je Banjević, dodajući da je nakon potpisivanja pravopisnih načela formirana i radna grupa koju su činili on, Adnan Čirgić, Rajka Glušica i Zorica Radulović sa ciljem da se sve primjedbe upućene radnoj verziji pravopisa crnogorskog jezika usklade sa tim načelima. Podsjetimo, o ovom problemu, a nakon što je nezvanično u medijima objavljeno da je došlo do spora, prije desetak dana za naš radio profesor Filozofskog fakulteta u Nikšiću je rekla: *"Problem je što jedna grupa želi da uvede taj glas Đ i Š i to ijekavsko jotovanje tipa đed, đevojka i slično javljaju i oni nejotovani djed, djevoka."*

Profesorice Zorica Radulović i ostalima koji se protive ponuđenim načelima pravopisa naknadno su se priključili i Rajko Cerović i Rajka Glušica koji su najavili da će primjedbe biti dostavljene kao njihova verzija pravopisa, što nam je tada nagovijestila profesorica Radulović:

"Ako se ne usaglasimo možda se pojave dva pravopisa i onda će se pred Savjetom za školstvo vidjeti koji od njih da se prihvati. Važno je da pravopis završimo sada jer 22. već ga dajemo u štampu, a za gramatiku ima vremena (ucm. nauue)."

појава задобија «фејсбуковску» димензију. Да се за *š* и *ž* ради о ненаучним критеријима показује искључиво везивање гласова за јекавско јотовање. Када говоре о овим питањима требало би макар да разликују лингвистичку терминологију и упознају се са основном литературом⁴². Када се јавна расправа оконча, мада званичних обавјештења о појављивању Правописа још нема, »идуће школске године почећемо са нормираним црногорским» изјавио је недавно Министар просвете и науке. Свакако, јер је до сада трајала фаза «ненормираног црногорског», а од нове школске године наступа друга, и то би биле двије фазе у његовој «изградњи»!

Вјештачке назнаке да данас постоји неки општенародни језик у границама скоро формиране државе Црне Горе и под новим именом могу се окарактерисати као, или незнавеност, или изругивање над науком, историјом, и самим језиком.

Да се ове појаве не могу посматрати чак ни као идеолошке (в. т. 1) јасно је по томе што у њиховој назови реализацији нема никаквог системског приступа, карактеристичног за идеолшку дјелатност, како у тобоже научној, тако и у образовној дјелатности.

4.2. Манипулација као демократија

Један од најважнијих сегмената манипулативног дејства је питање изучавања језика у **образовном систему**, који би на једној страни требало да слиједи научну и стручну стварност,

Branko Banjević je sa druge strane, nakon jučerašnje sjednice Savjeta, rekao *Vijestima* da je pravopisna verzija manjine zapravo preraden Ćirgićev tekst u koji su unijete grube izmjene, neuskладene sa pravopisnim načelima, te da će Ćirgić u slučaju da se ta verzija dostavi na uvid Savjetu za opšte obrazovanje zahtijevati poštovanje autorskih prava. Ni Adnan Ćirgić nam, vjerovatno shodno dogovoru na Savjetu, danas nije odgovaraо на телефон. (*Radio Slobodna Evropa*)

42 Радмило Маројевић изнио је „предлог функционалне доградње српске ћирилице. И он се своди, с једне стране, на увођење у српске писане текстове слова щ које би имало фонетску вриједност у записима дијалекатског говора (*поцетити, цутра*), а у ономастичким ликовима и фонетску, и фонемску (*Мишца, према Миша, Мија, у дечјем говору Муса (Миша)...*“ (*Ћирилица на раскрићу векова, Огледи о српској етничкој и културној самосвести*, Београд 1991, 16.

О овом питању он говори објашњавајући појаву щ у ономастичкој категорији мушких хипокористика, као и стилску функцију: изражавање локалног колорита говора (као на примјер код Петра Кочића), уједначавање дијалекатских описа и адекватно преношење неких страних имена. (Маројевић, *Азбука, правопис и фонологија, прозодија, граматика и лексикологија у домовини Вукових предака*, Радови са међународног научног скупа, одржаног 24. и 25. маја 2007, ЦАНУ, *Језичка ситуација у Црној Гори, норма и стандардизација*, Подгорица, 2008, 302-303)

а на другој је најзгоднији за празне идеолошке упливе државних институција. У том смислу поставља се питање: који језик може бити обавезан као предмет у школи. О степену истинске демократичности закона о језику може се судити по томе, одређује ли закон неки језик као обавезан за изучавање сваком грађанину (било које националности).⁴³ На то питање прецизан одговор дао је још Бедуен де Куртене: по педагошким и општеграђанским критеријима у свакој школи обавезним као предмет изучавања је само један језик - језик на којем се предаје. Али треба предочити ученицима могућност да усвоје друге језике, као: језик који је најраспрострањенији у држави, језик који је најраспрострањенији у одређеној аутономној области, језике који су распрострањени и добили значај у свијету (нпр. њемачки, француски, енглески, есперанто, или „класичне“ језике (грчки и латински).⁴⁴ Све под условом, сувишно је наглашавати, да језик постоји!

Сада је у Црној Гори актуелна пропаганда о тзв. црногорском као обавезном, који не само да није стандардизован, него чак није могуће, чак на нивоу импровизације⁴⁵ и дефинисање неке дијалекатске и наддијалекатске база, и на основу тога израда стандарда.

За савремени образовни систем карактеристични су плуралистички, демократски модели⁴⁶ који су у Црној Гори репрезентативни вид промовисања празнога језика и сигурно представљају јединствен примјер у свијету. Тзв. црногорски језик, који је од матерњег под плаштом назови демократије, - укључивањем уз назив језика на којем се предаје и који је најраспрострањенији - српски, назива језика који у Црној Гори немају никакво социолошко покриће (бошњачки, хрватски - са занемарљивим процентом говорника, а и сами су политичке творевине), и назови језика који је производ политократије (владавине режимске политике у свим сегметима), – постао је службени црногорски, из кога је ни мање, ни више, у истом духу никла Катедра за црногорски језик на Филозофском факултету у Никшићу. Он је продукт „демократизоване“ анархије

43 Н. Б. Мечковская, *Общее языкознание, Структурная и социальная типология языков*, Москва, 2008, 226.

44 И. А. Бодуэн де Куртене, *Национальный и территориальный признак в автономии*, СПб, 1913, 77-78.

45 Неколико пута је најављиван завршетак рада на стандардолшкој литератури по налогу Министарства просвете и науке и Владе Црне Горе. Иако незапамћен према временским роковима процијењеним за „прављење стандарда“ (све по неколико мјесеци) овај „подвиг“ ни дан данас није објелодањен.

46 Мечковская, *о. с.*, 227.

у школском и образовном систему, тачније, потпуног одсуства демократије.

Оваква анархија условљена је и другим важним друштвеним сегментом - **политичким амбијентом**. Народни посланици показали су да управо постоји несразмјера између одређене народа и одређене посланика (двје трећине посланика против двје трећине народа) у вези с питањем језика и његовог имена у Црној Гори, тако да је доведен у питање и смисао постојања парламентаризма.

Трећи сегмент новоцрногорске назови идеологије (која се са Црном Гором може повезати само на тај начин што су њени творци из Црне Горе, иначе је затворени систем моћи дукљанства и режима) представља дио „ангажованих“ интелектуалаца.

Како смо већ рекли, творевине које немају ни идеолошку, системску потку, препознају се по својим празним ходовима. „Црногорски језик“ је настао у судару идеологија стварања језика у окружењу, и неодукљанске идеологије у покушају.

Четврто поље дјеловања је **назови научна активност**. Предсједник Савјета за стандардизацију црногорског језика, као припадник „тврдог приступа“, књижевник Бранко Бањевић, износи у медијима „да Црна Гора има ту предност да су народни и стандардни језик у Црној Гори исти. За основ стандарда треба узети говор црногорског села, који је некад био, а нестао из школа.“ Ово је довољно за увид у његово разумијевања језика и стандарда.

На другој страни, мањина, „меканијег приступа“, у Савјету мисли да је норма непостојећег језика реконструкција нормe српскохрватског. И ту би се заиста донекле поклопиле идеолошке матрице: дукљанска идеологија (реконструкција историје и религије) и тзв. црногорски (боље би за идеолошки систем било *дукљански језик*). Но, то ипак није српскохрватски! Како овај процес нема обилежје ни идеолошког система, како смо већ рекли, већ политократске режимске хегемоније (у грчком језику језику израз *hegemonia* (власт појединца или народа над другим појединцима или народима) има заједничко поријекло са изразом који значи мислити, проматрати (*hegeoma*)), над појединцима на одговарајућим функцијама на универзитету, онда такви настављају ланац „размишљања“ власти, разним слуганским досјеткама, нпр. продекана за наставу на Филозофском факултету да они који су завршили српски језик и књижевност полагањем неког диференцијалног испита могу предавати црногорски језик

и књижевност. То је, веле „премошћавање јаза од српског ка тзв. црногорском“, који се, према ријечима министра, помоћника и осталих показује као искључиво рјешење, (од наредне године нови програми, по новим уџбеницима, према изјави министра) и нешто што, тобоже, има несумњив примат, и поред тога што српски постоји у Уставу таман онако како и треба: **језик у службеној употреби**. „Министарство ће наћи начин на који ће бити премошћен јаз, прије него што изађу правопис и граматика. Нијесу превелике разлике међу језицима тако да ће та проблематика бити ријешена у **ходу** (ист. Д.Б). Можда се ићи на неке врсте дошколовавања, али све зависи од резултата рада Савјета. Кад видимо како изгледа правопис и граматика биће познато да ли ће **морати** (ист. Д.Б) да се мијењају програми.“⁴⁷ Поред такве изјаве стоји изјава продекана за наставу Филозофског факултета: „Учили смо исто што и прва генерација студената црногорског језика. Разлика је једино у нормирању језика. Једна од опција је да се полаже нека врста диференцијалног испита кад је у питању та област језика“.⁴⁸

Ако се ово повеже са оним значењем које има хегемонија као власт над мишљењем, проматрањем, јер га са другим није могуће, на мисаоном плану повезати, свакако да се од неразумљивих и бестијалних категорија склапа један „(без)мозговни мозаик“, обједињен категоријом: црногорски језик мора да постоји! Важност појединца изводи се важношћу његове функције у одржавању система пројекта, са намјером да код конзумента оставе утисак смисла или смисла у одсуству смисла. Такав начин преобликовања стварности навео је многе истраживаче, нпр Роланда Барта, да и сам такав језик назове фашистоидним, а сам текст, у коме се нижу дјелови система по његовим правилима, „оприродњава“ тај систем, који је у основи **репресиван**.

4. Закључна напомена

У некој врсти закључка, осврнућемо се на на постављене захтјеве на почетку рада: **границе** и **јасноћа**, и поставити питање: Да ли се може ухватити икаква логика, границе, а камоли јасноћа у назови аргументацији за постојање «црногорског језика», и то не само са становишта научних позиција, него и разумног односа према феноменима о којима је било ријечи?

47 Изјава помоћника министра просвете и науке у дневним новинама *Дан*, уторак, 28. октобар, 2008.

48 Исто.

БАВИЛОНСКА КУЛА И СХВАТАЊЕ ЈЕЗИКА У СТАРОЈ СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Схватање језика код православних словенских народа испољава се у најдубљој прошлости и нераздвојно је повезано са постанком најстаријег словенског књижевног језика. Само значење речи **јѣзыкъ** (старословенски **ѣзыкъ** открива исконску сложеност схватања. Иако још од времена најстаријих старословенских споменика постоји реч **народъ**, појам **јѣзыкъ** има, углавном, два значења: „језик“ и „народ. У овој разлици значења као да се открива јединство појмова: језик је нераздвојни део једног народа он је „друштвени део говора, изван индивидуе, која га сама не може створити ни изменити“¹. Давнашње лингвистичко начело да се читава политичка и духовна историја једног народа одражава у језику – доследно се може пратити у појави најстаријег словенског књижевног језика и његових националних редакција. Свест о припадности једном народу нераздвојно је повезана са језиком тог народа, о чему ће бити речи у даљем излагању.

У српској преводној и изворној књижевности разликују се поједини језици. Тако, у познатом и распрострањеном жанру питања и одговора („вапроси и ответи“) јављају се понекад и извесна питања о језику. Садржај је, углавном, историјски, као што показује овај дијалог из „Слова о небеси и земљи“:

„Ваврос: Кто прво научи књигу?

Ответ: Матусал.

Ваврос: Кто прво изобрете грчаску књигу?

Ответ: Меркурије.

Ваврос: А словенску?

Ответ: Кирил Философ². Кроз питања и одговоре сазнаје

1 Ferdinand de Sosir, *Opšta lingvistika*, Beograd 1969, стр. 24.

2 *Примери књижевности и језика старог и српско-словенскога*. Саставио Стојан Новаковић. Београд 1904, стр. 526. У овом огледу српскословенске текстове доносимо у фонетској транскрипцији (по читању). – О жанру питања и одговора: Б. Трифуновић *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд 1974, стр. 226-230. И у замецима старих српских летописа налазимо вест

се о још већој старости језика, да је језик Адама и Еве био сиријски:

„Вапрос: Којим образом хоштет Бог судити миру?

Ответ: Образом и лепотоју прекраснаго Јосифа, а језиком сиријанским хоштет Бог судити миру, поњеже сим језиком глаголаше Адам и Јева.“³

У апокрифним списима енциклопедијске природе излаже се читава мала прича о седамдесет и два народа (језика) православних, правоверних и полуверних. Ту је и казивање „како зачеху се православни језици“ од Нојевих синова Сима, Хама и Афета.⁴ На библијској, пак, причи о зидању Вавилонске куле засновано је средњовековно схватање о подељености човечанства на језике, народе и културе.⁵ Већ са примањем првих старозаветних књига српски средњовековни читалац је могао у *Постању* да се упозна са том причом (глава XI). У оквиру казивања о постанку света и племена приповеда се како је после потопа и у време Нојевих синова на целој земљи био један језик (у Септуагинти $\chi\epsilon\iota\lambda\omicron\varsigma$) и један говор ($\phi\omega\nu\eta$). Када су се нашли у Сенарској земљи, почели су да зидају град и кулу чији би врх досезао до неба. Народ ($\gamma\epsilon\nu\omicron\varsigma$) говорио је једним језиком ($\chi\epsilon\iota\lambda\omicron\varsigma$), док Господ, када је видео да ће стићи до неба, није одлучио да им помете ($\sigma\upsilon\gamma\epsilon\iota\nu$) језик ($\gamma\lambda\omega\sigma\sigma\alpha$) да не би разумели један другог шта говоре.⁶

Старозаветна прича о Вавилонској кули јавља се у развијенијем облику у средњовековној преводној белетристици. Најбогатија је, изгледа, из оне верзије *Откровења Варуховог* која се јавља у *Зборнику попа Драгоља* из треће четвртине XIII века.

о Меркурију: „Обрете грчкују књигу Меркурије“ (*Стари српски родослови и летописи*. Средио их Љуб. Стојановић. Ср. Карловци 1927, стр. 117, бр. 224).

3 Примери књижевности и језика, стр. 528.

4 *Памятники отреченной русской литературы*. Собраны и изданы Николаемъ Тихонравовымъ. Томъ II. Москва 1863, стр. 439-444. Упор. слична места и у другим преписима: Љ. Стојановић, *Неколико прилога из бечке царске библиотеке*, Гласник Српског ученог друштва, 63, Београд 1885, стр. 61; Б. Цоневъ, *Описъ на ръкописитѣ и старопечатните книги на Народната библиотека въ София*, София 1910, бр. 309; Р. М. Грујић, *Легенда из времена цара Самуила о пореклу народа*, Гласник Скопског научног друштва, XIII, Скопље 1934, стр. 198-200; Б. Ст. Ангелов, *Из старата българска, руска и сръбска литература*, II, София 1967, стр. 57.

5 Ова питања у склопу историје човечанства и цивилизације богато су обрађена у књизи: А. Borst, *Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über die Vielfalt der Völker und Sprachen*, I, II/1, II /2, III/1, III /2, IV, Stuttgart 1959-1963.

6 Упор. у Делима светих апостола (II, 1-6) како су се разделили језици дванаесторици апостола.

У апокрифу се приповеда како је анђео, када је довео Варуха на друго небо, показао неке чудне људе псећег лица, јеленских ногу и с козјим роговима. Били су то градитељи Вавилонске куле који су желели да дођу на небо. Са смислом за појединости из свакодневног и материјалног живота, непознати писац се посебно задржава на самом грађењу. Преводаца са грчког није успешно налазио само сходне српскословенске изразе, већ је и сам, изгледа, сопственим појединостима проширио слику грађења. Матеј Иванович Соколов, издавач *Откровења*, упућује на један опис који није нашао у грчком изворнику, а где се говори о грађи за зидање: „Ту бо беше видети ови дрва секуште, а ови каменије жегуште, ови тигли тлкуште, а другије же метуште вар и жеже просто решти то бе туга голема људем тем всем..⁷ Грађење куле било је велико мучење и „туга голема“. Но, градитељи су хтели да виде Бога, да проврте небо. Када је, пак, Бог видео њихову лудост („бујство“), невидљивом палицом је поделио народе на педесет и два (ваљда седамдесет и два) језика. Говорећи свако својим језиком, народи су се разишли. Дотле су сви људи говорили „суријски“.

Грађење Вавилонске куле остаје средиште и основа схватања о постанку и деоби језика. Касније обраде старозаветне приче о Вавилонској кули обогаћују се излагањем и о подели вештина („искуства“), знања, нарави и закона према народима. И старији и млађи византијски писци (Теодорит Кирски, Георгије Амартол, на пример) радо излажу древне, углавном, повести, међу којима је и вазда занимљива тема о подели вештина. У време деспота Стефана Лазаревића, на пример, како је претпостављао Љубомир Стојановић, неки непознат српски писац извршио је компилацију Амартолове *Хронике*⁸ У оквиру излагања главних догађаја светске историје од Адама до свога времена, непознати писац је посебну кратку главу посветио грађењу куле („О стлптворенији“):

„О грађењу куле. Мноштво, дакле, људи послуша сујетни савет Невродов. Почеше зидати кулу хананску превелику веома, што преузвишеном висином умало не достиже месечев круг, и около ње град. Не завршише дело свог сујетног труда. Видевши ово, свесилни Бог рече: Дођите сакупивши се, пометимо језике

7 М. И. Соколов, *Апокрифическое откровение Варуха*, Древности. Труды Славянской комиссии Императорского общества. Томъ четвертый, выпускъ первый. Москва 1907, стр. 207.

8 *Стари српски родослови*, стр. LXXII

градитеља. И измеша их на 72 језика (=народа) и од тада се расејаше језици, свако од њих на различите стране и места. Који се нађоше истога говора ('јединогласан') с неким, са њима и одлажаше. Због овога се назва ово место Вавилон, јер се у њему смешаше језици кулоградитеља. У том, дакле, месту оста Неврод са онима што су истога језика ('подобно језичними'), сазда град и назва га Вавилон и у њему је царевао. Ови Перси научише се врачању ('влхвованију') и звездарству ('звездозаконију'), звездословљу ('звездословију') и небеским кретањима. Од ових се Јелини научише родословљу, проричући о новорођенчади шта ће бити са њима напослетку. – Други Хамов унук, Месраим, усели се у крајеве египатске и према његовом имену Египат би назван, јер Месраим се на јеврејском језику Египат каже. Ови, дакле, почеше први да царују људима на земљи.⁹

Из већине преведених списа, од којих смо неке и навели, може се разабрати да је међу Јужним Словенима и Србима било најраспрострањеније веровање – како је најстарији, први и једини, Адамов језик био сиријски. Ово схватање је имало и шире духовно значење управо за словенске народе. У првим годинама борбе за равноправност словенског књижевног језика, када су тријезичници истицали искључиво право постојања јеврејског, грчког и латинског као језика светих књига, било је значајно и неговање гледишта о сиријском као Адамовом језику.¹⁰ Непознати прерађивач Амартолове *Хронике*, међутим, преноси причу о јеврејском као најстаријем језику. У посебној глави („О Јевере“), која следи одмах иза оне о грађењу куле, не пратимо само судбину Адамовог језика, већ и историјско-филолошки прихватљиво излагање о настанку азбука и вештина. Све почиње од Јевера, за време којег „бист стлпотвореније и раздељена бист земља“:

„О Јеверу. Јевер сам бејаше од казне слободан и не пристаде на грађење куле. И због тога њему самом и породу његовом остави Бог да има првостворени Адамов језик и писмо за тај језик и закон о звездама који научи од деде својега Каинана. Од овога, дакле, Јевера израилћански народ водио је порекло, који се према његовом имену и Јевреји називаху. Од њега су научили и писмо ('грамату') за Адамов први језик, што је остало од њих до овога дана.

9 *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др.* Прибрао их Љуб. Стојановић, Споменик Српске краљевске академије, III, Београд 1890, стр. 113 (наш превод).

10 О овом питању упор. И. Дуйчев, *Изъ старата българска книжнина*, I, София 1943, стр. 204-205; К. М. Куев, *Черноризец Храбър*, София 1967, стр. 68-70.

А други народи су према својим језицима од истог склопа слова ('сложенија словес') саставили писмена. Прво су, дакле, Феничани пронашли писмо. Пророштва, пак, и реторску [вештину] Хомер, дијалектику Зенон Елејац, реторику Кракс Сиракужанин, а склоп слова ('граматикам сложеније') и речи и броја, и мере и законе Паламид је пронашао. После ових један филозоф [пронашао је] 5 слова, а други 3 слова, којима се бројеви пишу. И тако се једва саставише писмена јелинска, то јест грчка.

Испрва Јелини не имађаху писмена за свој језик, већ писаху атинским. Потом је дошао философ Паламид и саставио им азбуку од 16 слова на броју. Затим је Кадам Милисије додао 3 слова. После је Симонид додао 2 слова, Епихарм ('Пихариј') је додао три слова и тако се сабрало 24 слова. Затим је неки Дионисије Граматик саставио шест двогласних ('двојесловних') слова.¹¹

Прича о Вавилонској кули стекла је временом широку распрострањеност, те је, додуше, у врло скраћеном обиму, срећемо у најчитанијем делу средњовековне преводне белетристике, у *Роману о Александру Великом (Александриди)*. У живом и занимљивом садржају *Александриде* читаоци и слушаоци сретали су се са поменом куле где су се измешали језици („размешеније бист“). Тако, пред напад на Александра, цар Дарије наређује да се војска сакупи на Сенарском пољу: „сабират се всему на Поље сенарско, идеже језици иногда стлп саздали беху бојеште се втораго потопнаго нашаствија. Ту језиком размешеније бист...“¹²

У познијем добу старе српске књижевности срећемо и неке новије појединости о деоби народа и настанку српског и словенског имена. Име Срба везује се непосредно за време после грађења Вавилонске куле. О томе се укратко говори у такозваном Пајсијевом родослову, који је састављен свакако пре 1642. године: „Још после деобе народа Србе је назвао неки Јелин, који је Јеладу населио. И у грађењу куле измешаше се

11 *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије*, стр. 113-114 (наш превод). Исто схватање о Јевру као човеку којег је Бог поштедео и није му узео језик Адамов – налазимо у руској Повести минулих година (Повесть временных лет), коју је саставио кијево-печерски монах Нестор око 1113. године (*Начало русской литературы XI – начало XII века*. Москва 1978, стр. 104-107).

12 *Приповетка о Александру Великом у старој српској књижевности*. Критички текст и расправа од Стојана Новаковића. Београд 1878, стр. 45.

језици и отада прозва се Србин и отада је прошло много година.¹³

У XVII веку, упоредо са све већим занимањем за хронографе, у српској књижевности су се нашли многи изводи из *Повести минулих година* кијево-печерског монаха Нестора. Тако, у једном српском зборнику с краја XVII века читамо Несторово казивање и о словенском као једном од седамдесет и два језика:

„О словенском језику и руском и од којег су Нојевог сина.“

У грађењу куле када је Бог поделио људе на 72 народа (=језика), расејао их по земљи и кулу разрушио великим ветром, остало је између Сирије и Вавилона 5433 сежања, и у ширину толико. И после измешаности језика примише Симови синови источне стране, Хамови јужне стране, а Афетови запад и северне стране. И од седамдесет и два језика бејаше један словенски језик од племена Афетова.¹⁴

Иако је наследила и развијала античке погледе на језик, Византија није спроводила и древно схватање о варварским језицима. Управо на јеванђелском и апостолском начелу да се сваки народ може на свом језику молити и служити – остварила је Византија своју широку духовну заједницу. Уласком Словена међу народе писмене и са својим књижевним језиком, отвара се и такозвано „језичко питање словенске самосталности и равноправности са другим народима. Супротно западном учењу о три света језика (јеврејски, грчки и латински), на осетљивом простору сучељавања западних и источних утицаја јављају се Словени са богослужењем, па убрзо и са уметничком књижевношћу на свом језику. Зато и сва прва, најстарија дела на словенском, посвећена углавном Тирилу и Методију и њиховом раду, носе у себи и полемички исказано или песнички опевано ово „језичко питање“.

Језичка настојања и токови најстарије словенске уметничке књижевности крунисани су и једном расправом, познатом под насловом *О писменех*. Писана на словенском језику, ова прва расправа међу православним Словенима настала је свакако „неко вријеме послје смрти св. Методија, тј. већ у Бугарској држави, гдје су нашли уточиште Кирилови и Методијеви ученици“, највероватније у „критичном раздобљу 891/892, год.,

13 *Стари српски родослови*, стр. 40 (наш превод).

14 П. Срећковић, *Зборник митрополита Михаила*, Споменик СКА, XV Београд 1892, стр. 8 (наш превод). – Несторов текст у: *Начало русской литературы*, стр. 22-25.

можда баш по жељи кнеза Бориса, као припрема атмосфере за црквену реформу 893. године.¹⁵ Име уз наслов (О писменѣх чрьноризца Храбра) односи се на састављача списка, како је претпостављено још почетком XIX века, када је дело постало предмет филолошких проучавања. Већина истраживача је у „чрнорисцу Храбру“ налазила псеудоним иза којег би се крио неко од познатих личности из времена после Методијеве смрти и прогона ученика Солунске браће. Тако, претпоставља се да би међу Методијевим ученицима то могао бити Наум Охридски (М. Вајнгарт, А. Мазон, А. Вајан, Ј. Вајс, Ф. Гривец, Б. Конески, В. Штефанић) или Климент Охридски (Ф. Снопек; В. Мошин – док је био у Бугарској, пред одлазак у Македонију). У престоници Преславу расправу је могао да састави Јован Екзарх (К. Ф. Калајдович, Г. А. Иљински), цар Симеон (В. Златарски – док је Симеон био монах, између 889. и 893) или монах Докс, Симеонов брат (Е. Георгијев).¹⁶

Изворни, старословенски текст Храброва списка није сачуван. Данас се, међутим, широм Свете Горе, Србије, Јадранског приморја, Румуније и Русије налази осамдесет преписа (од XIV до XIX века) у свим словенским редакцијама. Традиција Хамартолове расправе врло рано је прихваћена у средњовековној Србији. Од два сачувана српска преписа, један, старији (Пивски), из XV-XVI века, у текстолошком погледу иде у ред добрих преписа.¹⁷ Поред основног Храбровога текста, код Срба је била позната и доста ретка прерада *О писменех* (Марчанска варијанта), слична са једном бугарском.¹⁸ Марчански текст се

15 V. Mošin, *Još o Hrabru, slavenskim azbukama i azbučnim molitvama*, Slovo, 23, Zagreb 1973, стр. 13, 14.

16 Преглед схватања: V. Mošin, *Još o Hrabru*, стр. 12-13; К. М. Куев, *Черноризец Храбър*, стр. 38-44. – К. Куев сматра да на Храбра треба гледати као на посебног старог бугарског књижевника „с’с сопствена физиономија“ (стр. 44). Уколико би Храбар, ипак, био псеудоним, К. Куев, као и В. Златарски, мисли да би иза њега могао стајати цар Симеон.

17 Објавио га К. Куев (Черноризец Храбър, стр. 207-210). Према њему и доносимо превод одломка *О писменех*. Критичко издање, односно успостављање првобитног текста (restitutio): Черноризец Храбър, *О писменех*. Критическое издание. Изготовила Алда Джембелука-Коссова. Софија 1980. Приказ овог издања: С. Николова и И. Тодоров у *Език и литература*, 1, Софија 1982, стр. 108-113.

18 Српска прерада се налази у једном зборнику око 1550. године из збирке Радослава М. Грујића у Музеју Српске православне цркве у Београду број 219. Зборник је припадао некада манастиру Марчи (у Славонији), а од XIX века манастиру Лепавини (област Бјеловара). Текст је објавила Биљана Јовановић-Стипчевић – *Marčanska varijanta „Skazanja o sloveseh“ Crnorisca Hrabra*, Slovo, 14, Zagreb 1964, стр. 52-58. Упор.: Н. Драгова, *Втората апология на българската*

неким својим особеностима разликује од других редакција и варијаната (наслов као у синаксарском житију или похвали; почетак као у синаксарском житију; Адамов језик је био „рушки“ а не „сирски“).

Супротстављајући се непомирљивом схватању тријезичника о искључивој важности јеврејског, грчког и латинског, Храбар се у филолошко-историјском поступку своје расправе дотакао многих питања, која излазе из оквира овог огледа. Издвојићемо само један одломак у коме Црноризац излаже поделу на народе, језике и вештине. И поред тога што је основни склоп и садржај преузео од византијског писца Теодорита Кирског (V век)¹⁹, Храбар је своју причу трајно уградио у схватање о складности поделе на народе, језике и вештине. Подстакнут искључивошћу тријезичника, Црноризац у доказе свог полемичког поступка уводи важну чињеницу сиријског језика и све што је везано за његову судбину:

„Али да кажемо како се из светих књига научисмо – да све по реду бива од Бога, а не од другога. Јер Бог прво није створио јеврејски језик, ни латински (‘римски’), ни јелински, већ сиријски, којим Адам говораше, па и од Адама до потопа и од [потопа] па докле Бог не раздели (‘раздели’) језике приликом грађења куле, као што пише [у књизи Постања] када се поделише језици. И као што се језици поделише (‘размесиши’), тако се и нарави (‘нрави’) и обичаји (‘обичаје’) и прописи (‘устави’) и закони (‘закони’) и вештине (‘хитрости’) [разделише] на народе (‘језики’). Египћанима [се даде] земљомерство (‘земљемерије’), а Персијанцима и Халдејцима и Асирцима – звездарство (‘звездочатије’) врачање (‘влшвеније’), лечење (‘врачеваније’), чарање (‘чарованије’) и све вештине људске. Јеврејима, пак, свете књиге у којима је написано како Бог створи небо и земљу и све што је на њој и човека и све по реду, као што пише Јелинима – граматiku, реторiku, философију.“²⁰

О писменима и друга дела најстарије словенске и бугарске књижевности која се полемички или књижевно-уметнички баве питањем словенског књижевног језика – била су позната свакако већ у најстаријим српским преписима. Трагови оваквог прихватања могу се и данас пратити у српској писмености.

книга и нейните извори Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. София 1969, стр. 315-347.

¹⁹ И. Дуйчевъ, *Изъ старата българска книжнина*, I, стр 205.

²⁰ Наш превод. Вид. напомену бр. 17.

Иако, најстарија уметничка проза на старословенском, – *Житије светог Ћирила*, од непознатог писца, које обухвата и најпотпуније излагање о спору са тријезичницима, – позната је у шест текстолошки врло поузданих српских преписа. Од четири преписа *Прогласа Јеванђеља* Константина Преславског – три су српска и један руски. Неколике похвале и службе Ћирилу и Методију познате су у више српских преписа. Друга редакција Климентове *Похвале светом Ћирилу*, рецимо, најизворнији облик је сачувала у српским преписима.²¹

Поред читалачке и преписивачке традиције најстарије словенске књижевности, у старој српској књижевности се чува спомен на Константина – Ћирила Философа као састављача прве словенске азбуке. О томе најречитије сведоче родослови (крај XIV века) и летописи (XV век). У Пејатовићевом родослову, на пример, за Ћирила се неодређено вели да је саставио „наша слова“: „Ва лето 6360 (852) написах се наша словеса Ћирилом философом и учитељем чловечаским.“ У заметку, пак, летописа, који је 1416. године саставио познати преписивач Данилац, читамо да се управо „преведе србска књига Ћирилом“. Традиција најстаријих дела на старословенском и други помени Ћриловог имена, међутим, живо сведоче да се Ћирило схватао као „створитељ“ слова првог словенског књижевног језика. Такво схватање се рано јавља и у најстаријим српским штампаним књигама. Штампар Божидар Горажданин објавио је заметак летописа уз своје издање *Псалтира с последовањем* (Горажде 1521).

У кратком и пробраном заметку Кирило, састављач словенске азбуке, два пута се јавља као граничник у одређивању хронологије светске и домаће историје: „От Константина цара до Кирила Философа, створшаго слова језику словенскому, и Методија епископа, брата јего – лет 542“ и „От Ћирила Философа до светаго Сави, прваго архијепископа, учитеља и просветитеља србскаго, новаго по истине апостола, и брата јего Стефана, прво-

21 *Хиландарски рукописи о постанку словенске писмености*, Нови Сад 1963; Б. Сп. Радојичић, *Традиције ћирило-методијанске код Срба*, Књижевност, XLIII, 12, Београд 1966, стр. 431-449; V. Kyas, *Delší a kratší čtení v rukopisech života Konstantinova*, Slavia, XXXVIII, 4, Praha 1969, стр. 574-581; Климент Охридски, *Събрани съчинения*, Том първи. София 1970, стр. 428-430, Том трети. София 1973, стр. 34-45; К. Куев, *Съдбата на старобългарските ръкописи през вековете*, София 1979, стр. 13. – Занимљиво би било испитати колико се и како односи Стефан Стратимировић према средњовековној традицији у својој расправици о ћирилици. Текст расправе из 1802. године: М. Костић, *Стратимировић о ћирилици и књижевном језику Срба и других Словена крајем XVIII века*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XX, 1-2, Београд 1954, стр. 95-99.

венчаного краља србскога – лет 280²²

„Језичко питање“ најстаријег раздобља стварања српске књижевности оставило је, изгледа, трага и у званичном схватању Немањине државе. Могло би се рећи да су словенско „језичко питање“ и шире постављено схватање Вавилонске куле – учествовали делимично и у настанку свести о положају Српске земље у склопу византијског погледа на хијерархију држава. Знаменита и прва, оснивачка повеља манастира Хиландара, вероватно из 1198. године, не одсликава само значајно место Србије на сложеној лествици хијерархије држава, већ открива и препознатљиве трагове схватања о раздјељености народа (језика), вештина и нарави. Познате су речи из увода ове повеље које изговара монах Симеон Немања. „Тако, браћо, премилостиви Бог утврди Грке царевима, а Угре краљевима и сваки народ раздели и закон даде и нарави установи и владаре над њима према обичају и према закону растави својом премудрошћу“.²³ У речима старог монаха Симеона препознају се далеки узор апокрифа, византијских хроника и казивања Црнорисца Храбра о деоби језика, нарави, обичаја, закона и вештина.²⁴

Линија исконског схватања јединства језика и народа може се пратити и у називу српскословенског, српске редакције старословенског језика. Писци из доба настајања словенских књижевности – језик којим пишу не раздвајају од народа којему је тај језик у писаном облику намењен. Тако, у тим првим временима, док се још нису појавила разграничавања према националним редакцијама, словенски нема уско, већ шире, новозаветно значење. У најстаријим делима на старословенском читамо како се истим језиком служе Словени у области Солуна, Моравске, Паноније, Бугарске или Македоније. Све је то хришћански народ Божији који се не одређује било којим обласним говором, већ новозаветном поруком јединства. Зато је словенски језик једног словенског народа, Солунска браћа су словенски апостоли и учитељи, Климент Охридски је епископ словенски и сл. Оваквим новозаветним духом и виђењем надахнут је управо *Проглас Јеванђеља* Константина Преславског. Песма

22 *Стари српски родослови*, стр. 51, 111, 115, 116, 117.

23 *Стиси Св. Саве*. Издао их Д-р Владимир Ћоровић. Београд – Ср. Карловци 1928, стр. 1 (наш превод).

24 Станислаус Хафнер, који, иначе, до сада најпотпуније расправља о уводу (аренги) Хиландарске повеље, нигде не спомиње могућност утицаја и традиције о којој говоримо. Упор.: S. Hafner *Studien zur altserbischen dynastischen Historiographie*, München 1964, стр. 54-77.

чувеног бугарског песника, позната код Срба већ у најстаријим преписима, представља, поред осталог, и химну том јеванђелском и апостолском јединству. Проглас се у првим стиховима оглашава идејом јединства:

„Проглашење јесте светог Јеванђеља,
као што пророци прорекли су пређе,
Христос иде народе да сакупи,
јер светлост он је читавом свету“²⁵

Христос светлост и сакупитељ народа, преко апостола је дао и свим народима да разумеју његову реч. Христороко јединство почива на разумевању Божије речи. Константин се стога и обраћа једном народу, словенском, а не народима словенским. Реч „народ“, а не „језик“ (у значењу – народ) нарочито истиче ову поруку:

„слишите словенски народ вас,
слишите слово, от Бога бо приде“²⁶

Јако словенско језичко осећање среће се већ у најстаријим српским записима и рукописима. Тако, у запису на *Иловичкој крмчији* из 1262. године каже се за превод са грчког на српскословенски: „Произидоше [књиге] на свет словенекаго језика.“²⁷ Српски или српскословенски архиепископ Никодим једноставно назива „наш језик“. У предговору превода *Типика светога Саве Јерусалимског* (1319) Никодим вели да је књигу превео на „наш језик от писмен грчкаго језика“.²⁸ На крају свог дугогодишњег превода свих дела Псеудо-Дионисија Ареопажита са грчког, инок Исија (1371) у запису назива српскословенски – „наш језик“ и „словенски језик“.²⁹ Преводилац *Јеванђеља са тумачењима* (1392) вели за превод са грчког на српскословенски: „преложени из грчкаго језика на словенскије књиги.“³⁰ И касније, све до XVII века, српскословенски се назива „наш словенски“ или једноставно „словенски“. Инок Јаков, који је за попа Венедикта 1426. године превео *Шестоднев* Јована Златоустог са грчког на

25 *Български старини изъ Македония*. Събрани и обяснени отъ проф. Йорданъ Ивановъ. София 1931, стр. 339 (наш превод).

26 *Български старини*, стр. 340.

27 *Стари српски записи и натписи*. Скупио их и средило Љуб. Стојановић. Књига I. Београд 1902, бр. 19, 38.

28 *Стари српски записи*, I, бр. 52.

29 Ђ. Трифуновић, *Писац и преводилац инок Исаија*, Крушевац 1980, стр. 42, 84-86.

30 *Стари српски записи*, I, бр. 1107; *Стари српски записи и натписи*. Скупио их и средило Љуб. Стојановић. Књига III. Београд 1905, бр. 4948.

српски, бележи у запису да је превео „от језика јеладскога на језик наш словенски.“³¹ За патријарха Никодима је 1451. године опет преведен *Шестоднев* Јован Златоустог са грчког на српски: „от језика јеладскога на језик наш словенски.“³² У светогорском скиту Света Ана 1697. године преведена је са грчког на српски Агапијева *Амартолон сотирија*: „от језика грчкога на језик словенски преведена.“³³ Исто схватање словенског језика срећемо и у другим православним словенским књижевностима. Тако, и бугарски и руски средњовековни писци свој језик врло често називају словенски.³⁴ У живим везама између Срба и Руса нарочито у XVII, веку, српски монаси свој језик називају словенским. Године 1655, на пример, Хиландарци су дошли у Москву и донели књиге које је одабрао Арсеније Суханов. У писму које су том приликом предали веле да „словенским дијалектом творца“ славе. Хиландарски јерођакон Јоасаф када је стигао у Москву 1670. године, изјавио је на саслушању да је дошао у Русију „ради учења књижног словенског наречја на времја.“³⁵

Општесловенско схватање језика могло се срести и међу Западним Словенима. Познато је, на пример, да је немачки цар и чешки краљ Карло IV по узору на Париски основао Прашки универзитет. Када се Душан прогласио царем (1346), Карло назива Душана драгим братом са којим је везан и „племенитим словенским језиком“ („eiusdem nobilis slavici idiomatis linguae sublimitas“).³⁶

Упоредо са изразом „словенски“, српски писци, ипак, чешће употребљавају назив „србски језик“ (**сръбскѣи ѣзыкѣ**).

Преводиоци у већини случајева бележе у записима да преводе са грчког, руског или бугарског на „србски језик“ (на пример, 1343, 1374, 1426, 1466, 1473, 1569, 1585, 1669, 1690. године).³⁷ Гаврил Стефановић Венцловић, као што је познато, у првим деценијама XVIII века писао је на народном и књижевном

31 *Стари српски записи*, I, бр. 239.

32 *Стари српски записи*, I, бр. 293.

33 *Стари српски записи*, I, бр. 2042.

34 Ђ. Трифуновић, *Писац и преводилац инок Исаја*, стр. 42.

35 *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*. Исписивао прота Ст. М. Димитријевић, Споменик СКА, LIII, Сарајево 1922, стр. 125, 127.

36 Ј. Радонић, *Међународни положај Србије у XIV веку*, Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, I, Београд 1951, стр. 19.

37 *Стари српски записи*, I, бр. 144, 240, 328, 682, 775, 1927; *Стари српски записи*, III, бр. 4938, 4994, 5572, 5695.

језику. Венцловићев назив „србски језик“ не односи се више на српкословенски, књижевни, већ на народни језик. Тако, за „Поученије изабраноје от светаго Јеванђелија“ (1745) вели да је превео „на србски језик ради разумевања простим човеком“.³⁸ Значења народног језика у називу „србски језик“ Венцловић појачава и придевом „прости“ – „србски прости језик“ (1732) или „прости језик србски“ (1745).³⁹ Са истим значењем јавља се и Венцловићев назив „прост дијалекат“ (1736).⁴⁰

У предговору *Великопостника* (1741) Гаврил Стефановић излаже, могло би се рећи, начелно схватање народног или „простог“ језика.⁴¹ Предговор је, међутим, писан књижевним језиком и почиње непосредним излагањем теме: „Превод от прикрвених писанији на просто и уразумитељноје србскоје, за сељане и просце људе...“ Осам и по века после првих књижевноуметничких списа на старословенском, код Венцловића се опет јављају разлози из времена борбе за словенски језик. После навода одговарајућих места из старозаветних и новозаветних књига, Гаврил закључује свој предговор: „Тако и ви, аште не благоразумно слово дадете језиком, како уразумејет се глагољемоје? Будете бо ва ваздух глагољуште, а не људем. Аште убо не увем силу гласу, буду подобан слишештему инојезичаски и глагољуштему мне инојезичаски.“ Као што су први словенски писци подразумевали говорни словенски језик, тако и Венцловић има на уму народни језик. Гаврил, међутим, није залазио у начелна објашњења овог двојног израза (књижевног и народног). На једном само месту, у запису на крају превода *Мача духовног* (1736) укратко се осврће на ову двојност: „И се же ведомо буди, јако не вса проста сут, поњеже јаже ка Богу глагољут се – сија по писанију књижном вмештено јест, а јаже ка људем – сија по просту.“⁴²

II

Схватања античких писаца о језику и граматички оставила су запажене трагове у образовању византијског погледа на филологију. Познати византијски писци писали су и граматичке

38 *Каталог рукописа и старих штампаних књига*. Збирка Српске краљевске академије. Саставио Љуб. Стојановић. Београд 1901, бр. 99 (139).

39 *Каталог рукописа*, бр. 94 (271), 101 (137).

40 *Каталог рукописа*, бр. 92 (267).

41 *Примери књижевности и језика*, стр. 181-182.

42 *Каталог рукописа*, бр. 92 (267).

расправе – Јован Филопон, Георгије Хировоск (VI век), Теогност, Михаил Синђел (IX век), Никита Серски, Јован Итал (XI век), Јован Глика (XIII-XIV век) и др. Извесни граматички списи бејаху непосредно намењени школским потребама. Познати су овакви списи и расправе чувеног историчара Нићифора Григоре (1290-1360), хуманисте Максима Плануда (око 1255-1305) или његовог ученика Манојла Мосхопула (око 1265-1315), на чије ће се учење после једног века ослонити наш Константин Философ у *Сказању изложеном о писменима*.⁴³

Код Срба у средњем веку филолошки списи јављају се као посебни жанрови. Први и до сада најстарији јесте преведен, а остали су, условно речено, изворни састави. Поред тога, у неким записима се срећу узредна излагања о филолошким питањима.

Најстарија граматичка расправа позната је под насловом „Осам чести слова, јелико глагољем и пишем“ (*Осам врста речи, колико говоримо и пишемо*).⁴⁴ После кратког увода, непознати писац износи предмет свог разлагања (у преводу): „Постоји, дакле, осам врста речи, колико говоримо и пишемо. Осим ових нема других. А то су ове: именица, глагол, придев глаголски, члан, заменица, предлог, прилог, везник.“ У расправи се, међутим, не излаже свих осам врста речи, већ – именица и глагол, са неким запажањима још о придеву глаголском и члану.

Ова расправа од неколико страница није у потпуности изворни спис. Словенски преводилац је имао пред собом разне византијске грчке изворе. Оцењујући општу вредност списа, Ватрослав Јагић вели да чланак делује као „свод од схолија или коментара разних аутора, из којих је словенски преводилац начинио не баш довољно срећан извод, чувајући при томе врло мало задовољавајући редослед“.⁴⁵ На основу анализе словенске

43 О схватању језика у Византији и средњем веку уопште упор. основне радове: К. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, München 1897, стр. 296, 543. 546, 579-593; R. H. Robins, *Ancient-mediaeval grammatical theory in Europa*, London 1951; H. Arens, *Sprachwissenschaft. Der Gang Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart*, München 1955; H. H. Кечакмадзе, *Грамматико-логический трактат Иоанна Итала*, Византийский временник, XXVII, Москва 1967, стр. 197-205 (са старијом литературом).

44 Издање текста са прегледом читаве рукописне традиције и студијом: *Разуждения южнославянской и русской старины о церковно-славянскомъ языкѣ*. Собралъ и объяснилъ ординар. акад. И. В. Ягичъ. Санктпетербургъ 1885-1895, стр. 326-365. О спису у целини видети најновију студију: E. Weiher, *Die älteste Handschrift des grammatischen Traktats »Über die acht Redeteile«*, Anzeiger für slavische Philologie, 9-2 (1977), стр. 367-427.

45 Разсуждения, стр. 347.

грађе В. Јагић је дошао до закључка да је чланак састављен у Србији или у првој половини XIV века. Као несумњив доказ („веское доказательство“) о српском пореклу наводи, поред осталог, чиста српска имена Милош и Драгош. Затим, примери именица само са „танким јер“ или грађење будућег времена уз помоћ глагола „имати“ и сл. Недавно је Радо Ленчек у наставку двојине (-ва) нашао још једну значајну потврду Јагићевој претпоставци да је *Осам врста речи* настало у Србији у XIV веку.⁴⁶ Расправа *Осам врста речи* прешла је из српског рукописа у бугарску, затим влашко-молдавску, па одатле у руску писменост.

У време настанка расправе *Осам врста речи*, отприлике, непознати српски преводилац *Дијалектике* превео је и неколико Дамаскинових кратких чланака из филологије и линвистике. Поред питања из логике, са примерима и тумачењима који залазе у област линвистике, Јован Дамаскин посвећује неколико посебних чланака лингвистичким појмовима. Свим грчким изразима преводилац налази одговарајуће српскословенске речи: хомоним (въкоупыимение), синоним (съименънь), полионим (многoименънь), хетероним (иноименънь), пароним (отнихименънь).⁴⁷

У Београду, у близини деспота Стефан Лазаревића, Константин Философ је 1423-1426. године саставио прву изворну филолошку расправу – „Сказаније изјављено о писменех“ (*Сказанье изложено о писменима*).⁴⁸ Посматрано споља, Константинова

46 R. L. Lenček, *Končnica 1. osebe dvojine v starih srbskih tekstih*, Зборник за филологију и лингвистику МС, XIX/2, Нови Сад 1976, стр. 27-33.

47 E. Weiher, *Die Dialektik des Johannes von Damascus in kirchenslavischen Übersetzung*, Wiesbaden 1969, стр. 122-128. За основу овог издања Е. Вајхер је узео српски препис са воденим знацима између 1355. и 1370, који је некада припадао манастиру Крушедолу, а сада у Музеју Српске православне цркве у Београду. Опис: С. Петковић, *Опис рукописа манастира Крушедола*, Ср. Карловци 1914, бр. 63 (Ж. 4. 43).

48 Једини потпуни препис *Сказања*, из друге половине XVII века, сада у Патријаршијиној библиотеци у Београду, издао је и пропратио студијом В. Јагић (*Разсужденія*, стр. 366-517). – Важнији и новији радови о Константиновом Сказању: Н. Schultze, *Untersuchungen zum Aufbau Skazanie o pismenehъ von Konstantin von Konsteneec*, Göttingen 1964 (докторска дисертација, шапирографисано); О. Недељковић, *Правонис „ресавске школе“ и Константин Философ*, Стара књижевност. Приредио Борђе Трифуновић. Српска књижевност у књижевној критици, I, Београд 1965, стр. 467-475 (друго издање 1972, стр. 482-492); Г. В. Петков, *Текстологични проблеми в „Сказание за буквите“ от Константин Костенечки*, Велико Търново 1974 (автореферат); Г. Петков, *Евтимий Търновски и школата му според „Сказание о писменех“ от Константин Костенечки*, Търновска книжовна школа. Софија 1974, стр. 531-544; Н. Goldblatt, *Orthography and Orthodoxy: Constantine Kostenečki's Treatise on the Letters*, Yale

расправа је строго и чврсто грађена. После предговора и прегледа садржине, следи четрдесет глава, чија почетна слова дају крајегранесе (акростих) у облику криптограма: „Самодржавному деспоту Стефану раб Константин“. *Сказање* је превасходно теоријска и филолошка расправа о писаној речи, те није могла непосредно и лако да делује на правописно-језичко усмеравање српско-словенског језика. „Кварење“ књига, међутим, о којему је Философ писао са горчином, почело је да се исправља у Србији још пре Константиновог доласка, у првим годинама владавине Стефана Лазаревића, крајем XIV века. Овај ток се временом природно усавршавао, без теоријске основе *Сказања*. Тако, оно што се већ од времена следбеника деспота Стефана назива добрим „ресавским изводом“, добрим „ресавским књигама“, није могло бити производ деловања једне теоријске расправе, већ је то плод настојања добрих преписивача, редактора и преводилаца.

Неколико деценија после *Сказања*, у другој половини XV века, како су показала проучавања Георгија Петкова,⁴⁹ неки непознати писци прерађују, поједностављују и скраћују Константиново дело.⁵⁰ У наслову ове расправе од десетак штампаних страница истиче се компилаторско обележје списка и његова веза са Константиновим делом: „Сија словеса вкратце изабрана от књиги Константина Философа Констенчаскаго, бившаго учитеља србскаго ва дни благочастиваго Стефана деспота, господина Србљем, и имат образ сицев ка писатељем.“ Тако је сада Константиново *Сказање* преко *Слова о писменима* могло и непосредно да делује на успостављање реда у писању и правопису.

Убрзо после *Слова о писменима*, у другој половини XV века, настала је *Посланица ћакона Тригорија о језику*.⁵¹ Недовољно запажена као књижевни жанр, *Посланица* припада значајно место у развоју средњовековног погледа на словенске језике. Ћакон

University 1977 (докторска дисертација, ксерографисано); Г. Петков, *Въпросът за „двете редакци“ на „Сказание за буквите“ от Константин Костенечки*, Търновска книжовна школа. 2, София 1980, стр. 225-229.

49 Вид. радове Г. Петкова у напомени бр. 48.

50 Преглед свих преписа једног српског преписа: Б. Ст. Ангелов, *Из старата българска, руска и србска литература*, II, София 1967, стр. 200-223.

51 Једини до сада познати српски препис *Посланице* из XV-XVI века издао је В. Јагић у *Разсужденија* и поново Б. Ст. Ангелов у *Из старата българска*, II, стр. 223-226. Превод *Посланице* на савремени српскохрватски језик са књижевно-филолошким освртом: Ђ. Трифуновић, *О Посланици ћакона Григорија и о звуку словенских језика*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, XXVIII/1, Нови Сад 1980, стр. 17-25.

Григорије упућује *Посланицу* опет неком Григорију, којег наш писац назива духовником. Побуда за састављање Посланице је непосредна: духовник је раније, из далека, посланицом тражио да му ученик пошаље добар текст *Акатиста Јовану Крститељу*. Ученик вели да му је и раније писао по неком попу, чиме се открива развијен обичај епистоларског општења код Срба у средњем веку. Том приликом ученик је послао свом духовнику исправљен текст *Јеванђеља*, који је пре тога био искварен, очигледно, продором говорног језика, па је због тога имао најгрубљу мисао („дебелејши ум“). Учени ђакон није могао да чита такав текст *Јеванђеља*, јер је на уму имао добре ресавске узорне, на којима се, вероватно, и васпитавао. Управо од исправљања текста *Јеванђеља* ђакон отвара основну тему *Посланице*. Колебљивост и неуједначеност надредних знакова, претпостављамо, подстакле су га да се позабави наглашавањем, нагласцима („сила гласу“) писаног текста. Зато највећи део посланице посвећује казивању и разврставању надредних знакова „оксије“, „варије“, и „периспосмени“. Григоријев спис није проста компилација *Слова о писменима*. То је самостално дело у које је унесен део грађе из Константина Философа. У Григоријевој *Посланици* одсликавају се управо живи односи између тек насталих *Слова* и ресавског писања које се још није растало са старијом традицијом.

На крају *Посланице* ђакон Григорије дао је савете своме духовнику за лакше савлађивање надредних знакова – нека за себе групише речи према врстама надредних знакова. Временом се осетила и потреба за неком врстом каталога речи распоређених према надредним знацима. Један такав каталог од преко хиљаду речи под називом „Начело оксиару“ сачувао се у српском рукописном зборнику с краја XVI века.⁵²

Највећи део посланице Григорије посвећује значају надредних знакова („белега“), нагласака („сила гласу“), који показују мелодијско-музичке особености и разлике између српског и бугарског језика. „Српски говор као да споро и пуно тече“, – вели Григорије, – „а бугарски оштрије, као да на грчки личи.“ Писац се трудио да усклади ове утиске са самим надредним знацима, те тумачи да српски језик „више воли“ варије (тешке нагласке), а бугарски – оксије (оштре нагласке).

Овакав облик емотивног филолошког расуђивања није необичан у средњем веку. Има га у *Словима о писменима*. Ту

⁵² Сада у Патријаршијиној библиотеци у Београду, број 167. Издао В. Јагић у *Разсужденија*, стр. 1022-1023.

се за бугарски каже да је „најдебљи“ („дебелејши“), а српски – „најтањи“ („танчајши“), у неким преписима *Слова* да је и са „високим гласом и тесним“. Доживљавање звучне стране језика има дугу традицију. Још у античко доба извесни нагласци осећали су се на музички начин, на пример, као оштри (*acutus*) или тешки (*gravis*), што се одржало у називима и после средњег века.

Григорије у посланци говори само о звучној страни српског и бугарског језика. Страни писци и преписивачи, међутим, осећали су и друге разлике – лексичке, фонетске, морфолошке, па и синтаксичке. О томе најречитије говоре српски преписивачи који преписују са бугарскословенског на српскословенски. Тако, 1374. године јеромонах Јаков и Јаникије пренели су („преставили“) *Триод* са бугарског извода (предлошка) на српски. Као највећи разлог могућим грешкама у српскословенском тексту преписивачи наводе што је извод био бугарски, па је било тешко да се преноси на српски: извод „бугарскога језика, тер Бог вест велма ни је било усилно престављати га на србски језик.“⁵³ Шест деценија касније (1434), за време деспота Бурђа, и неки дијак Грубац имао је невоље када је преписивао *Триод*. Предложак (извод) био је бугарски, па је било тешко преносити (изводити) на српски, те у запису моли читаоце ако нађу нешто неправилно, да га не куну, јер није био вешт бугарском говору и речима („слов“): „Сију књигу, сиреч Триод, изведохом из бугарскије књиге на србски чин, да ако је нешто и недоставено, не проклните велми, мољу ви се поњеже не бихом вешти слову том.“⁵⁴ Српски преписивачи могли су да виде или осете и када су се у тексту предлошка налазили само елементи бугарског. Такав извод деловао им је старином, „заношио“ је бугарски. Неки дијак Симон, на пример, завршио је 1560. преписивање *Пролога*. У дужем запису моли читаоце да не буду строги према грешкама у његовом препису, па наводи разлог: „Писах из извода стара, бугарски заношено.“⁵⁵

Изгледа да се преписивање и превођење са бугарско-словенског на српскословенски сматрало као посебна вештина. У том смислу би се и сам поступак преношења граничио са вештином превођења. У XVI веку, рецимо, неки непознати преписивач преписао је *Празнични минеј* за септембар-јануар са бугарског

53 *Стари српски записи*, I, бр. 144.

54 *Стари српски записи*, I, бр. 263.

55 *Стари српски записи*, I, бр. 613.

извода. Молећи читаоце да му опросте грешке, преписивач вели у запису да није био вешт бугарским речима („слова“) и знацима („јусица“): „Сију књигу писах од бугарског извода. Простите ми јако сам где и сагрешил у словех у јусицех, јере сем невешт бив.“⁵⁶

Ђакон Григорије не износи никакве утиске о звучању руског језика, који је, као и јужнословенски, писан ћирилицом и надредним знацима. Стари српски преписивачи и преводиоци, међутим, оставили су неколико драгоцених сведочанстава и о односусрпскословенског језика према рускословенском. У сусрету са рускословенским књигама српски читаоци и преписивачи осећали су се као и према бугарскословенским. Стиче се утисак да је рускословенски текст деловао неприступачније српском читаоцу. Живописни и драгоцени опис „примања“ руског текста у српској средини даје нам свештеноиннок Василије, раније назван Григорије. Овај српски монах са Свете Горе превео је 1585. године са рускословенског на српскословенски *Јудејски рат* Јосифа Флавија. Први део Василијевог записа вишестрано је значајан, те га наводимо у целини:

„Лета 7093 (1585) преписах ову књигу премудрог Јосифа, – који је међу Јеврејима задржао најближу љубав према мудрости Мататија, – са руског извода, јер се ова књига Јосифа није налазила на нашем српском језику ни на Светој Гори у српским манастирима, ни у Српској земљи. Јер много сам тражио и испитивао, не знам – ако је нема негде у Бугарским земљама, али нисам сазнао пошто сам и тамо питао. Но, донесена би из Руске земље. Веома тешко бејаше нашем српском народу за читање, јер многи нису знали шта читају, не разумевајући руске речи. А ја сам као манастирски посланик и по други пут био у Руским земљама код побожног цара и великог кнеза Ивана Васиљевића, у монаштву Јована монаха, те много царског милосрђа и милости примисмо, нека му је вечни спомен. И тамо се привикох мало руском језику колико да бих могао разумети многе руске речи у овој књизи. И преписах српским речима, али писати реч нисам умео, нити сам слово учио, нити сам учен био, већ као један од најпростијих и незналица. Простите Господа ради. И опет много сам тражио други извод да проверим, али се не нађе.“⁵⁷

56 *Каталог Народне библиотеке у Београду. IV Рукописи и старе штампане књиге.* Саставио Љуб. Стојановић. Београд 1903, бр. 144 (666).

57 Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, бр. 280 (наш превод).

Рускословенски и бугарскословенски нису схватани као страни и туђи језици. Василије не каже да је научио, већ да се „привикао“ руском језику. Наравно, овде, и у другим случајевима, мисли се на руски језик у књигама, руски књижевни језик, рускословенски, који није био и говорни језик. Можда отуда и потиче тешкоћа преписивача. Није било једноставно спојити извесне представе, па и знања, о руском или бугарском говорном језику са њиховом књижевном надградњом. Ближе новијем времену, рускословенски и бугарскословенски осећали су се као све тежи и удаљенији језици. Тако, један преписивач Златоустових јеванђелских беседа 1616. године каже да му је предлошак („извод“) био тежак, јер је био руски („велми бе тежак, почто беше руски рукопис“). Зато у запису поручује будућим преписивачима да добро обратe пажњу на његов извод.⁵⁸

Угледни хиландарски јеромонах Дамаскин, који ће страдати пред Грцима Светогорцима због читања и штовања руских штампаних књига, износи занимљиву историју преписивања *Шестоднева* Јована Златоустог. На крају обимне преписане рукописне књиге (1633), у запису, Дамаскин казује какве је све невоље имао са предлошком на руском, чије су „речи тврди, не по језику“. Дамаскинов запис је драгоцен сведочанство и за познавање начина рада средњовековних преписивачкоредаторских радионица. Може се закључити да су у исто време са једног (руског) предлошка двојица преписивача преписивала два *Шестоднева*. Први, непознати преписивач преписивао је непосредно са предлошка, па је преписане свешчице (табаке, тетраде) давао Дамаскину на даље преписивање. До каквих је невоља касније дошло, описује сам Дамаскин у запису:

„Ова књига писа се лета 7141 (1633). Опростите Бога ради, оци који читате и преписујете, много се трудисмо и намучисмо преписујући ову књигу: узимао сам од неког брата тетраде па сам писао, а он је из извода писао. Када сам од њега извод узео да проверавам, нађох једно изостављано, а друго наопако писано. И много смо се мучили док смо стругали и исправљали колико смо могли. Али, и извод руски – речи тврде, не како је у језику. Па молим читаоце и преписиваче ове књиге, благослови-

58 *Стари српски записи*, I, бр. 1036; Б. Ангелов, *Руско-јужнославјански књижевни врџки*, Софија 1980, стр. 97; Б. Ангелов, *Књижевна дејност на Йов Шишатовац*, Међународни научни скуп Текстологија средњовековних јужнословедских књижевности, Београд 1981, стр. 327.

те нас а не куните, јер ако је и слабо написано, ми смо се трудили колико смо могли, пошто се у то време ова књига не налазаше у нашем језику. Ако неко хоће (одавде) да преписује, нека пази ако може исправљати руске речи на свој језик добро и ваљано, а ако не може, он нека пише како нађе у изводу.⁵⁹

Од Дамаскиновог времена рускословенски језик као да постаје даљи српским читаоцима и преписивачима, све теже разумљив. Преношење са једног на други језик већ почиње да се означава глаголом „преводити“. Тако, Самуило Бакачић, Светогорац украјинског порекла, истиче у запису да је 1669. године књиге Месија истини Јоаникија Гаљатовског превео на српски – „на језик србски от рускаго ва Светој Атонској Горе преведени“.⁶⁰

Изворна сведочанства показују да су бугарски и руски преписивачи и читаоци осећали српскословенски текст исто онако као што се код Срба прихватао бугарскословенски или рускословенски језик. И поред јасног испољавања одлика српскословенског, бугарскословенског и рускословенског, средњовековни човек није видео ове језике као стране, као грчки, на пример, већ их је, изгледа, по неким изразито звучним особинама разазнавао, па и доживљавао. Овакво средњовековно осећање словенских језика нашло се као трајно сведочанство једног доба и у *Сказању* Константина Философа. Емоционално и „пансловенски“ ношен, Константин, наравно, није могао знати право извориште старословенског језика, иако му је близу био, већ је литерарно живо представио како су Ћирило и Методије („добри и дивни мужеви“) од разногласних словенских језика створили један јединствени књижевни језик (за „божаствене списе“):

„У почетку они који су хтели издати на словенском језику, јасно је да не могоше бугарским језиком, иако неки говоре како се на овом издаде. Јер како се тананост јелинска или сирска или јеврејска могоше издати најдебљим језиком. Па ни српским високим гласом и тесним. Стога, расудивши они добри и дивни мужеви, изабраше најтањи и најкраснији руски језик, а њему се на помоћ придодаде бугарски и српски и босански и словенски и чешкога део и хрватски језик – на које да ставе божаствене списе.“⁶¹

59 Д. Богдановић, *Каталог*, бр. 188 (наш превод).

60 *Стари српст Записи*, III, бр. 4994.

61 *Разсужденія*, стр. 396 (наш превод). Упор. Г. Петков, *Взгляды Константина Костенечого на литературный язык славянских народов*, Старо-

Схватање о седам језика који стварају „словенски“ преноси се и касније. У *Словима о писменима*, која су непосредно рађена према Константиновом *Сказању*, наглашава се како словенски – „от 7 језик састави се“.⁶² Трагови оваквог схватања запажају се и касније. Тако, у једном зборнику философско-богословских расправа из XVI века, српске редакције, на задњој корици читамо запис из нешто каснијег времена: „Блгари, Срвље, Руси, Словени, Чеси, Босани, Леси – от сих 7 језици саставише словенска књига.“⁶³ Претпостављамо да је непознати писац под утиском *Сказања* и *Слова* саставио овај запис. Именовање народа углавном се слаже са Константиновим набрајањем језика. Разлика је само једна. Писац записа изоставља Хрвате („хрватски језик“) и на њихово место ставља Пољаке (Леси).

Изворним српским филолошким списима могли би се придодати и први лексикографски покушаји. Тако, већ од раног XIV века уз српске преписе *Лествице* Јована Лествичника јављају се речници са преко тридесет одредница од грчких и већ архаичних словенских речи.⁶⁴

Добри стари српски преписивачи имали су и развијену свест о филолошким чиниоцима текстова које преписују. У записима ових преписивача могу се срести, најчешће узгред, многи филолошки изрази, појмови, па и тумачења. Григорије Хиландарац, на пример, који је по жељи деспота Стефана Лазаревића 1408. године завршио преписивање и прерађивање *Зонарине хронике*, у дужем запису једну реченицу посвећује улози знакова у редовима: „Знаци мали, велики и средишњи, а такође и три куке по истоме реду, од којих велике повише реда леже, средње на средини, а мале нешто мало ниже, као нека променљива устава – одмориште речи, [где су] се уставиле силе што належу на речима.“⁶⁵ Григоријев опис је ретко и драгоцен сведочанство о значају знакова („срока“) у реду приликом ритамско-логичког образовања текста.⁶⁶

българистика, IV, 1, София 1980, стр. 92-99.

62 Б. Ст. Ангелов, *Из старата българска*, II, стр. 212.

63 Б. Цонеџ *Описъ на ръкописитѣ*, бр. 311. стр. 259.

64 Ђ. Трифуновић, *Речници уз српске преписе Лествице. Прилаг поз-навању српске средњовековне лексикографије*, Јужнословенски филолог, XXXVIII, Београд 1982, стрГ 79-87.

65 Деспот Стефан Лазаревић, *Књижевни радови*. Приредио Ђорђе Трифуновић, Београд 1979, стр. 180.

66 Ђ. Трифуновић, *Стара српска црквена поезија*, О Србљаку, Студије, Београд 1970, стр.53.

Марљиви преписивачи, нарочито у познијим временима, посебно истичу извесне филолошке чиниоце текста. Неколико само рукописа из збирке манастира Хиландара пружиће довољно сведочанстава. У записима преписивачи најчешће употребљавају филолошке изразе – „оксија“, „просодија“, „слог“ или „слогња“, „слово“ и „реч“. Изрази „слово“ и „реч“ одговарају савременом – реч; „оксија“ се свакако односи на „оштар“ нагласак, а „просодија“ је, вероватно, скуп свих надредних знакова који учествују у звучно-акцентском и логичком обликовању текста. Редак назив „слог“ или „слогња“ могао је обухватати појам „стила“, али у нашим записима се јавља у свом основном значењу – као недељива скупина гласова, слог.

На крају свог преписа *Псалтира с последовањем* јеромонах Дионисије 1597. године моли читаоце да му опросте грешке „ако је и веома груба реч и слог“ („аште и зело грубо јест слово и слоге“). У светогорској ћелији Преображења у Светој Ани јеромонах Антоније је за манастир Хиландар 1652. године преписао *Златоуст цветни*. На крају записа преписивач моли будуће читаоце и преписиваче ако нађу нешто неисправно у речима, слоговима или просодији („аште что обрештет се погрешено ва словех или ва слогах или ва просодијах“), нека исправљају духом кротости. Осам година касније, опет на Светој Гори, у манастиру Хиландару непознати преписивач је узорним ресавским правописом преписао *Изборни апостол* (1660). Непознати Хиландарац поручује читаоцима и преписивачима да не мењају ни реч, ни слог, ни оксију („ни реч, ни слогњу, ни оксију“) јер је све преписано „от старих преводник ресавских“ који немају никакве мане. И други светогорски преписивачи воде рачуна о свим филолошким чиниоцима текста. Тако, поп Гаврило који је у Хиландару 1670. године преписао *Празнични минеј*, моли као и јеромонах Антоније – ако се нађе нешто погрешно „ва словех или ва слозе или ва просодијах и оксијах“, нека се исправља духом кротости.⁶⁷

Када се крајем XIV и почетком XV века у Русији осетио јачи талас српских књига и српске уметности уопште, почело је у Руској земљи све више да се испољава и схватање о српском језику. У том, првом добу стварају се непосредне представе о звучној и „спољашњој“ страни српског језика. Једно од најстаријих и мало запажених сведочанстава налазимо

67 Д. Богдановић, *Каталог*, бр. 93, 411, 107, 250.

на руском, у опису путовања руских представника на сабор у Ферари и Фиренци („Хождение во Флоренциго“), где је требало да се расправља о унији између Источне и Западне цркве. Руска делегација, на челу са митрополитом Исидором, на свом дугом путу стигла је 1438. године у Нирнберг, главни град Баварске. Непознати писац Хожденија вели да се Нирнберг налази „среди Аламанские земљи“ (Јужна Немачка) и да су разлике мале. Да би руским читаоцима био што јаснији, каже да су ове разлике као Русије према Србима, као руског према српском језику. Руски читалац је, дакле, већ морао имати одређене представе о српском језику када је читао овај опис у Хожденију: „Аламанская земля, то есть не иная вера, ни ины язык, но есть едина вера латиньская, а язык немецкий же, но разно, яко и Русь сербы, тако и оне с немьци.“⁶⁸

Назив „српски језик“ у Русији се временом све чешће сретао, али је почео да се схвата шире, као јужнословенско језичко наслеђе. Још је кијевски митрополит Кипријан (око 1330-1406), родом из бугарских крајева и стриц Григорија Цамблака, називан Србином. Управо је са Кипријаном почео јачи продор јужнословенског наслеђа у руску писменост. Оставило је то трага и у руском књижевном језику. Зато су Максим Грек и његови сарадници и ученици замислили да би руски језик требало ослободити од ових слојева. Као слика схватања ових питања јавља се предговор Нила Курљатева *Псалтиру* у преводу Максима Грека (рукопис из 1552). Нил сматра да је „кварење“ руског језика почело са Кипријаном, који није знао добро грчки, а ни руски, те је све српски писао. Наравно, назив „српски“ овде се односи свакако на јужнословенски слој језика руских књига. Према схватањима Нила Курљатева руски и српски се разликују и звучно и визуелно. Тако, Руси говоре „чисто и шумно“, а за Србе се необично каже да говоре „моложаво“⁶⁹

А. Кипријан митрополит није добро грчки разумео и наш језик није доста знао. Ако је с нама и један наш језик, то јест словенски, ми говоримо према нашем језику чисто и шумно, а они [Срби] говоре крепко и у писању наш говор са њима се не слаже. И он је мислио да је поправио псалме према нашем [језику], а више је неразумљивости у њима написао у говору и

68 Х. А. Казакова, *Западная Европа в русской письменности XV-XVI веков*, Ленинград 1980, стр. 31.

69 Руски „моложаво“ у основном значењу је младолико. У Ниловом тексту то ће, вероватно, значити – млађано, живахно, крепко.

у речнма, све је српски написао. И сада многи код нас и у ова времена књигу пишу, а пишу из нераздевања све српски. И да говоре према писму, према нашем језику стварно не умеју. И многе се неразумљивости подигоше.⁷⁰

Схватања блиска Нилу Курљатеу могла су се срести и ван граница Русије. Тако, познати пољски историчар, географ и лекар Матеј Мјеховски (1457-1523) сматрао је да српски језик представља основу црквенословенског, те у *Трактату о двема Сарматијама* каже: „У руским црквама на богослужењу читају и поју на српском, то јест на словенском језику“ („In ecclesiis Ruthenorum lingua Seruiorum, que est Slauonica, divina celebrant, legunt et cantat“).⁷¹

Српски језик се јавља и у свом основном, ужем значењу. Тако су у Русији староверци („старообрядсы“) налазили потпору своје учењу у српским старописним књигама. Протопоп Никита Добрињин („Пустосвјат“), саборац протопопа Авакума, на пример, налазио је у старим српским књигама потврду учења старовераца – да се крсти помоћу два прста. Описујући путовање старца Арсенија Суханова у Јерусалим и на Атос (средина XVII века), протопоп Никита, поред осталог, пише: „И тамо се том старцу Арсенију учинило познато када је био на Атонској Гори – у скиту живи старац, Србин родом, свет живљењем. И код тог старца је била старописна (’старописанная’) српска књига, а у њој је писано како се заповеда да се помоћу два прста крст на лицу прави.“⁷²

Схватање језика и погледи на језик могу се пратити код православних Словена у далекој прошлости. „Језичко питање“ представља, заправо, средишњу тему најстаријих изворних дела на старословенском. Свест о припадности словенском народу неразднојно је била повезана са језиком тога народа. Размотрена на једном месту, дела преводне и изворне књижевности показују да су Срби, као и други словенски народи, посматрали језике и

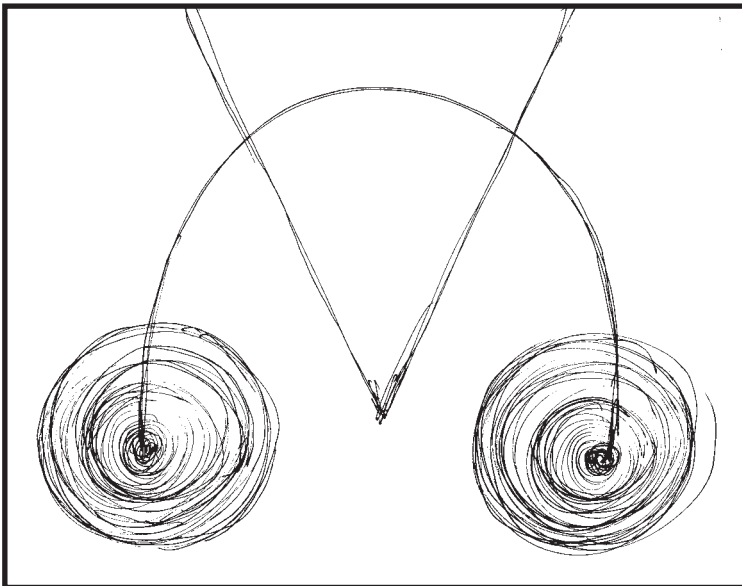
70 Л. С. Ковтун, *Лексикография в Московской Руси XVI – начала XVII в.*, Ленинград 1975, стр. 96 (наш превод). – Нилов кратки предговор није значајан само као сведочанство о заједничком преводилачком раду Максима и Курљатева, већ садржи и „теоријски“ занимљива запажања о тешкоћама превођења с једног на други језик и оцену преводилачке праксе.

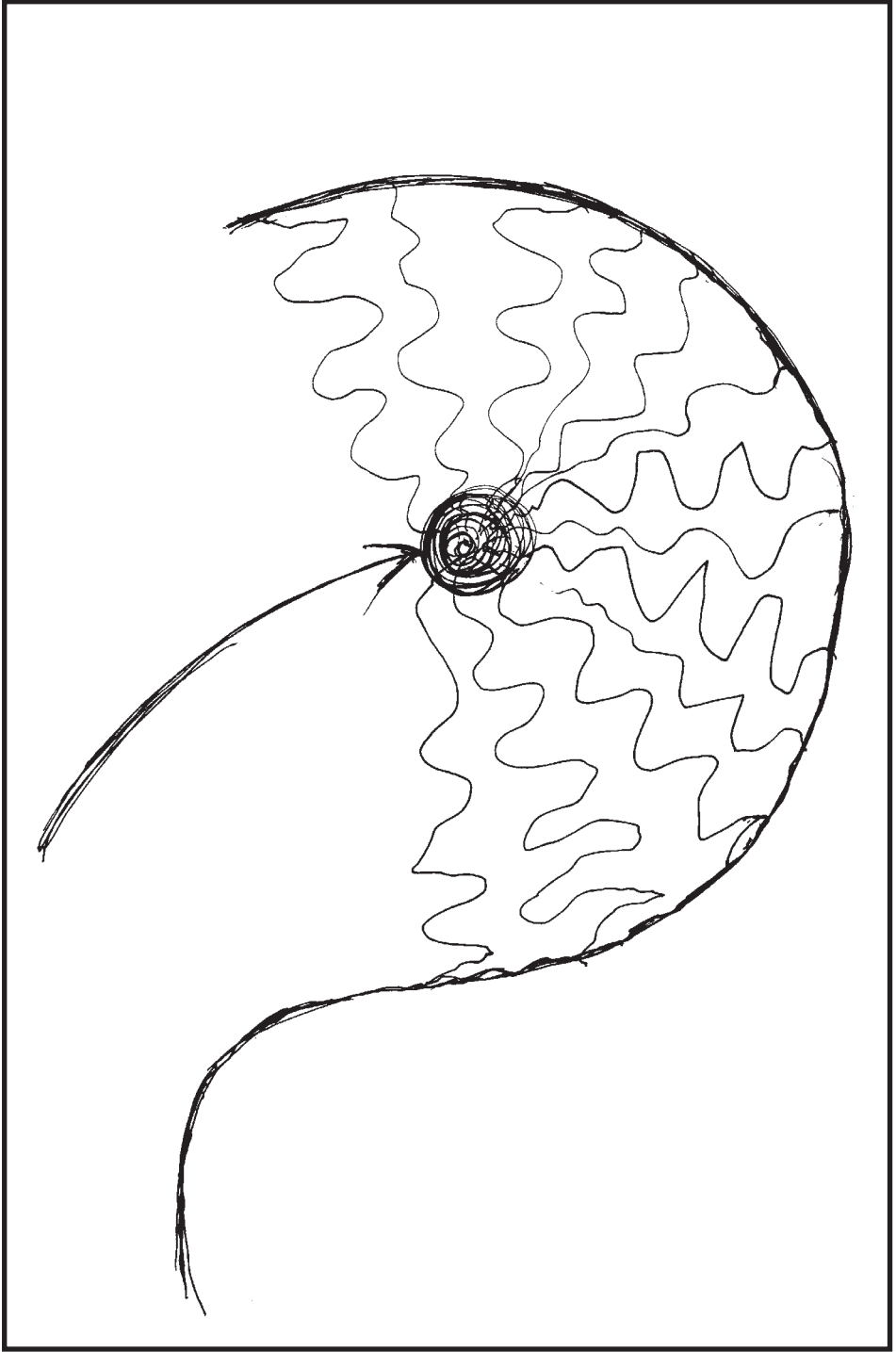
71 Наведено према: Н. И. Толстой, *Старинные представления о народно-языковой базе древнеславянского литературного языка (XVI-XVII вв.)*, Вопросы русского языкознания, 1, Москва 1976. стр. 189.

72 Наведено према: Н. И. Толстой, *Старинные представления*, стр. 203 (наш превод).

народе у склопу богате средњовековне традиције, која израста из старозаветне повести о Вавилонској кули. Из развијеног средњовековног српског наслеђа одваја се посебна област изворних и преведених списа о језику. У овим списима и извесним записима преписивача и редактора налазимо, поред осталог, и оцене звучног деловања словенских језика. Руски, пак, извори сведоче да се и у старој Русији разазнавала звучна и речничка страна српског језика, који је временом постао и ознака за јужнословенски слој руског књижевног језика.

(У договору са аутором, пренесено из: Књижевна историја, XVIII 67-68, 1985, стр. 621-642)

СПОРОВИ О ЈЕЗИКУ И НАЦИОНАЛНИМ ТЕМАМА

- *Листајући Књижевне новине (1967-1990)* -

Најстарији књижевни лист на бившем југословенском простору, који је недавно обиљежио 60-годишњицу излажења, *Књижевне новине* (даље КН), најприје орган Савеза књижевника Југославије, а потом, мијењајући издаваче, орган Удружења књижевника Србије (УКС) представља својеврсну панораму књижевног стваралаштва послеријатних југословенских књижевности, а надасве, барометар укупне културне и духовне ситуације у протеклих шест деценија. Судским рјешењима забрањиван је четири пута, а у више наврата је укидан и прекидано је његово излажење – отприлике укупно преко три године. Листајући странице из бурне историје овог листа читалац може да препозна идеје, стремљења, спорове и заблуде протагониста минулих деценија. Као лист за културу, књижевност и друштвена питања, КН су посебну пажњу посвећивале, између осталог, и споровима о језику и националним питањима. Аутор овога прилога, приређује, ради подсјећања млађих читалаца, панораму тих спорова

Године 1967, према текстовима у КН, почињу прве јавне и бурне расправе о језику и националним књижевностима. Лист најприје биљежи полемику поводом објављивања *Антологије југословенске поезије* у Италији, чији су приређивачи Цирил Злобец, Славко Михаљић и Александар Спасов. У тој антологији није објављена ниједна пјесма стваралаца из Црне Горе нити оних који пишу на језицима народности (Шиптара, Мађара, Румуна, Италијана...). Стога је Координациони одбор Савеза књижевника Југославије објавио званично саопштење у којем се овај чин именује као «неопростив пропуст».

Те године се у Титограду одржава симпозијум о црногорској култури. У загребачком *Вјеснику у сриједу* Коста Чакић објављује текст у којем напада српски унитаризам који, по њему, чином порицања црногорске књижевности, негира постојање и црногорске нације. У КН, стални сарадник овог листа (који

се потписује као «рођени Црногорац») Миодраг Јуришевић, полемишући са Чакићем, тврди да су дјела писаца поријеклом из Црне Горе саставни и непорециви дио српске књижевности.¹

Ипак, кључни догађај у политичком и културном животу у овој, 1967. години, представља усвајање *Декларације о положају и називу хрватског језика* и објављивање *Предлога за размисљање у Удружењу књижевника Србије. Декларацију*, којом се одбацује Новосадски договор о српскохрватском/хрваткосрпском језику, потписало је осамнаест најугледнијих научних и културних институција Хрватске, међу којима и Мирослав Крлежа.

Прилог за размисљање, који по оцјени аутора овог прилога, представља иронијско-пародијски текст у односу на *Декларацију*, у име 42 књижевника на Годишњој скупштини УКС, одржаној 19. марта 1967, прочитао је Зоран Гавриловић. (Потписници *Предлога*, на примјер, «уважавајући» *Декларацију*, траже, између осталог, право српског народа у Хрватској и дугдје, да се служе српским језиком.)

Предлог на Скупштини није добио већину гласова. Након тога је услиједила лавина осуда оба документа. КН су, у уводнику, на пет стубаца, под насловом *Прави корени шовинизма*, осудиле оба документа. Но, истовремено, у два наставка, на четири странице, објавиле су дјелове нередигованог стенограма са Годишње скупштине и са Пленарног састанка УКС (2. април 1967) на којем су неки писци осудили овај документ, а други повукли своје потписе испод њега.

Ево неколико карактеристичних изјава из тог стенограма:

«...Пошто то није публиковано, ми сви који смо потписали вјерујемо да смо спремни да сачекамо, да видимо шта ће рећи другови у Хрватској. Ја мислим да је овај предлог резолуције једноставно револт, праведан револт, револт људи који су се од малих ногу борили за српскохрватски језик, или хрваткосрпски, за јединство...»

(*Мира Алечковић*)

«... Наш предлог констатује, прво, да је право сваког на-

1 Да подсетимо: У то вријеме Радослав Ротковић тужи Уставном суду Југославије (чији је тадашњи председник Блажо Јовановић) Српску књижевну задругу и Матицу српску због тога што су у едицији Српска књижевност у сто књига штампали Његоша, С.М.Љубишу и Марка Миљанова. По овој тужби Уставни суд се прогласио ненадлежним.

рода да одређује свој језик. Надам се да то није шовинистички. Констатујем чињеницу да су те и те институције то и то учиниле. То, такође мислим, није шовинистички. И констатујем трећу чињеницу: да су јачи потписници оборили ранији споразум (Новосадски споразум, Р.П.). Ту чињеницу морамо да прихватимо. Мене јако занима шта је ту шовинистички што прихватамо захтјев меродавних институција чије је то право. (Један глас. Нисте тако наивни.)»

(Борислав Михајловић Михиз)

Наводимо и дјелове изјава двојице писаца на Пленарном састанку УКС, који су потписали *Предлог*.

«...Колико је апсурдно, показује и чињеница да низ писаца који су потписали ту ‘Декларацију’, или су је чак иницирали, некад, својевремено, у цветно доба своје младости и успеха, употребљавали су управо онај језик који су тако штеточински осудили том својом ‘декларацијом’. На примјер, најбоље своје песме Густав Крклец, који је један од потписника, написао је управо на том говорном, штокавском, београдском (ја га условно зовем београдским, зато што се овде формирао) језику и дозволите ми да вас на то подсетим...»

(Зоран Глушчевић)

«... категорички одбијам оптужбу (говорим у своје име, јер група не постоји), категорички одбијам да се људима, односно мени лично, може икад приговорити шовинизам. Категорички одбијам оптужбе да смо ми збијене снаге на четвртном пленуму. Сматрам то, у најмању руку, неопрезном и увредљивом изјавом...»

(Зоран Гавриловић)

Потписници *Предлога*, осим оних који су «повукли» своје потписе, сносили су не мале последице. Били су, неколико година, изопштени из књижевног живота (наступа на јавним трибинама и присуства у новинама и часописима), обустављено су приказивање њихових серија на радију и телевизији и критички осврти на њихове књиге у штампаним и електронским медијима.

Иако су осудиле и *Декларацију* и *Предлог*, КН су у 1968, због написа у неколико рубрика које су се бавиле друштвеном критиком, предмет посебне пажње ГК СК Београда. Наиме, у

више хиљада примјерака одштампана је брошура *Тезе градског комитета СКС Београда о идејно-политичкој позицији 'Књижевних новина'*, чије је оцјене подржало бројно чланство СК у великим београдским предузећима. Одржан је и дводневни отворени партијски састанак београдске партзијске организације (што подсећа на партијску интервенцију у спору *Печат и Књижевне свеске* уочи Другог свјетског рата).

У поглављу које се бави анализом текстова у КН, посвећеним националним односима у Југославији, аутори брошуре истичу да овај лист посматра националне односе са позиција бирократизованог централизма, односно из угла југословенског унитаризма, да негира припадност култура народности матичном народу, да тражи национализам у другим, а негира га у властитој средини. Овај посљедњи став, истичу аутори брошуре, посебно је уочљив у толерантном односу према *Предлогу за размисљање*, док, када је реч о *Декларацији*, «праве корене шовинизма лист тражи у политичкој сфери, тачније речено у руководећим органима Савеза коминиста».

«Привидно, дистанцирајући се изнад Декларације и Предлога *Књижевних новина* управа је покушала да се ограда, издвоји и супротстави ставовима Савеза комуниста као политичком партнеру групе потписника Декларације и Предлога». (Занимљиво је да ће у партијском рјечнику термин «партнер» бити дуго синоним за непријатеља друштва и Партије, иако га Вујаклија у свом *Лексикону* именује као «учесник, друг у плесу, у игри карата».)

Послије овог «удара» Градског комитета услиједила је нова фаза КН. Бивши директор и главни уредник листа постао је Танасије Младеновић, а главни и одговорни уредник Зоран Глушчевић, до тада редовни сарадник овог гласила.

У посљедњем броју за 1968. редакција обавјештава читаоце да ће лист послје двадесет година излажења на латиничном писму бити штампан ћирилицом.

На ову одлуку, већ у сљедећем броју, отвореним писмом реагује група београдских филозофа, већином бивших сарадника листа (Јован Аранђеловић, Вељко Кораћ, Александар Крон, Михаило Марковић, Драгољуб Мићуновић, Загорка Голубовић, Никола Поткоњак, Светозар Стојановић) сматрајући неубједљивом изјаву редакције да ће се преласком на ћирилично писмо повећати тираж листа међу српским читаоцима.

«Вероватно је», оцјењују они, «да ћете у извесним круго-

вима добити подршку и похвалу што сте одлучили да извршите ову промену да бисте се ‘отворили’ према ‘ћириличном језичком подручју’, али нам је тешко да повјерујемо да сматрате да управо таквом променом радите у интересу наше културе и у складу с њеним националним традицијама, осим ако међу вама не преовладава уверење да је дошло време да се наше националне културе и традиције провинцијално затварају у своје сопствене оквире, уместо да се отварају што је више могућно према свим југословенским и свим другим културама света. Коју културу ви имате на уму српску, југословенску? Ако је тако у ком правцу се ви сада отварате, а у ком правцу се затварате?

(...)

Ви знате да се из наше националне историје може извући поука где и како завршавају ти и такви испади, ако се уз то још узму у обзир и разне невидљиве руке које са стране вешто потпирују те испале, није тешко закључити шта би у овом историјском тренутку такве промене могле да значе.

У најбољем случају оне нас воде у провинцијализам и тесногрудост, а у најгорем – нетолеранцији и свакојаким разрачунавањима. Као научни и културни радници слободни смо да вам на све ово скренемо пажњу и да вас замолимо да будете мудри и храбри и да поменуту одлуку повучете у интересу развитка наше културе и самих ‘Књижевних новина’.»

Ово писмо је веома парадигматично када је ријеч о схватањима ондашње тзв. лијеве критичке интелигенције о проблемима језика, писма, нације, југословенства.

У листу *Комунист* Јосип Киригин критикује, а КН преносе текст, појаву прве двије књиге *Речника српскохрватског језика* које су, по њему, постале не лингвистички већ политички проблем.

Загребачка штампа неријетко напада језичке «унитаристе» из Београда, посебно им замјерајући због порицања црногорске варијанте језика.

У 1969. на књижевној сцени се појављује једно ново гласило – *Хрватски књижевни лист*, који се, у високом тиражу, штампа у Словенији.

Ријеч је о листу од кога се ограђују многи хрватски интелектуалци, у којем провијава милитантни, шовинистички и провинцијални дух, али и гасилу које има великог одјека код хрватских читалаца у земљи и иностранству.

КН често преносе дјелове текстова објављених у овом

гласилу. Оне биљеже да је ГК СК Загреба осудио појаву листа, али је истовремено упозорио на слична дешавања у Београду. Тако Славко Шајбер, на сједници овог форума, између осталог, изјављује:

«Позивамо комунисте у штампи да заузму став... Ми имамо право да тражимо од комуниста да не штампају такав лист (као што предлажемо да врло скоро такође тражимо и то исто за ‘Књижевне новине’), јер ако то неће направити Градски комитет, онда тражимо од радничке класе Љубљане да не штампа ХКЛ».

Расправе о језику, као одјек оних које су насилно прекинуте поводом *Декларације* и *Предлога*, поново су оживљеле на страницама КН. Један дио хрватских лингвиста (дискусија је вођена у књижевном листу *Телеграм*) оспорава Бечки договор сматрајући да су Хрвати, у име унитарног језика, жртвовали два своја развијена дијалекта. Навелико се, када је о Црногорцима ријеч, поставља питање да ли језик једне признате нације треба да у свом називу садржи име друге нације. «Аргументе» у прилог «црногорском» језику обилато распростиру неки Црногорци из Београда, Загреба и Титограда. Води се и позната полемика између Милана Стојовића (*Надмоћ људскости*) и Павла Зорића (*Немоћ конјунктуре*) у коју се једним чланком укључује и Игор Мандић. Та полемика траје и у другим листовима и часописима (загребачка *Критика*, титоградска *Побједа* итд.)

Као претходницу расправи (која ће двије године доцније имати драматичан расплет – жестоке политичке осуде и забрану тематског броја часописа *Уметност*, *Сумрак Ловћена*) КН објављују низ текстова у којима се упозорава на националне, културолошке и цивилизацијске посљедице рушења Његошеве капеле на Ловћену и подизање Мештровићевог маузолеја.

Послије прекида од седам мјесеци (због судске забране растурања броја у којем је објављен текст Зорана Глушчевића *Пет варијација на тему врело прашко прољеће 68*), КН почињу поново да излазе 25. априла 1970, под уредништвом Драгана Јеремића. Нова редакција се не бави друштвеном критиком у оној мјери као и двије претходне, али се укључује у расправу о језику и националним темама.

КН објављују дјелове стенографских биљежака са симпозијума о савременој књижевности Босне и Херцеговине, на којем се препознају покушаји утемељења посебне босанско-херцеговачке литературе, «муслиманског романа» и томе слично. Главни уредник Јеремић полемиче са неким ставовима,

изнијетим на симпозијуму, постављајући питање о томе да ли су у овом случају битнији етнички или естетски критеријуми.

У првом броју за 1971. лист објављује дио излагања новог председника Матице хрватске Људевита Јонкеа. Овај лингвиста наглашава да су послје Бечког договора Хрвати и Срби приближили своје књижевне језике, «премда до потпуног јединства никад није дошло јер су источни Срби, супротно Бечком договору, али према својим потребама, у потпуности код себе афирмисали екавски тип књижевног језика. И то се даље развијало у складу и без узнемиравања, све док се након Скерлићевог приједлога и анкете о књижевном језику Хрвата и Срба године 1913/14. није ставило на дневни ред проширивање екавштине на читаво хрватско и српско језичко подручје. Прихватање таква приједлога значило би ликвидирање хрватског књижевног језика, а на то ни хрватска књижевна јавност ни Матица хрватска нијесу ни могле ни смјеле пристати».

У свом коментару КН пишу:

«Јонке, наиме, тврди да је ијекавски тип књижевног језика хрватски, а да је сходно томе, српски тип књижевног језика екавски», подсјећајући на дјела великог броја српских писаца који су писали ијекавицом. «Оваква, јонкеовска, подела наше домовине врло јасно потири неке одлуке о државности неких република (Ср Црна Гора и Ср Босна и Херцеговина), а одузима Црногорцима, Муслиманима и Србима ијекавицу као књижевни језик.»

Година 1971. у КН забиљежена је и по првој послјератној полемици о косовском предању коју је у тексту *Ликовни израз косовског предања* започео Лазар Трифуновић.

Овај текст је на сједници ГК СК Београда, као «националистички» обојен, осудио Гојко Милетић, а потом је, на позив редакције, у наредном броју листа објавио свој критички осврт у којем Трифуновићу приговара због «фолклоризма», буђења «угашеног српства» и због тога што српском народу нуди «ревалоризовани косовски мит као једини спас пред најездом идеала и симбола потрошачког друштва» и што, на посредан начин, позива Србе на окуп.

У слједећем броју КН оглашавају се и тројица читалаца из Београда, Сарајева и Новог Сада који протестују против наметања српском народу, косовског и видовданског «комплекса» и против «бајатога» политичког рјечника у полемикама из области историјског и културног наслеђа.

Наредних година у КН нема много текстова посвећених проблемима језика, али су веома присутне теме о националним односима и националним књижевностима. Тако у 1978. лист редовно објављује изводе из дискусија на разним партијским састанцима, посебно излагања на Осмом конгресу СКС и Једанаестом конгресу СКЈ.

У овом периоду партијска активност је усмјерена на борбу против тзв. либералистичких појава у друштву (посебно у Србији), с једне и националистичких, с друге стране. Сједници ЦК СКС која се бави међунационалним односима КН посвећују двије странице. На овом скупу је партијски руководилац Шпиро Галовић осудио, између осталог, објављивање монографије о манастиру Савина:

«Више аспеката овог дела очито излази из науке и ужем смислу речи и додирује се са једном од тенденција српског национализма, наиме, са својатањем црногорске културе, па чак и територије, у којој се, иначе, функцији у тој монографији цитирају споменарски стихови из књига утисака овог манастира, стихови у којима се, поред осталог, Бока назива српским Босфором».

На истом скупу, Васо Милинчевић критикује класни вид национализма «који се испољава у присвајању туђе културне баштине, туђих територија и слично, некритичко пренаглашавање ефемерних појава или писаца из властитог наслеђа, а запостављање прогресивног вида. «Тако се», истиче он, «у неким литерарним остварењима, додуше уметнички периферног значаја али великог тиража глорификују грађански периоди Србије, њена непревазиђена демократија, са главним јунацима идеализованим комитима и Николом Пашићем, док се превиђају и миноризују прогресивни покрети и личности из тог периода, Туцовић и други револуционари. Глорификујући до неукуса грађански период Србије као богомдану идилу, у ствари се осиромашују стварни подвизи српског народа и у првом светском рату, пошто су као прави неимари ослободилачке борбе искључиво приказани Пашић и комите». Милинчевић подсећа на то да важећи програм књижевности «противречи научним резултатима и друштвеним принципима наше заједнице»: «Студентима се не даје права научна истина и јасна идејна оријентација у међусобним односима наших националних књижевности из старијег периода.

Камен спотицања је тзв. дубровачко-далматинска, односно стара хрватска књижевност за коју се, посебно ону стварану у Дубровнику, кад се не може прогласити да је српска, тврди да

је анационална, тј. не признаје се да је током последњих 150 година постала интегрални део хрватске баштине...»

Двије године доцније (1980) КН биљеже спорове о мјесту југословенских књижевности у средњошколским програмима, односно о *Предлогу заједничког минимума програмских основа за наставу књижевности у средњим школама у Југославији* који који је донијело Предсједништво Савеза књижевника Југославије, на основу закључака савјетовања југословенских писаца у Дојрану 1978. године.

Овај предлог у листу (16.април 1981) коментарише Петар Пијановић. Састављач је предвидио, каже он, да нова «усмјерена» генерација буде упозната са дјелима око 160 југословенских писаца. «Он зато предвиђа да ученик упозна, дакле и прочита, једну севдалинку, једну комитску, један бећарац и ‘пет лирских песама за сваку народност у Војводини по једна’».

Класици су разврстани према републичким и покрајинским «кључевима». На примјер, Исидора Секулић, Вељко Петровић, Стерија, Змај, Лаза Костић и Ђура Јакшић представљају Војводину, Иво Андрић Босну и Херцеговину, Милош Црњански и Матавуљ припадају Србији, пјесма *Бановић Страхинића* је црногорска народна пјесма, а Јелена Балшић представља црногорску књижевност старијег доба, итд.

Предлог су прихватила сва књижевна удружења осим УКС. На три странице у броју од 4. јуна 1981. КН упознавају читаоце са ставовима УКС и предлогу комисије овог удружења. Радна група УКС сматра да је основна слабост понуђеног програма у томе што је механички примијењен принцип националних књижевности по републикама и покрајинама и што је занемарен вриједносни критеријум. У свом предлогу, комисија УКС истиче да је, на примјер, немогуће разграничити народну (усмену) књижевност створену на српскохрватском језику по територијално-политичком принципу и да је једина међа усмених творевина језичка граница. Сличне примједбе изречене су и о дијелу програма који се односи на књижевност средњег вијека које су на југословенском простору имале заједничке почетке.

Колико су ове диобе узбуркале јавност, као и чињеница да су оне нашле мјесто у другом издању *Енциклопедије Југославије*, најрјечитије свједочи податак да се о њима расправљало на XVIII сједници ЦК СК Србије. КН биљежи излагање Васа Милинчевића на овом скупу о покушају стварања шест републичких и двије покрајинске књижевности «ради мира у кући».

«Занемарен је, дакле», истиче Милинчевић, «историјски развој, наука, фактичко стање, итд. Укратко, садашњи тренутак пројциран је у историју све до почетка наше књижевности у XII веку».

«Међутим, оно што је овде делимично, мада ту има и других дељења и парцелисања, али оставио бих то сада по страни, у Енциклопедији Југославије доведено је до краја. Писци су по рођењу, завичајно и територијално подељени и стављени у надлежност република, односно аутономних покрајина. Тако је српска књижевност фактички подељена на српску и војвођанску. Запостављени су национални, језички и историјски критеријуми. Извршена је дезинтеграција српске књижевности у име садашње административно-територијалне поделе.»

У посттитоистичком периоду, у вријеме дезинтеграције на југословенском простору, КН покрећу анкету *Културни смисао југословенства данас*, која је трајала од јуна до септембра 1982. У уводнику анкете уредништво напомиње:

«Зашто ‘југословенство’, а не рецимо ‘заједништва’? Зато што југословенство упућује на историјски и идејни концепт дубљег значаја од термина који има актуелну политичку и комуникациону важност. Могућно је да ће ‘заједништво’ у будућности заменити ‘југословенство’, али, засад, термин којим се сугерише скуп интереса још увек има неупоредиво уже значење од термина који асоцира на одређену културну па и политичку историју».

Позив на анкету је упућен уредницима низа листова и часописа и већем броју научних и културних радника.

Ова анкета је указала на бројне разлике у схватању појма културног југословенства, на оптерећеност конвенционалном политичком фразеологијом и недореченостима у тумачењу односа националних култура према југословенским и универзалним критеријумима.

За Хусеина Тахмишчића културни смисао југословенства данас није културолошко и класно питање, већ људско, егзистенцијално и класно питање, а за Душана Величковића оно је брана против све израженије провинцијалности и изолованости. Рајко Церовић сматра да је југословенска култура последица рата «настала као скуп паралелних, несумњиво национално обиљежених култура, али са чврстим југословенским контекстом и бојом». Но он посебно скреће пажњу на «феудалну логику» у непознавању појединих националних култура, илуструјући своју

тезу примјером негирања црногорске књижевности.

Истичући да је југословенство у прошлости често било оптерећено негирањем националних посебности и да се испољавало као «проширено српство» или «проширено хрватство» Васо Милинчић истиче садашње трајно опредјељење за слободан развој сваке националне културе, њихово прожимање на југословенском плану и интегрисање у свјетску културу.

Стево Остојић осуђује «вештачке мостове» и површне манифестације југословенства, а Едуард Иле брисање придјева «југословенски», помињање југословенства у негативном контексту, као и економску дезинтеграцију која је у области културе имала рђаве посљедице.

Предраг Матвејевић подсећа на «затворени круг говора» када је ријеч о овој теми јер, када расправљамо о југословенству, унапријед се оправдавамо «како нисмо заступници унитаризма, ни наднационалног југословенства, нити оног интегралистичког, централистичког итд. Или пак да увјеравамо друге како не критизирамо југословенско опредјељење као националисти, ни сепаратисти, ни анти-Југословени и сл.». «Унитаризам јест преживјели облик југословенства», закључује он, «али свако југословенство није унитаризам».

На крају анкете редакција оцјењује да су сви учесници почињали критиком постојећег стања, што је охрабрујуће, пошто је тиме «отворена могућност за критику својеврсног провинцијализма», али исказује и своје незадовољство њеним успјехом.

«Пре свега, у целини гледано, наша анкета није дала резултате које смо очекивали. Одговорило нам је шеснаест позваних, док смо упутили преко стотину позива. Из Словеније и са Косова није одговорио ниједан позвани, а из Македоније је стигао само један прилог.»

Нова фаза КН (под уредништвом Милутина Петровића) је, између осталог, у знаку објављивања збирке пјесама Љубомира Симовића *Источнице* (као сепарата) која, по оцјени новинских коментатора и дежурних партијских идеолога, представља апологију четништва. Услиједио је најдужи прекид у излажењу листа који је трајао преко 15 мјесеци.

Послије овог прекида, 15. октобра 1984. главни уредник листа постаје Миодраг Перишић. КН излазе на повећаном броју страница и, за једно књижевно гласило, у завидном тиражу (око 10.000 примјерака). Ову фазу КН одликују бројне

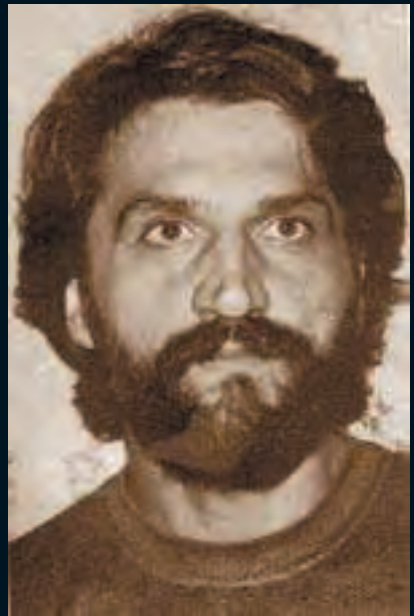
полемике, анализе кризе југословенског друштва, спорови око статуса југословенске књижевничке организације, текстови о протестима Срба са Косова, полемичној књизи Бранка Хорвата *Косовско питање*, «отварање» српског питања у Хрватској, критика идејног монизма у друштву и, између осталог, написи у којима се зачиње идеја о «цивилном друштву» (читај: грађанском друштву).

На више страница КН преносе дјелове са три (неуспјешна) разговора, које је иницирало УКС (*Срби и Словенци, Срби и Абанци, у Југославији данас*), вођених 1987. и 1988. године, у којима је учествовало 37 српских, словеначких и косовских интелектуалаца. Ти разговори о судбини Југославије и међунационалним односима заслужују посебну пажњу будућих истраживача и они су били показатељ агоније, односно почетак краја југословенске заједнице.

Да закључимо: коријени онога што се у протекле двије деценије догађало на простору бивше Југославије – када је ријеч о језику и националним темама – сежу много дубље, бар пола стољећа, а можда би историчари своја истраживања могли да прошире и много уназад: на примјер, до времена Коминтерне, и политике КПЈ о националном питању у вријеме између два свјетска рата, о чему је, послије Титове смрти, не без отпора, објављен низ драгоцјених студија из пера домаћих и страних историчара и публициста.

СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ

СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ

Радомир УЉАРЕВИЋ

Радомир УЉАРЕВИЋ је рођен 1954. године у Равним гомилама, село Врбица, код Билеће.

Објављене књиге поезије: *Мијена, Бритва, Прикупљање података, Примални крик, Преса, Зимски дворац, Двострука колевка, Предговор, Говори и чланци, Песме и преводи, Опис, Ни А, Неке ствари и остало..*

Признања: Награда „Марко Миљанов“, „Кочићево перо“ итд.

Директор је и уредник издавачке куће **Октоих**.

АУТО(Р) НА КОРЗУ

Према Ујевићу, у Никшићу

Глухо је међу звездама
Пусто је међу људима
Несносно је под веђама
Жалобно је у грудима

Лудо је под небесима
Стравно је пред сенкама
Болно са несвеснима
Мучно на теревенкама

Мртво је у животима
Неславно међу живима
Прохладно у ђивотима

Провидно међу мртвима
Славно је у тим остима
Јер ти си суза жртвина

ИЗ НИШТА НИУШТА

Према Виту и Дугу

Лагано покреће се природа из центра
И крв се пење венама према звезди
Све некамо се креће без покрета
Све некамо невидљиво и лако језди

У црну шуму у ледени стан
Неприметно ко кад се роса спушта
Лагано спрема се океан
Да из ништа преточи се ниушта

ХАЈКА

Према Ногу, опет

У Сарајеву *безакоње*
На Романији *хајдучија*
И за бахате и млакоње
То беху времена вучија

И на Лазареву суботу
Причестили се на Палама
Ни знали нисмо за уроту
Улог у српским главама

Сада нас *недремано око*
Злокобно прати диљем Српске
Са Леотара до на Сопот

Од Јадовна све до Коритске
Наши старци свикли на лопот
Кроз заборав да земљу очисте

КРИПТА

Према Милутину Мићовићу, молитва

Благи Боже, спаси, име врати нама!
Све у нама трепти, све у нама кипти,
Језик је похрањен у најдубљој крипти,
А речи крклају у новим ранама.

Из грла ишчупан, унакажен снова,
Пруган на свету насталом од речи,
Дубљи од свих мора, даљи но пут млечни,
Утамничен, прогнан, изнова окован.

Сам се изговара, сам се ослобађа,
Препран у сто вода, набреко од соли,
Сама реч је име међ речима голим.
Спаси Боже језик на којем се рађам.

МИСА У СОТЕНИЋИМА

ПреблагИ Свети Општи Силни
Поочиме Праоче Творче
Милосни Страшни Моћни Скини
С кућног шлемена своје омче

Скини с чланака везе узе
Чаму и плесан с очи отри
Пре него што нас к себи узмеш
Док још на стадо будно мотриш

Ослободи се пусти горе
Што нама спада нек разлуче
Сотенићи нас нек уморе

Змијо Кртицо зли Пауче
Пре Потопа пре општег Смака
Пређи у себе из лудака

ЦВЕТАЊЕ

Отворен цвет је према свему
А у ствари је затворен у себи
И заиста никада ни процветао не би
Да није те чисте свести у њему

КРОЗ НИШТА

Кроз ништа су прошли људи
Опијени виђењем
Траже копију језика
У рукописима пећинских мајстора

Ко се препозна
Иза небеских кулиса
Изговара своје име
И име свог језика
Као лозинку

А ко не промијени име
Биће кажњен
И неће угледати оно
Чег се ужасава

Који су спремни на све
Који све препродају
Носиће властиту урну
И наздрављаће оснивачима Вавилона

Добиће престо и жезел
Да злостављају браћу
На свим истим језицима
Који освјетљавају ноћ

Кад кажеш ријеч Бог
Молитва је потпуна
А ако преименујеш Бога
Језик ће се затворити
И нико неће препознати
Лице брата
И лице родитеља
Ако нема имена језика

На новом језику
Није исто име Бога ни човјека
Име је знамење вјекова
Довољно старо да се скине као
Змијски свлак

Тако остављени језик
Не напушта његов ритам
Срце куца и након смрти
У астралном бићу

Те откуцаје разумијемо
И читамо помоћу њих
Нове рукописе

Ако се роде људи
И ако напишу књиге
Избрисаће се сјећање
И на наше мртве
Након смрти нашега језика

БЕЗ РЕЧИ

Неопевано више не постоји
Стоноге смрти кидишу на нас
Што се не спаси и не упокоји
И сутра биће што и данас

У песми све се злати канда
У свету има других дела
Од речи живих свет је саздан
А свака реч ме заболела
Ко једна слика на растанку
Ко стрела што не промаши
Ко муња кад нађе барку
И реч је ова једини аршин

БЕЛЕ НОЋИ

дубину мог пада нико не измери
 нико не појми лепоту растројства
 док сени својој бејаш слуга верни
 коракних уназад она мирно оста

сад дубок раздор међ нама зија
 чезнем за местом њеног постања
 једно наспрам другог сен одбегла и ја
 без властите судбе и без поравнања

на том распећу време дотрајава
 чиле земаљски дани и ноћи беле
 на хартији празној моје сенке глава

сама своди рачун жизњи невеселе
 грехови су нови покајања давна
 доба је кад сенке на други крај селе

ЕЛЕГИЈА ЗА ЖЕН ШАН

Сам ко чун сред океана,
 Ко тварца у души сама,
 Ко у твари душа рана,
 Сам ко крик: осана, осана!

Ко у свемиру људска драма,
 Ко у мору кап неслана,
 Ко у мртвом потоњи дамар,
 Ко у сунчевој свести тама,

Ко у зору слеђена слана,
 Ко на кућном слемени гавран
 Ко мисо из свести прогнана

Ко страшна љубав Аврама,
 Ко стас Високих Дечана,
 Сам, ко драга, одувек сама.

БЕЛЕТРИСТИКА

БЕЛЕТРИСТИКА

Зоран КОСТИЋ

Лабуд ДРАГИЋ

Милица КРАЉ

Павле ПОПОВИЋ

Тодор ЖИВАЉЕВИЋ-ВЕЛИЧКИ

Зоран КОСТИЋ

ЈЕЗИК

Оздо на горе земља шапће
и можда једном озго кап ће
милошћу божјом да напусти
до безданице свијет болни,

ако се најзад На Небеси
створу укаже знак присуства,
па његов вапај Иже Јеси
са крста стигне до Исуса.

Без молитве би земља свисла,
а на молитви да не леже
и Небеса би давно пала:

људски језик је суштост смисла,
за небо – оса равнотеже,
за земљу – к Богу вертикала.

МОЛИТВА

Гдје нам се ријеч год угаси,
не бјесмо ко смо, него Власи,

Влаји, Каури, Црногорци
и мада једни – истозборци,
из језичности заједничке
разли се језик на језичке

глупосне лаве која, врела,
наш говор пржи до пепела

из кога, истом, квржи згура
коров – говора и култура

између којих к небу дими
памћење згуре, а с њим и ми –

Срби, Каури, Влаји, Власи...
Од језичака језик спаси,

све у матицу врати, Вишњи,
оснажи лави ток средишњи

да би словеса опет текла
од нас до Тебе – поријекла.

СРПСКА ТУЖБАЛИЦА

У оном граду, у оном селу,
под оном кулом, пред оном црквом,
на оном гробљу, крај оне воде,
сред оног луга, под оним висом,
срце је моје закопано.

Гдје год да има пусте земље,
гдје год да расте кукуријек,
гдје год да зјапи дом иклети
из ког цигља једра зова
и крије стопе у пепелу,
моја је кућа и згариште,
моја је башта, с мојом сјенком,
ја сам ту била кад и живот,

све што имадох више немам.
Моје је небо потамњело,
моје је сунце поцрњело,
само се језик пред смрт трза

и грца ово што сви чују –
а не вјерују ни у ропцу
језику од ког настадоше
кад га из мене ишчупаше.

ЈЕЗИКРВЉЕ

Таром камење, Пивом дрвље,
Дрином, Неретвом, Савом – главе,
кроз ово уско језикрвље
досад се барем три Мораве

крви разбратске разгранаше
према три сливља ка три мора,
а све из једног врела, нашег –
истог жубора и ромора,
из мрзословља језикрвних
(у власти других), из јаруге
Јужних Словена вјечно кивних

макар на једног од три творца
према којима једни друге
и пишу небом крвљу коца.

ДВАДЕСЕТИ ВИЈЕК

Лијеви Срби и Срби Десни –
једни на друге пун вијек бијесни,

стално у име њима знаног циља,
идеје, земље, бога, изобилља –

горе и жешће од најцрње куге
таманили су својски једни друге,

толико да воњ братобојне крви
нађе ноздрве и Врховне стрви

а она, истом, кобну зађевицу
у савршену претвори матрицу

незауоставног међусатирања
остварујући све како и сања –

најприје Десне Лијевима сломи,
па Десне (који одољеше коми)
на побједнике Лијеве усмјери:
преживје оно што се прозвијери –

несвјесна дјеца губитника свјесних,
несрећни народ Лијевих и Десних.

ТРЕБЈЕШКИ

Трен прије смрти, по истеку рока,
врати се отац са Голог отока.

Послије пуних девет љета ада
(некад судија, ибеовац сада,

нико и ништа, све и свја до слома),
вратио кости и мишљење дома,

па русовјерје преживјело чудом,
шапатам шири (благош нам га у дом)

и ја, основац, вршњак кућној страви,
схватам – отац је пао из љубави

тад забрањене Србима декретом,
а као тачно потврди се све то

Божихног јутра, када на виђење
са побратимом стиже привиђење,
Полазник, главом и брадом Требјешки –
Народни Пјесник, монархиста тешки,

од оца само који мјесец прије
приспио у град са своје робије

на коју га је (јасно би и мени),
послао побро – судија црвени,

што одмах склопи други круг у глави –
и Требјешки је пао из љубави.

Исту љубећи, само другачије
и даље, након адске деценије,

док се мирбоже, два сорабска брата,
попут јабуке и мира и рата

једну Русију на двије дијеле:
ко због црвене, а ко због бијеле

(као већина у њиховом роду),
док је свако своју губио слободу –

свако је о својој снијевао јави
и цио род је пао из љубави.

ЦРЊ

Мој завичају, Црна Грудо родна,
са врха славе ти се сроза до дна,

са свог Ловћена, с њим, по суноврату,
нађе се на дну у сопственом благу

у које озго баци прије тога
све што те виси: Исуса, свог Бога,

Саву и лозу Немањићку свету,
с њим себе, као Дукљу, Рашку, Зету,

баци с Косовом све (сем Бранковића),
све (сем Станише) од Црнојевића,

баци дух што се заче на Ободу,
па име које значаше слободу

кроз пет стољећа роду свеколику,
а кад Русију баци светолику

Петровићи се на дну обретоше,
крст и оцила баци, а с Његошем –

ум, језик, писмо, прошло и будуће,
па се, безочна, испе на врх куће –

шљеме ловћенско веза око врата
и устреми се пут сопственог блата –
у наше Ништа – у дно ниже од дна,
гдје смо сви с тобом, Црна Рупо родна.

ПОТОПЉЕНА ХЕРЦЕГОВИНА

Добрићеву и Косијереву, манастирима

На језеро је магла легла.
Као свакога јутра снива
дан давни кад је и побјегла
прије потопа тла – са шљива,

вртова, кућа, шљаке пруге
(Никшић – Билећа – Ластва – Свијет),
сања, вину се изнад дуге,
али не сама – часак прије
уви у бошчу, у свој прамен
два древна храма вјечног сјаја
и узнесе им сваки камен
изнад будућег водостаја

па, са звоника избјеглица,
видје последњи пут гдје плаче
цијелим током Требишњица –
у шкрапе, јаме и вртаче,

у извор сузе која нагло
расте небу у поплаву –
у ово што ми, сад, под маглом,
видимо као модру јаву.

НИКШИЋИ

Херцеговачко племе кнеза Никше
не приста нигда (на слободу свикше),

под јарам туђи да савије шију,
већ Црну Гору и мајку Русију

бар три стољећа устанички прати.
Ал миру сваком немир крвљу плати –

колико пута на буну се диза,
толико вагри Требјесу олиза

до темеља јој живот сажижући,
а племе опет подиже се, кући

након разура, с пепела, уз муке:
с вјером у Христа и skut Светог Луке

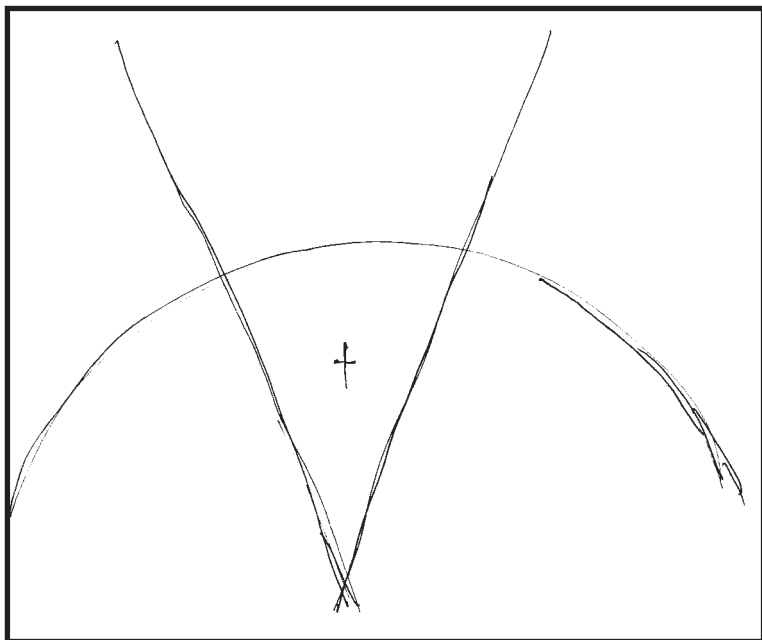
неко ту оста, неко мора ићи,
многи с кућишта кренуше Никшићи –

неки за Бајом, четуј до Обровца,
неки у Жупу, а неки у Ровца,

неки Космету, неки Романији,
неки Голији, неки Шумадији,

неки Кремнима, испод Златибора,
а неки гранај на четири мора –
Јадранско, Јонско, Азовско и Црно,
све за звијездом – својим неутрном,

сви путевима судбине Србаља,
вођени бљеском муње и медаља.

ПОВРАТАК

Добровољачки ратни стаж започео сам у *тигровима*, али како је заменик главног команданта показивао велику нестрпелјивост према пушачима, гледао сам да пређем у *сиве соколове*. Тамо није било тако драстично гледање на никотин. Заменик команданта *тигрова* једно јутро је устрелио тројицу добровољаца због дуванског дима. Жар цигарете или пламен шибице могу целу операцију довести у питање. Дуго смишљана акција пропада ради нечијег бедног прохтева. Своју *дрину без филтера* сам буквално стрљао а потом прогутао. Јуш у трбуху осећам топлину тога жара. *Пушење или здравље* писало је на сваком његовом метку.

Погибија блиског друга би у оваквим приликама изазвала посебан осећај недоумице. До малопре човек који је могао да прича, да се смеје или увлачи дувански дим и враћа га ритмично у колутићима који се нижу концентрично у виду трубе - наједном губи сва својства! Одјеном, тако сложено биће као што је човек може да се батали мизерним комадићем олова! Пуф! И ту је крај.

Ово нису ситуације у којима човек може развијати своје креативне склоности. Ово није за мене!

После оваког искуства, прве недеље са Сањом чиниле су ми се као праведно заслужен рај.

Пожелио сам да се одморим од утисака стечених током рата, али колико год сам се повлачио од фронта толико се фронт приближавао мени. Брег је јурио Мухамеда. На крају, рат је закуцао на врата Престонице и прасак експлозија унео је живост у учмалу стварност мирних грађана.

Невоља је створила прилику да многа непозната створења покажу своје склоности ка врлинама, а нарочито приврженост ка миру и љубави. На сваком сокачићу јавише се групице чељади с крпцама и заставицама тек основаних удружења и непознатих организација које су представљале мировне покрете! Нарочито је било активно друштво *додола и коледарки* у црном.

Коледарке гракнуше: „Затајиле су наше мировне активности!“

Пета колона више није показивала ни најмање жеље да се укрива. Напротив: представљала се као понос и част целог отачества!

Сању сам виђао све ређе. Најпре је отишла на конгрес кардиолога у Амстердам, после у Стокхолм, затим у Лисабон, најзад у Тунис...

Нагло се удаљавала остављајући ми паузе неодређеног одсуствовања у којима је било довољно места за слутње и претпоставке, не остављајући ми простора ни за жаљење, а кад сам већ почео губити наду да ћу је још срести сазнадох да је удата. То ме је, уз олакшање, на неки начин збунило: како да се осећа повратник из рата при губитку туђе жене?! Ипак, она се попут реке понорнице, неочекивано појављивала и доцније.

На концу свега реших сам да се повучем, да одморим од шароликог света. Осамљеност човеку увек доносе знатна олакшања и помаже у поимању живота.

Био је трећи дан како нисам намештао кревет. Ни размештао. Медитирао сам. Или сам још задуго гледао у плафон, снатрио, сећао се. Сећао сам се било чега: најпре нечега што сам желео заборавити, да бих се опет сетио неких лепих дана: као да се минули живот по законитостима флуида пресељавао у тренутну зјапећу празнину. Понекад сам тако остајао непомичан до касног поподнева покушавајући да се сетим снова. За то време други људи би обавили послове, остварили резултате. Ја не: улагао сам највеће напоре да се присетим снова који су ишчилели с првом најавом свитања. Истопили се, нестали.

Ипак, упоран сам био у покушајима да реконструишем снова, проникнем у њихову тајну, да одгонетнем зашто се једних сећам а друге заборављам; да докучим чаролију времена, бит пете димензије, дотакнем загонетку сопственог постојања? Да обавим анализу сопственог живота, уочим грешке, направим темељну реконструкцију и отворим могућности за поправку и радикални заокрет.

Отпуштали су се власци, тетиве и мишићи из неког давнашњег грча. Одахнули су живци од опреза. Душа се жељно препустила сну. Победа и слава припадоше другима.

Неки знаменити савременици су и у древним изворима налазили потврду о значају осамљивања. Најчешћи разлог повлачења у осамљеност је жеља да се устукне пред незнабошцима.

Али ко су овде незнабожци, а ко они други?

Желео бих да вас подсетим на једну од најлепших сура из Курана Часног сура Кехф:

У тој сури говори се о седморици младића којима је дозлогрдио живот међу незнабошцима. Бог свакоме од њих уиши запечати остављајући их да живе равно 309 година. Кад се пробуде један од њих седморице, по новчићу који је имао код себе, а који није важио када се умешао међу људе, схвата да је у међувремену прошло толико година колико је прошло; силно се ту они збуне...

Један други списатељ налази да је спавача било тројица и не истрајава на разлозима:

„Лежаху наузнак руку прекрићених на молитву као у мртваца, (!) на влажној и трулој кострети која се тањила под њиховим телесима, покретаним тек ретко безумним мигљењем уморних спавача; спавача уморних од живота и покрета, но спавача (!)!...

По имену то беху Дионизије, Јован и Малхус.

Иако сам с почетка намеравао да у кревету проведем неколико недеља знао сам да то не може надоместити четрдесетодневно искуство пустиње, колико су мање-више сви пророци проводили тамо, чекајући на сунчевој јари и у хладним ноћима глас с Неба.

Можда су и сами пророци били само одјек тог гласа или крајњи домет на његовој путањи кроз нигдину.

Нада мном се, уместо звезданог свода, простирао плафон, верно преносећи све звуке из суседства. Из неколико станова допирали с гласови и шумови, а мокри чвор се налазио управо изнад.

Знао сам да је ту тешко издржати цео „пустињски“ период.

С друге стране, мислим да бих претерао ако бих се одлучио на рок од четрдесет дана као Мојсије или Мухамед. Данас је можда три дана што је некад било четрдесет.

„Ово су модерна времена“ мишљах, разрађујући стратегију.

Знамо да кревет не може заменити самоћу пустиње, изузмемо ли претпоставку да је пустиња у сваком од нас - али ако се спусте ролетне и искључе уређаји за комуникацију, може се донекле постићи илузија пустињске усамљености. С друге стране, пустиња је дању светла, пространа, а ноћу се отварају

звездана небеса. То су тренуци кад се јавља Господ. Овде, у овом трапу, мало је вероватно да би залутао божији гласник.

С друге стране, живео сам у згради у којој је било немогуће занемарити присуство осталих станара. Нарочиито ових изнад мене чија је тромеђа, или четворомеђа, била ту негде, отприлике изнад моје собе за за медитацију, тиховање, сновивање и молитве.

Понекад је изгледало да сви имају један тоалет и по тим шумовима знао сам кад се сестре Филимон смењују с породицом што је доселила из рударске колоније, када се уз гласне молитве оглашавају мормони, а кад гутач пламена.

Бог зна колико сам се пута пробудио у непознатом месту: видим енциклопедију на кинеском. Тибетански храм - Библиотека. Проблем око дешифровања.

Једном сам се се пробудио у Белој кући! Последње чега се сећам били су уздаси! Кога сам то карао у Белој кући? - прво је што се запита мамуран човек! Могао би то бити довољан разлог за страх па чак и за жешће нападе страха. Али нисам окован, нисам иза решетака, нисам у подруму. Само да се придигнем. Опет библиотека опет низови књига на немачкој готици

Можда је ово немачко одељење. Или сам заточен, киднапован привремено отрован и склоњен. Видим непознато писмо непознату повест, непознате земље. Овде сам безначајни вишак. Зрнце туђе прашине на нечијем отоману. Посматрам библиотеку: пратим бесконачан низ кожних хрбата у залтотоиску. Кога сам то јебо у Белој кући?! Можда сам ухапшен! Киднапован! Али не сећам се саслушања. Чега се последњег сећам?

Те тусте госпође грандиозних сиса! Сећам се и магле. И светла које се гаси. Страх! Али како сам се обрео у Белој кући? Ово би могао бити разлог за страх.

Схватио сам који би могао бити мој први корак: да изиђем и погледам Белу кућу споља. Да се уверим да је то заиста Бела кућа. Тек тада ће ствари почети да се одмотавају. То је привремена амнезија услед великих количина пива.

Показало би се да је Бела кућа била уобразиља, илузија. Део фаседе био је одсликан тако да се чинило као да гледате на једно крило познатог здања.

Јутра сам памтио по призору који бих снимиио погледом кроз прозор, иза стола.

Поглед се најчешће отимаше ка северним пространствима плавог неба. Ка хоризонту је небо бледело и постепено прелазило у белину. Када бих догледао крај хоризонта верујем не би ни трага

од плаветнила било, све би ишчилело у испраном бледилу.

Понекад су танка влакна рашчешљаног облачног памука давала плаветнилу ону неопходну нијансу снежне свежине и тад су ускрсавали трагови негдашњих нада, као да отуда са севера чекамо заостала радовања. Препознавао сам у белини тих облака трагове предака - оних древних племена у покрету гоњених северним ветровима и лапавицом. Видео сам у тим облацима колоне уморних Словена како прелазе планинске превоје, спуштају се у долине река, газе мочварама не би ли нашли земљу обећану.

Постављене у квадрат зграде су се склапале у својеврсну арену. Свака дуга око стотину метара; у ограђеном простору је таворило дрвеће, бујним крошњама призивајући отргнуту радост прашуме. Често, пре но што узмем оловку ослоним се на лактове, угнездим лице међу дланове и снатрим онамо. Преда мном задуго трепће вертикална црта курсора док се екран потпуно не затамни. За то време гледам прозоре и балконе на згради с друге стране.

Сваку терасу одликује неко својство по коме се разликује од осталих. Смотана тенда с плавим пругама на белој подлози, основни је белег на једној, док је на суседној прозор са белим ролетнама. На лицу зграде не постоје два истоветна балкона.

Тамо иза прозора назирем особе које се померају. Наслутим у засенченој дубини стана женску прилику крепких покрета. Замшљам топлину постеље и дах буђења. Неко девојче тек на прагу пунолетства. Понекад се на тераси појави обнажених рамена у лахорстој спаваћици док износи памучну плахту или фротирску покривку, па лењо нестане у тамној дубини стана. Видим је потом док залива цвеће у саксијама постављеним на оградама терасе, или док износи креветне простирке да би их проветрила, док шири делове одеће или рубље.

Гледао сам онамо упорно, нетремице. У једном тренутку учинило ми се да се зграда помера да се приближава! Тргао сам се: *Ако кажеш овој гори помери се...*

Истим триковима се и Мухамед служио, а онда: *Ако неће брег Мухамеду..*

Понекад бих задуго проматрао непознату жену на тротоару испод дрвета. Пратио њено кретање недоумице, проматрао гипку фигуру, бео врат и косу свезану над потиљком; под тананом тканином изазовност пути, врелу крв и немирне дамаре, успаван врисак сладострашћа тајио је у том бајном ткиву.

Замишљао сам глатки врат с паперјастим лебдећим власима. Све је то давало посебну чаролију, посебан нагласак њеној пути, поспешивало радозналост као да је жена ширила омамљујућу ауру.

Знао бих тако данима посматрати облаке, пратити њихове мене, а онда наједном почех размишљати о томе да одем у Подгору да гледам шпијуне.

Сетио сам се, у ствари, како сам се једног пролећа затекао тамо с намером да потпомогнем демократским променама и како сам угледао шпијуне.

Осетио сам неко посебно задовољство гледајући их, уживајући у њиховом напору да се представе као уметници, родољупци, интелектуалци, психолози или обични сердари.

Хтео сам да опишем тугу шпијуна, па сам тако и насловио будући спис. Али, занимали су ме понајвише они изнурени, онемоћали, али истрајни шпијуни маратонци којима је то занимање од првих речи које су изговорили. Њихове гладне уши, и још гладније очи свагда упрте у ништа сведочаху о празнини и глади њихових душа. Могао сам данима проматрати те сподобе, жилаве у истрајности, као да ишчекују да се откуда појави Месија кога ће они трком ошпијати командире милиције или управнику кућног савета. Спаситељ није долазио, али они су пре сумњали у његово постојање нег ли да би могао прозрети њихове намере.

Шта је живот шпијуна који нема шта да шпија? Шта су његови дани уз шољицу прекјучерашње кафе од које је остао само скорели тоз, кора кафеног талоба испуцала као блато одавно исушеног језера.

Друго су били подгојени шпијуни у новим оделима с порцеланским зубима и тамним очалама. Они су ионако били властела тог поднебља и тренутка. Уосталом, интелектуалци. Елита и свита. Мене су занимали они из биртије Зелен гај и све чешће ми искрсаваше слика оданде као из неке давнашње заборављене приче или из сна. У Подгори је на сваком кораку било припадника овога братства, али ови у поменутој биртији као да су носили нешто од свих шпијуна с почетка историје.

На наш улазак наста тајац као кад нестане струја и намах престане сваки жагор граја или врева коју производе сокоћала, људи и машине. Тајац је био дубок толико да се чуло повлачење шаховске фигуре подлепљене округлим комадићем плиша док клизи глатком плочом табле. То је био почетак успостављања

природног стања. Онај најближи нама истегну врат а уши му се заклобучише у форму сателитске антене. Чинило се да је оставио дах и успорио дисање да би чуо најблажи шапат, а они двојица у ћошку престадоше громко најављиване претње и уместо Шах! Чуло би се само шшш!

Шпијуна је било свуда: на аутобуским стајалиштима, пијацама улицама трговима, по угловима на тротоарима, близу тезги и око трафика, највише по гробљима и биртијама.

Схватио сам да прилагођавају слух суптилној акустици.

Ово древно занимање је у Црној Гори с почетка било на слабој цени. Прибегавали су му само богаљи и тукетници, ушкопљеници и људи осујећени у сваком погледу: за занат је било довољно имати макар пола ува и толико памћења да се део чувеног пренесе ономе коме је намењен.

Још за времена Петра Првога, а нарочито у вријеме Владике Рада било је на Цетињу неколико плаћених шпијуна. Шпијунирало се наизглед било шта: ко је до Котора пратио Владиду, с ким се на лађи руковао а с ким није, па опет ко га је сретао и ко носио уз которске стране, ко се грабио да држи носилку, а ко по банди стајао. Коме је шта даровао, шта је коме из свијета донио и колико се на Његушима у кући код Тома и Иване задржао.

Доцније истом занимању стадоше прибегавати и јаторнији, а потражња за шпијунима никад није јењавала нарочито не у *модерним* временима. Сва су времена увек била модерна! Од оних неколико шпијуна из времена Владике Рада за непуних педесет година број се попео на неколико стотина, а за још педесет било их је на хиљаде -те су бројачи одустали од бројања. На крају се дошло до податка да у Цетињу има највише седам душа за које се са сигурношћу може тврдити да нису шпијуни. А и тих седам нијесу сваки дан на Цетињу.

Ништа боље нису стајале ствари ни у Подгори.

Временом је занат све више добијао на цени и доносио је колико и сваки поштен рад а није захтевао врлики напор.

Временом су шпијуни постали врло цењени грађани, па се и њима подигло самопоуздање и ојачала самосвест.

Само у ретким и по њих несрећним околностима могли су бити изложени притисцима и тада би стали мрмљати, бршћети, дробити, њучати, стењати, темуњати, гунђати, шлами-ти, шаламуњати, вавољити, беленити блејати, лагати, лајати, поњукивати, мрсити, режати, паламудити, плескати, тентати, балезгати.

Сваким напорним кораком који би Монтенегро усавардачени учинио ка госпоји Јевропи доносио је већи углед и шпијунима и све су били дрчнији безочнији и печобразнији у односу на прост свијет, а можда и на саме грађане. Сва достигнућа савременог света подразумевала су и велико признање шпијунима, макар да су се њихови подвизи завршавали при самим покушајима.

Бити шпијун постало је часно, а и безопасно занимање.

После су сви стали шпијунирати за све. Шпијунирање је постало основна делатност.

Али за мене су прави апостоли овог заната били ови у кафани *Зелен гај*.

Први до нашег стола устаде после неког времена да однесе глас!

Дуго сам посматрао шпијуне.

Шта ће рећи ако смо све време ћутали? - питао сам свог домаћина.

Па рећи ће да смо ћутали!

Потом сам себе замислио у улози монаха и постидео се. А брзо иза тога сам се сетио: не само да нисам монах, него никад нисам одолео никаквом искушењу.

Не убиј! Тако пише у Књизи. Нико не помиње крајњу нужду ни самоодбрану, ни посебне околности.

Покушавао сам да се преселим у њено стрпљење. Посматрао стопала у сандалама, покшавајући да проникнем у њен усредсређени поглед, у целу појаву нагнуту у правцу ишчекивања...

С неверицом и носталгијом присећао сам се времена бомбардовања: брзо минуше они узбудљиви дани када је страх учвршћивао заједништво међу људима. Ова особина је развијена и код животиња, па и код нижих организама, чак и код биљака.

Стрељање из небеса је поспешивало једну лагодну неизвесност, а сама чињеница да сте се пробудили и доживели *данас*, а да очекујете и сутрадан - чинила вас је неоспорним добитником. У човеку проради болесна нада да ће баш он најдуже живети и да ће град, опустошен и похаран, на крају припасти њему. Нема појединца кога макар одјек ове сулуде мисли не тера у сусрет долазећем дану.

С друге стране, близина опасности, јака експлозија и пиштање пројектила, оно саблазно парање ваздуха - све је то у

људима поспешивало дотле непознато осећање близине смрти у коме је било и неке еротске страсти.

Грмљавина је уносила промену. Људи разних узраста, до јуче мрзовољни суседи који су се мимоилазили ћутке, једва суздржавајући сичан нетрпељивости, нађоше се у заједничким подрумским одајама, пуним мемле, међу огољеним канализацијским цевима и водоводним инсталацијама с вентилима и мерним инструментима. Било је у њиховом силаску у подрум неког притајеног поноса, и потиснуте жеље за блискошћу. Чар промене је прича за себе. Одједном нађоше да се и овде може живети и да њиховим одајама има сијасет сувишних ствари. Како је само врелим данима пријала хладноћа металних цеви и студен бетонских зидова.

Чинило се да су грађани били поносни.

На шта?

На чињеницу да су макар и на тај начин заштићени, да је неко, некад давно, градећи за њих ове крлетке смишљао да их заштити од непознатог непријатеља. Грађанин је специфичан паразит. Он тражи да му се укажа пажња и да је за то довољно само његово постојање.

Грађанин хоће струју, вести, грејање, посао, пензију, хлеб, млеко... Грађанин хоће обећање, уредан живот, негу и пажњу. Грађанин хоће поуздан водовод, сигурну канализацију - два гранична светионика у свести грађанина. Његово је да уредно сачека у реду, да покаже како је дисциплинован. То ће помоћи даљем успостављању реда. Али ред може да се лако поквари, а мали квар изазива читав ланац кварова и све се нагло претвара у хаос.

Увек у први план грађани истичу лепо васпитање, нарочито док чекају у реду за уље. Грађанин је осетљив. И пажљив! Воли да уђе на стругу као све питоме животиње, као овце. Он хоће да буде пребројан и сврстан. Грађанин није вук! Он увек хвали своје људско и занатлијско порекло. То најбоље знају управници који заповедају грађанима. Они знају да се грађанин тови обећањима и да га не треба жестити. Управници увек обећавају како ће испунити све жеље својих поданика само да ови гласају за њих. Око избора почиње рат за мртве душе - инвалиде, просјаке, слепце. Трибуни обилазе сиротишта. Јавна хранилишта, колективне казане и друге градске сплачинарнице. Сликају се с дистрофичарима и губавцима. Слепци се хвале како су добили ребрасту калдрму којом могу доћи до градског трга да

чују вођу и да се истим путем врате у своје јазбине.

Грађани хоће државу Грађанију која је као разграђен тор - да свако може ући и изићи по сопственој вољи. Он верује да је свет засејан цвећем, да је питом и добар, али да то сем њега не види нико!

За узврат он увек марљиво излази на бирачко место, заокружује свог изабраника и с поносом убацује у кутију. Грађанин воли изборе јер се ту афирмише његова *слободна воља!*

У Грађанији се, међутим, жудња за светом завршила бекством од њега. Кажњенички народ натеран је у земунице, подруме, душегупке док мине вихор *милосрдног анђела*. Грађани ће финансирати сопствену пропаст а будућност народа је под хипотеком док не плати трошкове властитог кажњавања.

Овца ће кожом подмирити ковача ножева.

Трошкови преваспитавања иду на рачун васпитаника. Уз њих су урачунати ризици и могући страхови извршилаца!

Сећам се, тих дана опште пометње и збуњености: памтим једног мемљивог старца. Кажем мемљивог, јер је његов траг остајао за њим неколико сати касније након што би отишао из лифта: мирис устајалости и старачког воња одавао је знакове његова присуства. То и није био толико воњ колико он сам - лојалан грађанин; његов траг је била шифра препознавање, успомене, идентитет, сопство. Његово биће. Успорен, с једва приметним наговештајима дрхтавице, у појави је садржао нешто од привиђења, али је редовно упозоравао на свој стан на врху на углу велике коцке где ће, по његовој процени, најпре грунути ракета.

„Ракета ће најпре погодити ћошак!“

„Ја мислим да ће пре погодити средину. Ракете се не баве окрзавањем. Нишанције их шаљу у средину ради већег учинка. Свако се бори за веће радне резултате. Зашто би ракета окрзнула ћошак зграде и опрљила твоје гаће на веранди? Ракета оће у средину са доста резултата, са досте челика, бетона, мяса, канализације. Уосталом, то су паметне ракете.“

„Како то мислите, господине?“

„Тако. Тако их зову. То значи да саме иду на циљ, препознају га и уништавају да би и саме довршиле свој век. Погађањем циља уништава га, да би и сама нестала у пламену. Ракета је као уметник: чим оствари намеру - умире! Саме се, дакле, крећу ка своје циљу. Ако оцене да то није њихов циљ - врате се и поново траже упутства од својих господара. Зато су толико и скупе! Сад све то ваља платити.“

„Ко да плати?“

„Па ми! Грађани. Ради нас је предузета акција како бисмо усавршили своја морална гледишта. То је све за наше добро. Људи се излажу толиком ризику, узлећу пролећу, долећу - све да би нам послали те паметне ракете на основу којих ми извлачимо сопствену поуку. Човек са поуком богатији је од човека без поуке. Што је најважније, поучен човек уме да се влада. Као поучен коњ. Оне стижу овамо за наше дорбо.

„Да нас убију?“

„Некога оће, некога неће!“ (Ово „оће“ било окрњено: настало је тако што се грудва ваздуха с врха плућа истргла и реч се појавила с рупом на почетку као код оних из Новог Пазара.) За оног кога неће, оне су права среће јер га неће. Али и за оног кога хоће. Он више неће морати да брине и стрепи.

„Ми који преживимо платићемо трошкове бомбардовања. То је скупа акција. Оне долазе да нас науче демократском начину живота. До сада нисмо били склони правилном животу. Били смо пргави. Искључиви. Нелојални. И што је најгоре реметилачки фактор. *Посвађани са суседима и са целим светом.* Изазивачи ратова и криза. Чим почну да млате по нама ми се бранимо, а то је недопустиво. А Свет је вазда добронамеран и благонаклон: желео је само да нас мало поправи, а ми дигли нос!“

(Стално нешто реметимо. Увек на путу: Хунима, Аварима, Монголима, крсташима... Турцима сметамо да се боље упознају с културним тековинама Европе, Наполеону да посади тулипане околу Кремља. Било да се Аустријанци на челу с Фердинандом упуте ка топлим морима, или да Хитлер крене на излет у Анталију - ми смо на сметњи. То су уочили праведни народи. То су све наши историјски греси!).

„А шта би оне у твоје ћошку?“

„Можда баш мене траже.

„Ниси ти председник кућног савета“. Можда Божену, али она је у приземљу. Али нисам сигуран да су НАТО стратеги тако наивни да потроше паметну ракету на Божену.

Али зашто на нас бацају паметне ракете, зашто их штетивају?

Због демократског понашања.

„Свака земља удаљена од замишљеног центра мора да се научи *демократском* начину размишљања. Центар никад није на истом месту: Мека, Јерусалим, Рим... Беч, Цариград, Берлин, Вучја Јама, Лондон, Соломонов Храм...

Касно је само за оне које погоди ракета. Али касно је и за ракету. Зато ракету треба платити, а човек се не плаћа. Човек је ионако предвиђен да страда било природним путем било од несрећног случаја. Људи су бесплатни од почетка. Никад се није десило да један човек заувек остане на земљи! А васкрсење ће бити тек у будућности. На крају Времена. Кад сви изумру. То је и логично. Зашто би људи васкрсавали данас кад могу да настану природним путем. И вештачком оплодњом. Тека кад се потроше све могућности - сви ће васкрснути!

„А да ли ће неко васкрснути као болестан старац или као сасвим млад?“

„То се не помиње у јеванђељима, али за мене је логично да сви васкрсну као млади. Земља ће тада у просеку имати најмлађе становништво!“

„Ту има нешто нелогично. Ако ће деца васкрснути као деца, зашто би и старци васкрсли као младићи?“

„Мислим да ће сви васкрснути као деца, да би поново доживели радост одрастања. Уосталом, то ми не разумемо. Главно је за сада да подмиримо трошкове бомбардовања.“

„А најтеже је платити кад немаш чим! Немаш чим! Па како? Тако постајеш сенка: извуку ти крв и сву стабилност карактера. Кажу: дужан си и ниси платио! Мораш нам уступити своје органе а остало можеш задржети за себе!“

То хоће пошилаоци ракете. Они су управљачи и понос цивилизације!

„То није ништа лично“, тврдиле су убице. Не убија вас неки појединачан човек него много њих. Не убија вас чак ни много њих. Убија вас далека лоша воља удружена са средствима. Ту далеку вољу можете схватити као Вољу Божију. Воља Божија? Али није воља нашег Бога него нашег - Бога Међународне заједнице. То је Бог *консензуса*. Бог НАТО већине. Бог *релевантне* већине. Ваш бог је локалног карактера, није ни поштар овом нашем. Наш је Бог састављен од свих богова, од свих закрпа! Он је као фудбалска лопта. На сваком шестоуглу пише име земље или заједнице коју представља. Тако смо добили заједничког међународног бога већине. Данас је то једини важећи бог. Онај коме смо подигли споменик на зеленој новчаници.

Вас кажњава наш Бог. Ваш Бог је успаван или је умро. Ваш бог вас не може заштитити па се приклоните нашем. Увек сте правили погрешан избор. Ако није тако нека вам помогне! Ајде позовите га! Он ће се вероватно активирати кад дође време

васкрсења. Али пре тога треба да вас убијемо! Дакле, ми делујемо синхронизовано.“ Тако су поручивали анђели бомбардери.

То није ни воља појединца, а поготову није воља неког непријатељског народа. Није ни воља политичке елите! То је воља једног тренутка који није наклоњен вама. Убија вас дакле невидљива сила коју сте изазвали сопственом охолошћу и жељом за опстанком. Не смете то јавно показивати! Морате бити скромни у жељи за животом. Од два бубрега - један понудите нама, одмах по рођењу како бисте купили нашу наклоност. Ако имате срце, обећајте нам га док вам је још вруће и здраво. Нама је потребније, ми боље знамо шта ћемо с њим...

Милосрдни је настављао:

„Основно ваше неваљалство је недостатак самокритике! Нисте никад били томе склони. Узимате прекомерне количине ваздуха, а ваздух је добро свих нас“.

„Нико, дакле, није одговоран за ваше страдање. Ако вас убијамо чнимо то зато што ви сами то не радите довољно одговорно...“

„Нико није одговоран, сем вас самих! Наш је задатак само да вам олакшамо патње да вас убијемо ефикасно. Зато се наша мисија и зове тако: „*Милосрдни анђеоло!*“ Ви седите мирно и чекајте. Хиљаде најмудријих мозгова смишљали су столићима како ће убијати стотине хиљада других незнатних људи. Ми вас не мрзимо него вас убијамо ради сопствених потреба. Ми нисмо зли него ви споро схватате.“

„Нећемо да нам будете на СМЕТЊИ и убићемо вас одмах то је за вас боље него да вас убијемо касније...“

Тако сам разумео поруке „*Милосног анђела*“.

Градска управа за здравље старала се о својим гласачима у отежаним условима. За ту потребу вазда је био приправан градски психолог који објашњаваше узроке бомбардовања, као разлоге зашто су људи незадовољни овом врстом помоћи.

Био је увек ту, на градској телал - мазгали да објасни необичне појаве: зашто људи носе кишобране у време кише или зашто их не носе, ако их немају.

Новине су помагале са своје стране. Саветовале су људима да понесу кишобране кад је киша, а када падне снег да обују зимску обућу, док су у време летњих жега заштитнички саветовали да се грађани не утопљавају превише, да *пију доста течности* (али никако бензин, никако шпиритус, никако мешавину!) и да се

држе хлада колико им могућности дозвољавају. Нигде на свету грађани нису били толико заштићени од својих управника као у *Карантанији на Истоку* коју су називали и другим именима: као *Земља Региона*, *Југоисточни Балкан*, *Регионка* или просто: *Окружење*, а ређе: *Карантинија*. Мало ко се сећао њених ранијих имена: *Југославија*, *Савезна Југославија*, *Сервија* и *Монтенегрија* а понекад и *Сорабија*, *Сервија*, *Сирмија*, *Сарматија*, *Отаџбина* и слично.

Управитељи и саветници града помагали су својим поданицима како да правилно остаре и како да не добију пре времена боре, киле или затвор, и како да правилно ходају како би им кичма остала у исправном стању...

Саветодавци су се обраћали грађанима како да им се не убуђа слатко како да купе исправне кестене:

„Узмите плод кестена и ставите на длан: ако има сопствену тежину и ако је гладак онда је то добар кестен. Узмите нож и расеците, па ако је добар и пун, онда је то прави кестен за јело. Ако га протресете па чујете неко мућкање никако не купујте такав кестемн: од њега се нећете најести!. Тако нам поручује госпа милосног лика, па наставља: *Исто то важи и за лешник с тим што се лешник не расеца ножем већ се крца чекићем. Са крушком је друга ствар: ако је у руци клизава и распада се онда таква крушка није за јело боље је немојте купити или ако сте је већ купили одложите је на страну.*

Опомињали су: *„Упозоравамо да ће данас цео дан падати киша умерене влажности, иако ваш субјективни доживљај може бити сасвим друкчији. Оваква атмосферска падавина прихватљиво мокра касније ће се проширити на цео регион“.*

Звонила су сокоћала како из мокрог чвора тако и из бочних зидова. Казивали су да је почела хиџретска година и да је тога дана Мухамед решио да бежи из Меке у Медину где је била повољнија друштвена клима. У Меки су учестала ухођења, потказивања, прислушкивања, сумњичеања. Тих дана се Мухамеду јавио анђео (не сећају се његова имена) и дошапнуо му: *Пали!* И пророк је наврат нанос покупио личне ствари: помаду од камиљег лоја помешану са једном врстом пустињског пелина. Пророк је препоручио да се сви следбеници Алаха мажу њоме како би се и по мирису разликовали од неверника. У џакове, крошње и сепете стрпао је листине, поглавља будуће свете књиге и са својим камилама и женама прије расвита загазио пространом пустињом ка Медини. Е, од тога јутра се рачуна

хиџретска година. И то ми јављаху с плафона као и из бочних зидова. Звукови су долазили из мокрог чвора, из водовода и канализације. Толико су били жељни да нас о свему обавесте!

(Замишљао сам Мухамеда док бежи пустињом. Споро је одмицао караван камила гоњен пустињском пешчаном вејавицом, док се још није ваљано консолидовала потера. Преко дина. Негде су камиле грезнуле до колене негде пропадале до самара. Пророк је бирао хрбате, побојине и повијарце, тврђу и правце на које му је указивала интуиција - а имао је јако предосећање које га никад није преварило- и водичи су схватили да га руководи сам Алах а тако су мислиле и камиле замишљајући извор са питком водом.)

Градске коледарке су носиле црне крпе и захваљивале убицама. Бавиле су се враџбинама и окултним приредбама. Градом су у сумрак организовали процесацију, у којој су преставили *алегорију* куге. Потом су пронеле коротну крпу и њоме располутиле Бели град од једног до другог храма.

Тих дана упознао сам Ивону.

Почесмо живети у замаху с безразложном надом и необјашњивом жељом да будемо на нашој страни. Гледали смо да не упадамо у очи злобницима који су поправљали људску природу за коју смо знали да је коврдава, крива и квргава. Џабе је пеглаш!

Живели смо сложено и спокојно.

„Слога је највећа тајна нашег успеха“ рекох јој.

„То је зато што се ретко срећемо. Кад год ти дођеш ја одлазим на посао.

И обрнуто. Никад ти нисам противречио“.

А бивало је да се не сретнемо по неколико година. Тада је расла наша жеља за сусретом. И увек смо му се изнова радовали.

Дани су пролазили. Бомбе су сада падале и око наших прозора. С телевизије су извештавали о погибијама. О победама!

То беху срећна времена која су обећавала историју и славу.

Разносачи ТВ-лажи подсећају на клицоноше шпањолског грипа. Нигде им не можете умаћи, свугда су вам за петам, чујем их док лају.

Из дресираног, дрског гласа сам први пут осетио истинску језу окупације, недвосмислено осећање да се налазим у

поробљеној земљи. Одједном су - нарочито с неких ТВ-мазгала, почели лајати жустро и сугестивно.

Бирали су млијечне мужјачке гласове омиљене код женске популације у климаксу којој је свакодневно требало угађати и ићи у сусрет њиховим новонастајућим правима. Црне коледарке зазиваху право на своје вјештичарење и злогуко призивање пропасти.

Друштво сушичавих, срдобоница, допуњавало је братство суженица и уковкиња које су у одласку хтеле за собом оставити заразу и пропаст. Истрошене курве одеваху се у црне одоре. Представљаху се као спаситељице савести. Чије савести?... Зар да се ове гнусобе брину о било чијој савести кад су саме разносачице губе.

ТВ читачи неодољиво подсећаху на овнове мужјаче, на празове гојене за приплод, чије мркутање упућиваше на стање сабијене смоуверености. То беху празови у данима надошлог семена уочи припуста. Глас мужјака мркаља најављује судбински апокалиптични ТВ дневник:

Циганче се удавило у казану воде. Све лошије стање романа. Убио таштину тупом секиром. У Јапану се родиле две панде. Питон се попето на далековод.

Грађанин пао на електрични вод па сагорео! Требало је злу дунути у крила. Нек се наднесе над нашом смањујућом отацбином. Глас праза! Гласови наједрали од самоуверености и поуздане подршке. Позив најављивача, читача, који не рагује ни кад му мува падне на нос. Ток Историје не сме бити обустављен! Кад се безобразлук добро плати, устоличи и подстакне поузданом подршком он се размахне снажније од сваке врлине, од сваког заноса.

Обраћају вам се као да сте сваком од њих током целог дана вређали родитеље, тукли дете, па му на крају поплавили стан и украли новчаник. Од неких три милиона гледалаца сваки други се осећа тако пред њиховим погледом. Свака реч је као ударац шумарског чекића у једру дебло посеченог стабла где се слова љубичастог штамбиља немилосрдно утискују у године. А, ав, ав!... Свака лаж је морала бити утиснута и запарана дубоко.

Као да желе да вам утетовирају речи да их утисну под кожу, набију у трбух.

Вести су подло смишљене. Све небитне су истините и све битне су у највећој мери лаж, или су макар лаж на кључном месту. Помоћу оваквих вести лажи освајају душу слушаоца и

сваки гледалац бива заражен вирусом непотребних вести, дакле потајни клицоноша и разносач заразе. Тровач самога себе, а потом својих ближњих.

ТВ брбљаонице су освојиле танкодушиће, нишче и никоговиће: отуда ромигају, сикћу, лају, сицају...

Истрошене нимфоманке постале су учитељице секса и разоноде. На локалним ТВ брбљаоницама - великој тековини новоосвојене „демократије“ даноноћно су трагале за формулом добре сношке и хтеле су је предочити свеколикој јавности. Али одговора нису налазиле.

Теоретичарке љубави, полазнице најранијих курсева сексуалног образовања - раздевичене у доба првог цветања, до двадесете су постајале искусне блуднице, а до двадесет пете су потрошене и одрвенеле нимфоманке. Доцније се постепено одају политици и постају феминисткиње.

Душа је тражила спас у сећању: радост ми причињаваше јутарњи далеки приказ свитања и куће у раном јутру: мир родног дома и дах јутарње свежине у судару с првом топлином из разгоревајућег шпорета.

Свет је некако потпун и целовит. Овај наш је био у повоју.

Кад се најмањи котурић копрцне, поскочи, као да хоће изићи из лежишта.

Радост спокоја као у доба постања у данима чедности света.

Нарамак суварака на ћепалу стрпљиво скриваше затомљену радост огња. У сатабаоцима оглоданих кијака бјеше сачувана ватра минулих поднева и похрањена радост прошавшег живота. Преселиће је у наше душе, ограшиће се јаром охлађена одаја и сва унутрашњост нашега дома што је повукле мемлу одсуства. Згријаће се новом топлином кућног гнезда у коме дими оцак а над шљеменом се вијори дим.

Циликтали су уз љупко бректање, далеку нежну тутњаву у дубини шпоретних преграда, у тами сулундара. С ким је човек кад је издвојен из света? Са својим успоменама и жељама? Са утварама, непријатељима?...

Иако сам прошао кроз необична самоспознајна искуства - трећага дана укључих мобилни. Убедио сам себе да је то ствар омашке, и онда је настало капање порука одсвуд, стало је циликтање направике.

И сад је био час да се крене у акцију...

CB. CaBa

Милица КРАЉ

ТРИ ПЕСМЕ

ЖЕНСКО ЗАВЕШТАЊЕ

„Ко га носи помози му Бог!“

Предсмртно завештање времену просеклом
у прогонству Константинопоља
под крилом змајевим
Теодора матер Душанова

У длан мастилом од кане писмена урезује:
- *Па нека Његова увек испуни се воља:*
Ко овај прстен носи помози му Бог!

Југозапада се земна са звездана
још не поклопи путања

Озрачак кишних капи
јунско прецветавање липа
гладак додир кобиљих сапи

Сунчева и царска указања
провидно срце брилијаната
опточено рубиновим венцем

От југа. Кроја, Берат, Канина
с југостока : Воден, Костур и Хлерин
от источног превоја Мелник

На руци тисућлећа царичин прстен
указује на уски пут
на ружин златни просев

БИБЕРЗРНО

Унижавајуће прикупљене ситнице
мучитеља пред вратима невиног света
(кљунови, перје, скривено зрневље)

Нетремице / зенице / мренице /
Слепих / невидећих / стидећих /

Свевидећих очију царских
Прохуја зазорних криоца лет

Фигурама акробата, кротитеља змија
Гутача ватре опсенарских
У одстојању педаља рукохвата

У сени сениног биберзрна
Дрхтури слеђена нит
(ни бела ни црна)

Тичица давно несталог јата

ОСЕЋАЊЕ СВЕТА

Једна испод друге
нанизане на уже бесмисла
у савршеном реду

кутијица за пудер
венецијанско огледалце
игла којом вешта шваља
распаране ивице саставља

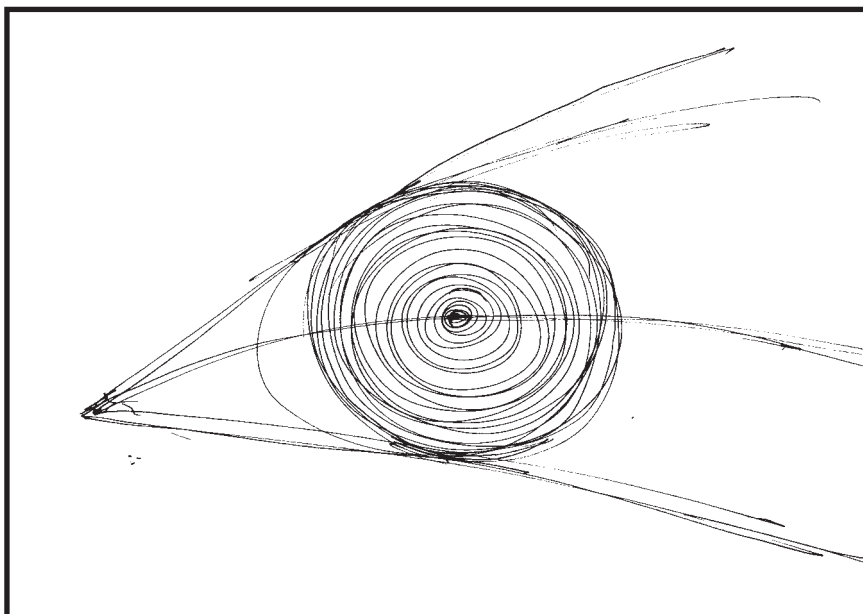
два листића калопера
свела
(светлост их драгом завела)

канија црнокорастог ножа
угасли сјај топаза

једна по једна
суза у следу
отворене напуклине попуњава

одсуство повратка одлазећег
чије кораке покривено огледало проказа

Мој Господе!

ШЕШИРИ САМОУБИЦА

Понедеоником (у хришћанском свету дан после четрдесетодневног помена), један одовуд, а други одонуд, и на сред мостине, заклићу:

– Ну шћи ни мник

– Ну шћи ни мник.

– О, не, није ко му драго, не намеравам да ову причу промулгирам: обнародовати, у извесном смислу значи промискуитет, а таква мешавина је хаос, точило, тиринтик, речју пакао – као при сумњивој трезвености општење са неколико жена, а то је натанаилов посао.

– О, да, само понедеоником, порочни, многоучени даса обличи се – још кад стави шешир, добије на тежини. Личност са шеширом црна је визија. Само да га ненавиде, нежан је, и крхак.

На релацији Бабића поље – Бабља греда, понедеоником, са шеширима, у по бела дана шетају склопљених очију. (Лице постаје благо тек кад се склопе очи.) Уистину, највећа је наслада видети лице са склопљеним очима, не само кад учи, или говори, или кад се моли, оно је у стању да у душу унесе сваку добродетел. Као у сну, искрсне лице са склопљеним очима, и за трен ока нестане иза кривине, испод Бабље греде, не машући рукама замакне преко ливаде, ка Брскову. Кад би били слепи, не би имали греха, пише у светим књигама. О, не нисам воајер, али волим да их гледам док шетају.

Прошлог понедеоника, на мостини између Бабића поља и Бабље греде, нижеименовани очевидац није задуго чекао, и наступили – многоучени Косовић, који води распусне књиге, и противречни Косорић, крвник пари, са главом сасвим изокренутом унатраг. О, каква проминенција, нема примедби, какав шарм – засијали шешири. Акобогда, а даће, и вас ће, импресионирати.

(Понедеоником) (гест) (са) (шеширом) (знак) (са) (пропратним) (сиктећим) (шиштећим) (мркутањем) – ну шћи ни мник – једино је важно у случају двојице, које снимамо пуним објективом.

- Ну шћи ни мник
- Ну шћи ни мник.

(У ствари, то је нестварно мимоилажење – само промркућу ну шћи ни мник – ну шћи ни мник – и готово: док трепеш, стане се у Брсково Урошево.)

У ствари, свим другим данима, неима ништа.

Богами, опчињен, још неко време стајао у простору са посвудашњим, али кроз који одсијавали шешири. (Осетио и мирис, одн. додирнуо, и смисао.) Видећете и сами, само сачекајте понедеоник.

Самоубице воле да поклањају шешире.

Само на северу, у Брдима, понедеоником, слободни даса носи шешир, али, у чему је тајна. Безбели, нема друге, поред тога што се спријатељио са смрти, ради се и о завођењу. С јесе-ни, кад ствари обезвољају, кад наступа време сањивости ствари, крену се; понедеоником, људе са таквом анатомијом, од кад сване од седморих небеса, понајприје, срећамо у круговима Брскова. Често, видимо дасу са шеширом како некуда иде. Али, залуд, шта знамо о његовој фантазији. Ни пут, обала реке са луком моста, чак ни велика окука (кривина) код Штирног поља, немају смисао као шешир, о, не. Само понедеоником, увек их видимо како одлазе или се враћају, а то опет значи да одлазе. Не можете да их не сретнете, ни да их сметнете с ума. У чему је тајна шешира (иницијалистичке шифре), који има форму инструмента. Да ли и шешир има сличну музику. Има нечег. Нешто циркулише. Као што је вечност незамислива без у облику круга, тако и понедеоник незамислив без њих. Други, тер, сасвим су другојачија психолошка креација; други, сујетни скитају, вуку се било којим данима кроз помрчину попут празних речи. (Ови први имају и целе комп. шешира.)

Са једне, тер, стране, ниједна пошаст која богорадила и брстила Потарјем, није без призива могла укинути шешир, помрачити његову вредност, нити се – кад је шешир у питању

– могла изборити да буде само она и она надлежна за њ, нити је могла искрснути икаква илузија кобна по шешир. Иако је прошао голготу (ниоткуда с није вратио нигде није стигао), али његова промоција је, скоро, вечна.

Дасе са шеширима су наличје завереника (као под проми-сорном заклетвом), ето у чему уживају. Тачно знају где да се нађу, где да седну, какав је протокол, и редом; шетајући између дрвореда, према библиотеци и центру за културу, онда, господа, окрене онамо према Нимнику.

Понедеоником, у пуној сали, крцатој свакојаче простадије, онај од града Колашина, од Бабље греде, са другог краја дворане, додиром шешира поздравља онога који тек стиже из Бабића поља – поздрав, лако лелуја изнад капа, изнад, гологлавих, ћелавих, изнад косурина, перчина, лети изнад пакла, и слеће, на, шешир.

Даса из провинције је на прагу посвемашњем осиромашењу, нигде ништа не има, то је апсолутни губитак свега – сабласт провинције – али је са шеширом.

Уопште, без шешира, не вреди сањати о некој потенцијалности.

(Никад га нисам срео а да ми није рекао – требао ми је за онда...)

Ко су ти типови који један другоме поклањају шешире.

Какав је то сумрак шешира, какви су то (попут паралелних светова), паралелни шешири.

Преконоћ, уочи понедеоника – иако су знаци поред пута нечитљиви, одн. елиптични – превале однегде од Афтовине до Алуге Репишке, однегде од Богдановог краја до Божуровог дола, чак од Балабана до Баукове рупе, од Бабића поља до Бабље греде, од Цера до усека Цијевне, од Чафкине јамуре до Чарапића, од Тепала до Ћипура, од Дријенка до Дренове рупе, однегде од Ђаволих лази до Ђевич бора, од Џуцове јамуре до Цардине, од Ељен дола до Елдића бара, од Фундине до Фрбљака, од Грможура тер до Градца, а од Градца до Гавановог језера, од Хомара Медокина до Храстоваче, од Иванових корита до Имишта, од Јабланске јамуре до Јабучна, од Крсца до Кокота, и до Копиља и Кривошија, од Ланишта до Лијешња, од Љељенових пећина до

Љутутука, од Муоа тер до Ну Доа, од Некосине до Ноздрућа, тер до пасјег Нудола, од Омара Петровића до Обода, од Пљеваља до Пипера, од Раките до Репишта, од Сутомора до Смријечје јамуре, од Шћепан поља до Шавника, и до Шудикове греде, од Тисине рупетине до Тополице, од Урдиних јамура до Урошевине, од Валданоса до Вратла, и оданде до Винићког хума, од Зечјег убоа до Зелетина, од Жубера до Жежнице Тетнине, само да би се ту и ту срели, и `опипали пулс`: код Умуклог вира, или у кавани од јелових облица на пешчари Ђиласких Лука; онде седну, отаборе, једу разне ђаконије уз купус-салату, са зејтином. И пију бочице линцуре. Како пиће одмиче повећава се и диоптрија. Поодавно, Потарјем харају и жене (застарке), са погонизом, али са изванредном формом, али и са ужасним хонораром. У, јавни ред, као категорија, бачена крпа за врата.

(Као проверени читач, ишао тако далеко да успостављао танане језичке конотације, а оне се – с обзиром да је реч о амбивалентној сулумији – готово саме успостављају, додајемо неколико речи из теорије Косорићеве, коју свакога понедеоника обнавља...Само понедеоником, девијација креативних сила огледана је и онде у каваници-брвнарици, и не само да двојицу типова са шеширима снабдева непрактичним чајницима, ружним шољама, јадним саксијама са изврнутим облицима, двојица са шеширима, такође, имају кржљаве столице које жуљају, и грубо обликоване клупе.)

На источном зиду слика: на грани сувог бора гавран кљуном зашива рану на грудима.

Изреда, Потарјем, апсурдне кућерине. Колики недостатак такта. Али, ко их чује. Ми живимо, зар не, у риђем, у којем се не да живети. Њихова прича ради, али за чији дух, за чије срце. Њихова уметност је заостатак, и ако би, нпр. за коју годину ишли тим истим путем, не би нашли ниједну реч од приче двојице: о шеширима, о зечевима, о купусу, о Сасима; они нису ни постојали, нити су седели у каваници-брвнарици. Потресао сам се кад сам стигао до ове теорије-открића. Видео сам крајњу кризу која се огледа у причама Потарја, и разматрајући заједно сваку и све епохе, формулисао сам извесни `психолошки моменат`, али, признајем, ту причу њима остављам. Иза твоје јако доба, ну шћи ни мник.

Многоучени Косорић има бицикл. „Ако се точкови окрећу супротно кретању казальки – возим низ време – возим према почетку, што је погрешно ако ћемо, право”, прича празноверица Косовић, касно, понедеоником, на брсковској мостини. Уз ту причу, разишли се. Иза, окуке, уз дебло, мочао је.

Иза дневи одјури од Црног језера (натанаиловог појила), и у трен, низ сапртију, замакне под греде, право у оштролисно јелашје. Али, ни смрт не зна где ће кога срести на путањи однегде од бобија Брскова до Бабље греде, и куда преобисти сињајевинска и пивска пресла. Ну шћи ни мник. Понедеоником, ко зна где од Мехиног Стања до Мирисић јамуре, од Шаранових јама до Трновца, од Мотика до Дракулића, од мостине у Шипчанику до Крушкова пања у Морачнику, од Аварева јамуре до Кукауша, од Орахова дола до Мљетичка, од Бивољег брда до Гаревике тер Штитарице, од Лелекнице до Тучић јамуре, од свег Ржног дола до Кликова, од Поплата до Равни, од Горанска до Смријечна, тер довде, до Бандића, од Бандића тер до Савиног нерима. Ууу, оохо.

Понедеоником, даса са шеширом је интермедијална појава – интеллигентнија појава, космополит.

Последњи дан поклада, Косовић, и Косорић.

- Ну шћи ни мник.

- Ну шћи ни мник.

Могло би се рећи, одн. ну шћи ни мник, да смрт често и иде и не иде том путањом од Бабића поља преко Штирног поља до Бабље греде, да би се оданде опет ломила преко мостина до брсковског чистилишта, али којегде, наиђе којекоји, бане ко било од господе са шеширима.

- Ну шћи ни мник.

- Ну шћи ни мник.

Унутра, на белој свили шешира пише - *trait spirituel* - што значи духовна црта. Де, добро, чадо, благо баби, али, ајд', сад га скини. Тако је.

- Ну шћи ни мник.

- Ну шћи ни мник.

Понедеоником, на Црквинама, на ливади – тераси кроз коју расту краљевске брезе, отђушну цепанице, и попут огледала

седну један наспрам другог – онда, преко неба загледају се у даљину. Завидим им. Склопљених очију, ретки потез руком везан је само за шешир. О, не, не позна један другог, али с краја на крај дугачког стола поређају риђе шешире, или задену у високи чивилук од папака дивљачи. Шешири замукну, крупне пахуље топе се, капољице, по, подници... Устају, узимају шешире, и свако одлази на своју страну. Не, о не, нису случајно заменили шешире.

- Ну шћи ни мник.

- Ну шћи ни мник

(Пре икакве инсценације, пре него што шешир постави на завратак, и утврди да би се осећао сигурним, шешир се, косо, погледа, прстом пређе ивицом ерогеног круга, дотакне, и са десном руком напред а левом озади, вертикално спусти, тако да, безбели, има толико времена да осети, да није, авај, заменио шешир, будући да полази од аксиома, по коме сва његова структура је, у основи, неспособна да води рачуна о било чему другом, осим о шеширу.)

– Којино беше са шеширом, не познам. Да ну, однегде види, или је Српко Меденица, или Мане Вековић, или је Мираш Вуковић. Де, де, овамо, не, не окрећи се.

- Ну шћи ни мник.

- Ну шћи ни мник.

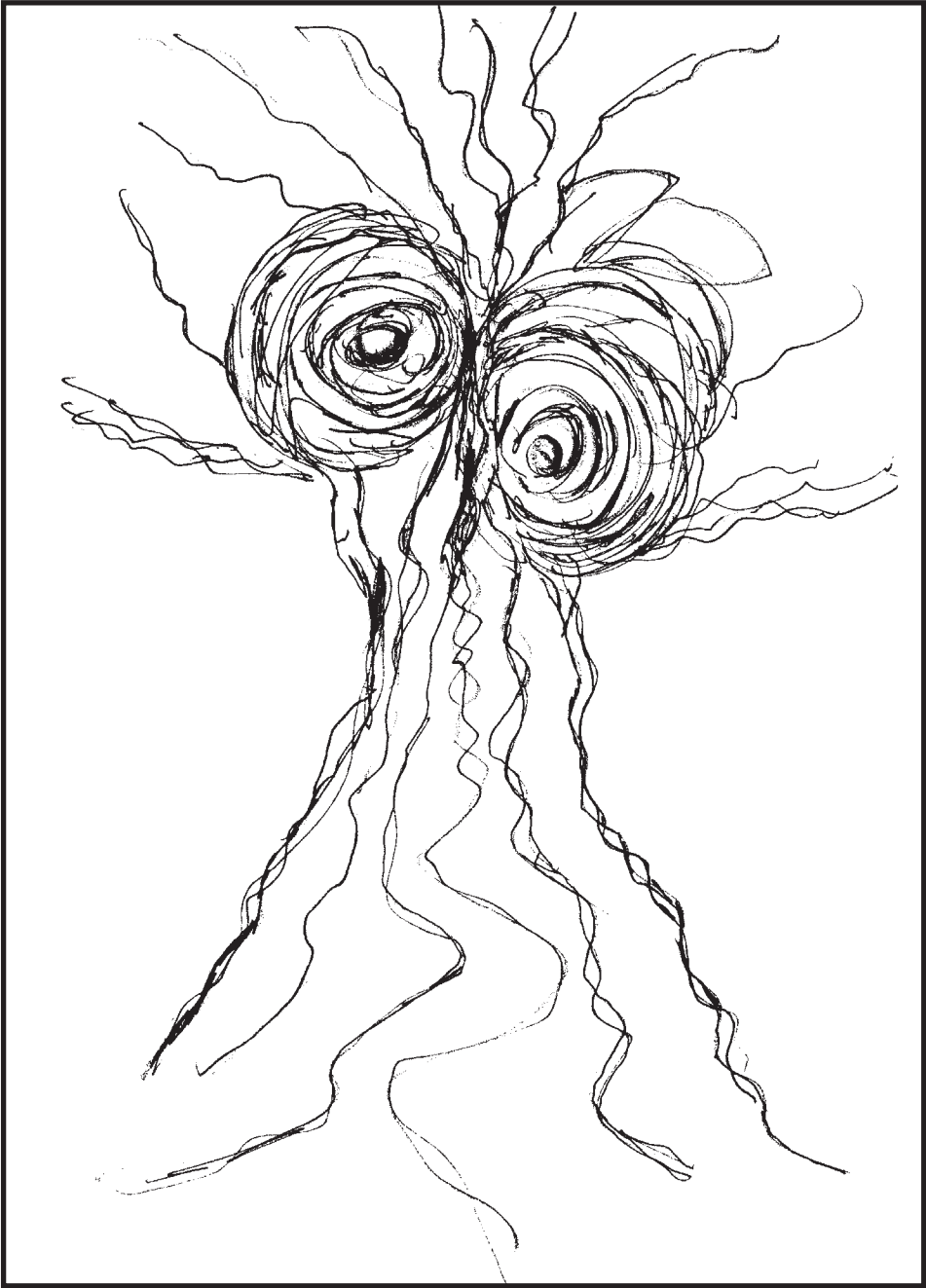
Ова два типа – које сте извесно време пратили – о, да, поклонили су један другоме шешире. Градићи из којих долазе нису богзна шта, али има и онде гдегде нешто, па ипак такви типови, понедеоником, ретко се кад затичу у центру; радије, одлазе, и пију, на периферији. Али, безбели, најрадије, остају ту, у круговима Брскова.

(У Потарју или оћоравиш, или оћопавиш, или отфијукаш, или отцуриш, или вазда вучеш пишљиву шеширчину...)

(Много година доцније, један од шеширџија, на чије име не морам да се опомињем, у ожалошћени град понад Брскова, ушао је исклесан из камена.

Ако није написао велико дело, бар је умро покушавајући их.

На споменику пише: ко тражи истину трајнији је од камена.)

Павле ПОПОВИЋ

ОСВИТ

ДРВО С'ЈЕСЕНИ ОВЕ

Усамљено дрво у бреговима,
нешто је говорило...
и кад рече...
оно израсте високо
изнад животиња и људи,
па га
не разумјех,
„тако је високо израсло“

Усамљено дрво, негдје с'јесени
душманин окова,
њега пучина мрзи
јер већ тада заћута,
ЗБОГ ЊИХ,
земља је била
безгласна.

Тако, поменух
усамљено дрво
јер чух аветињско зујање
провидних крила,
док мутне воде ћуташе у мени.

Усамљено дрво, негдје с'јесени
потражих га,
отиском у себи,
улазих му у крв.
Немах друге,
узимах му отиске у папрати...

Немах друге,
ЗБОГ ЊИХ,
бјежах испод спржене росе.

Ко слијепац, прљав у локви,
у сутону тражим
усамљено дрво
јер ми је лет беспутан,
препуштен таласима таме.
ЗБОГ ЊИХ,
земља је била,
безгласна.

ЗБОГ ЊИХ,
напрегнутих у дивљењу
док ти стојиш, одметниче,
задњи атом сад нам сишу,
од љубави према мени,
каиши ће да им прсну.

Ни свануло,
Кораци моји, враћају се...
негдје у дубини,
доље под земљом,
разоткрив хоризонте
и пламен тајанствене магле,
док мрак болесне ноћи
засипаше прахом...

И кад је хтјело да говори...
неко у мојој близини
зајеца невидљив.
Дрво с'јесени ове...
Зов погани, измами ме,
па ја викнух ко без уста:
говори ми међу стијењем...
у потаји зрачне среће.

Док рожнато лишће ногама газе
личим на дијете које плаче
заваан сјенком наде,
дрвета мог.
Лобања моја у камен прераста,
широм свијета анђели ликују,
заблиста се небеска пучина,
последња минута дрвета мог,
јесени ове.

Кад је хтјело да говори...
дрво, с'јесени моје
ЗБОГ ЊИХ,
ко неки подсмјех судбине
изгоре га,
угарак среће
освјетљавајући
тихо
подземно појање.

И чух јад,
безвремени тренутак
лаганог ороњавања
дрвета мог,
јесени ове.

Дрво с'јесени ове
одлази у тишину...
проклијалих дрвореда,
Хармонија осаме...

Гдје год они свијетле
ту је смрт и тама,
праисконским пламом земља се
загрија,
свуд се наша свјетлост
лелуја и крије,
док тајне у мени

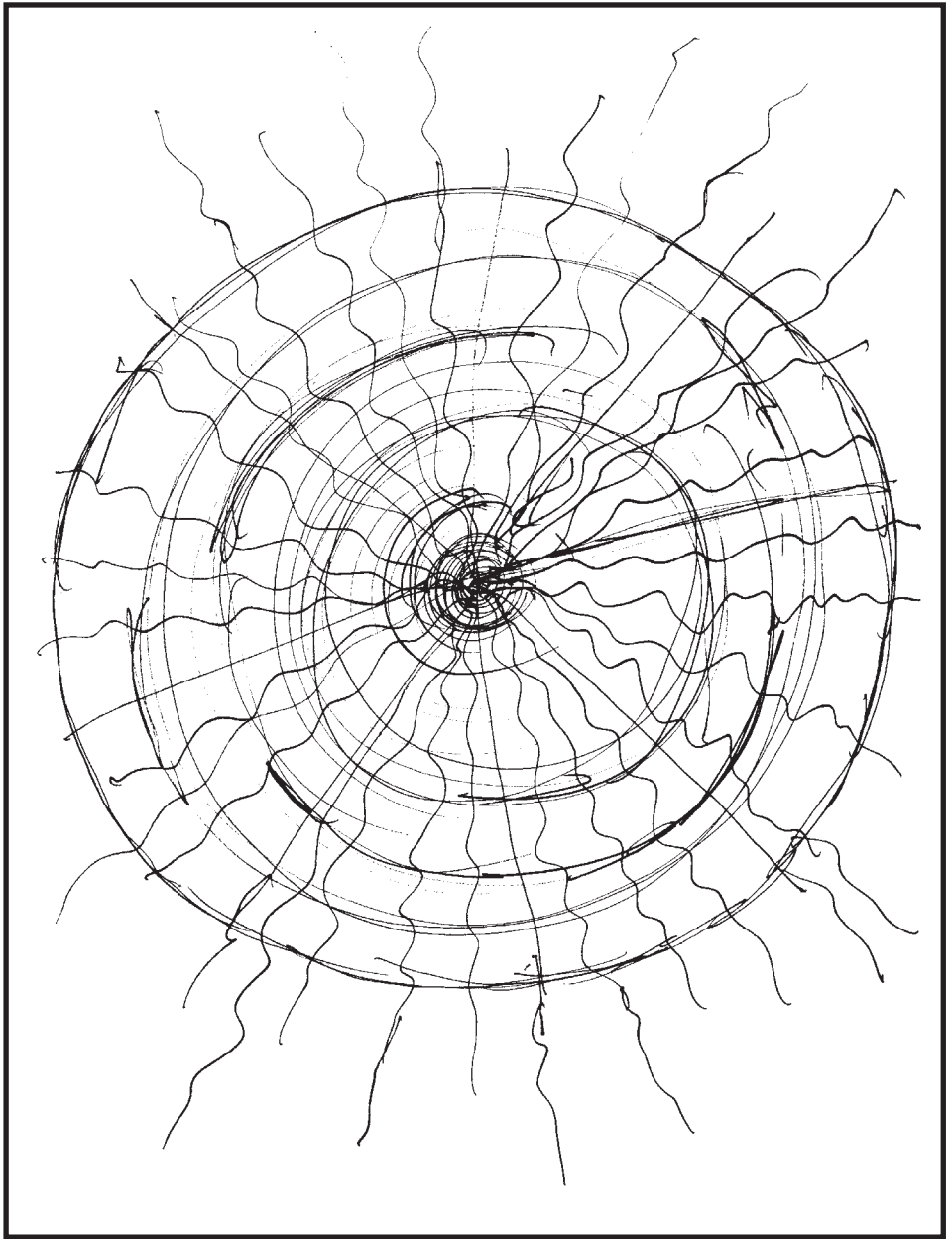
налазе откриће,
дрвета мог
јесени ове.

О Боже једини,
посвећене нас,
свитање обгрлило...

Свака друга врата вуковима воде
и новом грчу, беспомоћног страха
под голубљим ноктима
дрвета с'јесени ове.

Скривени под танком кором муља
жваћемо иловачу
ликова наших
док се они листају у тамној локви
ДРВЕТА МОГ С'ЈЕСЕНИ ОВЕ.

КЊИГА О БОЈАМА

Антибајка

Магдалени и Раду, сјенима родитељским

...Данас, кадгод, Ја, нишчи и писању невични, покушам да оставим неки траг грешног и пропадљивог живота у овој књизи од папируса, чини се да отварам море привида и сновиђења, фантастична и меланхолична стања свијета, који одавно не зна куда, ни за чиме жури, све више увјерен да је и живот мој, биједни, у овој зачудној игри од свијета, нестваран бар онолико колико су нестварни животи других људи на овом завртјелом шару, који се указује независно од околности, у другим, често профаним, а нестварним улогама. Упркос сумњама и недоумицама које непрестано прате мој хировити жизањ, укрштају се и преплићу измаштани, а тако стварни догађаји, трагичних љубави, сукоба и мржњи, готово болесне потребе да одживим животе ових нестварних јунака онакви какви су били, какви су им се привиђали обноћ и обдан, док су за својом звијездом као за пламтећим сном, по земљи ходили. Уистину, мојој горљивој жељи, повремено би се успротивило сазнање да приповједачу није дато, до краја, да одживи животе својих јунака, њихов дах и дух који их, земне земним, обдржава и носи. Да зна да је то ван његових моћи, управљано свемогућом руком Усуда.

Једно слутим, ако ишта може да се слути у овом несигурном и превртљивом свијету, да ћу, упркос недоумицама и немирима, у трен, макар то био самртни, обухватити све што сам некад у сновима сањао и видио. Биће то, помало нестварна, помало чудна и чудесна Књига од снова, сновиђења и маштанија, префињена измјена овоземаљских фантазија и стварности, нејаки и варљиви траг свеукупног постојања... Биће то чудесвије, чудесније од фантазије саме, стварније од живота самог... Нестварно подсећање на општу Књигу стварања, коју су само најхрабрији и најпреданији, у сновима као на јави, могли сатворити од профаног заноса свјетине... Да нико, више, никада, не открије, нити препозна, почетак њен, нити крај.

Баш нико!

Да се, само, мојој, залудној и пропадљивој души, понекад се учини да зна!... Да, то, алем-камен сјећања чува душу, од недоумица и незбора са собом. Да схвати, да ме не роди небо, нити земља роди, већ Дух божији, који нико не видје, нити чу... И, Бог створи човјека да би њему неизмјерну хвалу и удивљеније упућивао ...

Сада већ, чини се, последице много времена, да све бијаше залуд, да је све, сами занос и привид, да сати и године откуцавају неумитни ход природе, све долазећи и одлазећи као у сну, остављајући нас у недоумици, да ли се овај мрв жизни одбрани може причом, којом се занесени ватроносци, упркос забранама, на тајанствен начин опијају и предају, иако одбране од напасти живота нема... То ће, бити, тако узалудна, а тако потребна, вјечна књига прича о Творцу и творењу, о Келији, као незаобилазном мјесту свих средњовјековних, духовних догађања, када се по ћелијама живјело и мислило са преданом молитвом Богу. Књига ће бити започета у времену, неостварене, српске ренесансе, као невјероватан фрагмент текстова о Књизи творења, за оне који јој се први пут буду предавали, који се, на тајанствен начин, сами од себе, непрестано рађају и умиру, потврђујући вјечну потребу Творитеља да земљом ходе и свијет виде из своје посвећеничке ћелије.

Због тога, зар, просути по свијету, творитељи-сањари за разлику од творитеља-реалиста, сањају остварење Великог дјела маште и твари, покушавајући, уистину, залуд, да докажу несагледиву супериорност снова над јавом. Да остваре дјело од привида и снова саткано, различито од других, које ће својим постојањем и различитошћу славити ненадмашни занос творења, о коме су одувјек причали и приповједали посвећеници, али и профана свјетина. Дјело које ће бити одраз Врховног творитеља, који ће тим чином творења потврдити бесмисао и ништавност сваког људског чина, ако у себи не садржи божанску зраку Творитељевог чина.

Упркос страховима и сумњама, који стално прате мој живот, од којих се не могу одбрани, као ни од благотворног и љековитог утицаја Књиге, коју још поједини посвећеници називају Књигом о бојама, вјерујем и вјероваћу у њено постојање, онолико колико се може вјеровати древним причама, у којима се, одувјек знало да сви путеви воде у Келију као што су некада водили у Рим... Увјерен сам био у посвећеничко настојање умјетника, мојих претходника, њихову готово заумну жељу да докажу

како твораштво, није само, плод рада већ и ствар надахнућа, свети чин узнесења и, ...

И, све што сам, до сада, причао причама од снова, које ће се у међувремену, допричавањем уобличавати, и тако уобличено обнављати и преносити у кажама и сновима сликара и списатеља, већ сада се чини, неће бити ништа више до танки одраз те чудесне, а вјечне Књиге о љепоти творења, која се, ето, одражава у Књизи о бојама, као што се лик човјечји одражава у лику Анђавола ... И, да није тог сазнања, да је све ово некакав занос и илузија, танки одраз варљиве жизни, далеки, нејасни одраз сна, никада не бих ни помислио да смрт није потпун крај, већ сами врх доживљаја живота, трајна измјена материје, која у себи садржи творачку енергију Сведржитеља, која се нестајањем потврђује.

О, Боже, једини! ... Ех! Зашто ме заводиш, грешна и немоћна? Зашто ме остављаш?... Зашто све моје напоре, све жеље и све наде моје, предаде црном ђаволу?... Зашто свако моје спознање, сваку моју жељу за спознањем обезвриједи?... Зашто ме роди?... Зашто ми даде демијургшке моћи, а остави, да као црв, за мрву житка, на жаропеку, у болу се превијам?

Све то, мрмљаше, себи у браду, копист Зоограф Костенички, дуге и кротке зимске вечери, дан пред Светог Алимпија Столпника, седамдесет и седми дан од доласка у Манасију, док опружен лежаше, високо на даскама, под сводом Централне куполе, лицем у лице према Пантократору... Учинило му се одједном, да је угледао нешто што до тада није видио, нити могао видјети, када му се пред његовим сненим очима отворише бескрајни небески простори, осијани оностраном свјетлошћу Едена, са миријадама звијезда које пролијетаху, крај његовога лика, као жишке давно згаслог огња... И, тада, у ватри заноса, покуша, нешто, скоро, незамисливо и немогуће, да оживи Пантокр(е)атора млазом неземаљског свјетла, потезом смјелим?... Да оде, за првим приказанијем, Христа Пантокр(е)атора, за гласом Кирила Охридског, што стасом и гласом исказиваше удивљеније Првом славјанском азбучнику, који сада срицаше словесма као пјенија, на сав глас, из реза и кука, сатварајући жива писмена, будушће христолико обожене жизни.

Говорио је уњкаво, као да из Књиге, јектенија чате: све видљиво у човјеку Бог је сами, све невидљиво у Богу је сами човјек! ... Јер, Свијет бијаше створен да би Творац исказивао своју несагледиву супериорност над било којим људским наумом... То се приповједачу, до тада, није дало спознати, иако

је посједовао способност оваплоћења живота кроз алегоријске низове прича, излузијом слабашног и пропадљивог човјека који у себи препознаваше знамен Божијег лика.

Како смртнима објаснити божански процес творења? Као одраз знамена? Као мистику?... Привид и занос свијета? Заблуду смућеног ума?... Привид живота сама!... Опсјене записа? ... Сваког вида записивања? Да вријеме све обурва и обрише?... Да се заборави сјећање душе на вријеме када је слободна била?.... Ослободити је привида чула. Да заборави шта се, некад давно, догодило? Да се врати, у вријеме, кад је цијела била.

Ех! И, учини се, да, кад год, зажелим, враћам се, заиста!

Враћам све што сам некада доживио, и још много тога што су други доживљавали у својим бесловесним, мени, тако блиским животима. Враћам босоног дјетињство под Јерињаком; несанице и љетње пљускове, просуте по стасалим тополама; себе, наређеног, како радосно корачам кроз пљусак; како јурим, од тополе до тополе, стресам благу росу сунца, предан некаквој чудесној радости; како хрлим и узносим се кроз свјетлост, која ће се иза дуге помолити и обасјати ме у нестварном и радосном, еденском пејзажу... Да, онда, одједном, заведен податном виткошћу топола, скочим у бруј воде, у бисерну прозирност, када ће се, недодирљиви Отац, Светац наше куће, сјурити за мојим дјечачким заносом...

Не, никада се тако нешто, и у толиком заносу, неће више поновити, као што се неће поновити слике, исти дан, доживљене, када се занесеним подневом проломио Параскевин крик, њен скок у бездан, у ништавило, док се мук затомљених монахиња, и данас, непрекидно обнавља у времену, трајући у мени ...

Ех! А у сјећању, само, понека, мрља остане? Некада, ни то!

Можда, нестварна, хитања, према Небојши кули!... Моја лаичка загледаност у звијезде!... Занесени поглед, у небеса, у отворени бездан неба... Нека, мутна, жеља, мисао недремица, неки затомљени монолог узнемирене душе, жучни дијалог са савременицима, о смислу, односно бесмислу, творења... О вјери, тој нестварној увјерености да је могућ ход по водама, као путовање изнад себе, кроз етерично, кроз небеса у себи.

И, сада знам, статисти се мијењају, а мизансцен остаје исти!

Наступају људи и слике, изашли појањем, из дубоке тмине времена. Чујем шумор уснулих радника под хиљадугодишњим

дудовима, када су, занесене монахиње, у молитвама слутиле, да обрезани карадудови у дворишту Пећаршије, плачу, крајем декембрија рађање Младенца, капљући жуч пролазности, неизбјежни отров измјенљивог времена? Да су, сви, онда бјежали главом без обзирања, да се склоне ван домашаја живог отрова, када су посебно обучени монаси упокојеним молитвама обуздавали аждају у себи, уњкаво шуморећи: Плачи, плачи, вријеме, плачи, за собом!

На другој страни, само од себе, сјећањем, у фрагментима, долазе давно заборављене ријечи:

-Шта ме гледаш? Шта хоћеш?

-Ништа! ... Ништа ... Можда, мало свјетла! Само мало!... Да га препознам у себи... Да не сагорим!... Да причам приче о творењу које својом преданошћу занесени обнављају! Да се не плаше!... Ех! Да се не боре са Господом у себи? ... Већ да му се предају!

Учинило се, пак, на трен, да ће ухватити сан, потиснути празнину, обновити танку прећу сна, оживјети живот који се никада не да, на било који други начин, у причама, оживјети, осим, онакав какав је, заиста, био... Никада, се покорити неће том богоданом сазнању о смислу творења, које волшебници и мађионичарима цио живот сањају... Да се одбрани од мутне потребе да варку на варку наслаже... Да опсјенама и привидима, иако у незбору са собом, држи овај бесмисао од живота. Да несвјесно залелуја по невидљивом кругу бесмисла... Да осјети како све поново настаје и нестаје, у том бескрају кружења, у бескрајној измјени материје... Да је природе жизн беспримјерна вртешка, непрестана измјена, нејасних и несигурних тренова!... Одсјај дугине боје... Нит Аријаднине варке, коју човјек, понекад, у себи препозна, када покуша да изађе за собом, за неким другим у себи, за којим, понекад, одбауља ходницима Лавиринта!?... Прије него му се Панток(е)ратор јави.

-Зашто ме гледаш, Пантократоре?... Зашто намигујеш ка-ћиперно?... Поиграваш се са мном?... Зашто бјежиш од мене?... Поуздао сам се у Тебе, а ти ме остављаш... Залуд је што сањам Књигу Твоју!... За коју једино знам да је суштина у њеној илузији творења... Ништа, заправо, не постоји изван закона творења? ... И ово, што, корачам, једем, лијежем и устајем дјело је твоје?... И, ово што сањам!... Да ништа не постоји изван Тебе?!... Да далеки сам, комични одраз јаве, која се поиграва са нама!... Несигурни и трошни траг постојања? Сан о постојању! О узбуђујућој свјетло-

сти постојања, што у нама, на трен, заискри, а причини се да је за сва времена?

На ово ће се надовезати скоро заборављени дијалог монаха:

-Човјече, када спознаш, да душа не умире, нећеш се бојати смрти!

-Како то постићи?

-Вјеровањем!? Физички припадамо овом времену. Духом смо вјечни!

-Није те страх од смрти?

-Бојим се живота!

-Необичан си!

-Уколико је немирење са животом необично, онда је заиста тако!

Ох!... Благи, Боже! ... Боже, несагледиви!... Пред њим се озрачила свјетлост над водама Рожданика, благом свјетлошћу ријеке Јордана, у којој су невјесте, спознавале срећу зачедања, увјерене да ће обноћ занијети Младенца.

Чују, онако, занесене и младе, глас природе: од воде и од снова понеси што остане између прстију... Шта остане између прстију?... Ништа!... О! Помози ми, јаки!... Одбрани, и саклони, од слабих!... Порадуј ме, благи, и оснажи! Помози да видим даље! Ако могу, ако смијем, грјешном душом, даље? ...

Видио је, Рафаила Гаврила, како се цинично подсмјава његовом гласном науму, као да је узимао ујам од његових будућих снова, унапријед знајући шта га чека... Као да је препознавао своју прошлост, у прошлости Зоографа, који махаше некад кистом и сабљом, подједнако добро, преносећи легенде о Господару и измећару, коју монаси никада нису дали одсликати у фрескописаном житију, на зидовима Манасије, сматрајући је за јерес.

Тада је спознао суштину времена, које све обезвриједи и поништи... Од тада, ништа више не тврђаше, али бијаше спреман да каже, како је несигурност једина сигурност овог свијета...

Невјешто, или, боље рећи, изигравајући невјештост, откривао је прву сумњу у гријех Јелене от Балшић... Препознао је Њену еротску жељу, њен занос који све могаше, и све смједијаше!.. Ех! А да ли жена, и Господарица да је, све може и све смије?... Не слућаше, нити знаваше, да гријех је пожељети више него што жена може, но што смије... Због тога је, приповједа се, Син прогнао са Двора?... А, Она, сама, далеко од људи, насупрот

његовој бесмисленој жељи да је понизи, и даље живи у кажама приповједача Зоографа... А, он, Зоограф Костенички, фрескописац мишљаше, занесен њеном младалачком жељом, да је његова и Божија! Не слућаше да је Господар, на јутрењу, у његовом оку препознао ватру страсти, да је његова прича, тога трена, сама од себе, била завршена. Да га је казна стигла... Јер, раније или касније, казна стигне! Све! Грешне, и све безгрешне...

Тада се, већ, пророци у Деспотству, као некаква пошаст, намножише... Пророковаху сваки дан као Судњи... Апокалипс?... Смак свијета?... Тијамат! Аждају, што сама себе једе!... И, пошледње вријеме!...

Тада јуродиви, који се исто тако, као нека болешчина, преко ноћ, просуше на све стране, позиваху, смућени народ, на покајање.

Репата звијезда смути и најсмјелије духове, када астролози утврдише да сазвежђе Овна у комбинацији са Репатом звијездом доноси општи немир и пометњу... Права истина бијаше онда, када се приказаније заиста зби над престоним градом. Када започе да сипи ситна киша финог праха узвитлана васељенском олујом... У том, злогалсном трену, умирући Деспот, проносило се, позва сестрића Ђурђа, не поменувши, ни једном ријечју заточеног Зоографа... Већ тада, сва је прилика, рапсоди почеше да испредају и преносе легенде о намјерно заборављеном Зоографу.

И, од тада, Он, уз Божију помоћ, далек свијету, а све ближи себи, започе да записује прве тезе будуће Књиге о бојама... Књига је, приповиједало се и проносило, кроз вријеме, била чудесни Трактат о сликарима и сликарству, који до тада, а ни послвије, никада више нико није, у таквом огњу, сатворио.

У уводу, бар у оном сачуваном дијелу, као и сви сликари од расе, видио је своје несносне и сујетне савременике, преваранте, каћипере, духовну недоношчад, бацаче магле и прашине; илузионисте, али и оне друге, хировите и беспримјерно одане свом послу, убијеђене да, тога трена, творе дјело свога живота, нешто мрачно потискујући из себе... Зна се да није било, или бар нису били пронађени записи о стрепњи, о сумњи, о ужасу тамнице, иако већ тада, претпостављам, знаваше, сасвим природно, из себе, да жив неће угледати бијелога дана!... Да је ђаво дошао по своје!

Већ тада, предан вјечности, слућаше да су га живог зазидали, да му је прекинута свака веза са свијетом. Са оним свијетом који га је одувјек одбацивао са мржњом... Тада ће, на самом

дну пакла, међу акрепима и штакорима, спознати суштину човјековог пада, бесмисао сваког људског подухвата.

Многи, пропадљивом и грешном руком Његовом, остављају записи, откриће смутњу и невјерицу, али и Његову јеретичку, готово сулуду помисао да сликарство није, не може, и не смије бити слушкиња теологији... Мислио је, насупрот времену, да је све у покрету, у вјечно измијенљивом и варљивом кретању покретљивог поретка, који тежи, увијек, и узалуд, постојаности. Да све буде окренуто недостижној сталности љепоте умјетничког дјела.

На крају општег дијела Књиге, одаће нешто што Мајстори, иначе никада не одају: Од слике иди према себи... Строго пази да сјен своју, у туђе снове не узидаш, јер ни до међудневице нећеш поживјети... Добри су сликари само они који стално имају утисак да им нешто велико, и непрестано измиче.

Препоручиће будућим сликарима-сњевачима: Откривај људска лица!... Предаји се Божанском лику, јер људског се лика, и божанског свјетлила никада нећеш нагледати... Без конца не силази у Рај, ни у Пакао... Двије су то стране, истог пола. Привидно далеке једна другој... Све је исто, несигурно и узбудљиво, иако по хиљадити пут, уз Божију помоћ, започињеш авантуру откривања човјековог лика.

Негдје сам прочитао, ја грешни, дијак Божидар, сада се већ и не сјећам, гдје: што јачи човјек то јача борба!... А, сада знам, ова би мисао најбоље одсликала његову, заиста паклену природу, његову беспримјерну борбу са собом, са превртљивошћу овога свијета...

И, не, није слутио, да се боје не мијешају на палети, како је записао један протомајстор, већ у оку?... Као што се људи не уређују по закону, ако немају мрве страха од силе Божје... Коријен боје је у оку, као што је коријен човјеков у божанству, у способности да препозна духовно у материјалном, твар у духу Анђела! Једино тако сваки наш корак може бити чист и јасан, и на добро може окрене... Са ђаволом је другачије: кист држи репом и њиме млати по људским слабостима... Де, у њему препознај лице човјеково?

Боје су, по свом суштаству, женског рода, јер су оплођене Евиним влажним мраком!?... Зато се светогорски монаси тамјаном и миртом брањаху од њихове змијске заводљивости. Да их тјелесним чарима не заведу и у смутњи оставе!... Проповиједасу, да је човјеку када је сам и остављен једино избављење у преда-

вању Књизи!... Којој књизи није записао?... У Светој књизи твојења?... Књизи преданости?...

Проповиједа се да су постојале и друге, лажне књиге, које су стваране ради негације Творчевог дјела, да Његов творачки наум обезвриједе. Сатворене су ради негације Свете књиге творења... Ипак, правовјерне, постојање такве књиге није обесхрабривало, напротив, на књигу су књигом одговарали. Нису дали златни прах својих снова за јаву њихове црвљиве свакодневнице...

Да ли је постојање Књиге и Контракњиге утицало на будуће сукобе и готово трагичне догађаје у Деспотству, не зна се, али једно је сигурно да дио тих догађаја, који је записан на маргинама читаних и преписиваних књига, јесте дио муке времена у којем су монаси живјели. Уистину, разумног објашњења за догађаје који су се, касније збили, нема, нити је могло бити, јер нико није знао, нити слутио, када је, и како, све ово, започело?

Као да је својим очима гледао, учинило му се, да се све, поново, и без разлога, одиграва, записавши: да су колоне шизматика и правовјерних, у име најчистије Вјере, јурнуле на своје противнике ...

Ох! Боже! Молио се: Помози, убогу и малоумну!...

И, све се, одједном, и ненадано, догодило, као да је дјело оног, рогатог Демијурга, Господара неког другог поретка, у којем је све било у нестварно крвавом сукобу... Нико није слутио, нити је могао наслутити када је започео сукоб између Црних и Бијелих ... Како се стотине и хиљаде једни против других окренуло, када су Црни, одевени у црно, са црним барјацима, црних бубњева, црних душа, разаслатим гласоношама, позвали на покорност Злу... Њихови нестварни противници, одевени у Бијело, чистих намјера, у име Добра, принијеше, исто тако, људске жртве, уз обавезу неопозивог покорвања Добру... Све се, против свих, у крвавом бијесу, окренуло!

Зарађене стране у безумљу и заслијепљености потражише савезнике на све стране... Плаћаху их: једни, заједничком циљем, други љубављу, трећи страхом, четврти златом... Тако да се дојучерашњи љути противници удружише, и тако удружени ударише на треће.

Приповједач, грешни Дијак Божидар, на трен склопи очи, као да се предаде хаосу који се пред његовим очима отворио... О Зоографовом незавидном положају, преписа неколико реченица:

На мене пажаху и Једни и Други, јер сам био другачији од осталих. Стран другима и себи... Ничији и свачији!... На ничијег и једни и други дижу стојка... Схватио сам суштину спорења, бесмисао сукоба, када сам онако слаб и ништаван остао при своме. Глув и слијеп за друге, удаљен и од једних и од других!... Знам, једино, да ниједног човјека није спасила неопређивљеност, јер свако вријеме тражи сврставање... Постојале су, можда, друге идеје и друге могућности за разрешење сукоба, али сви су слијепо хрлили у сусрет својој несрећи, јер људи само знају за сврставање због личне користи... Увукли су ме у нешто што никада није било моје: Ех! Кад ни за кога ниси, онда си против свих! И, сви се, наравно, окренуше против тебе... Пјевали су, у пијаном заносу, и једни и други: Тежи су нам неутралци него коњи и магарци...

Да наставим: и Једни и Други, што не отјераше у смрт болесним страхом својим, отјераће бијесом Репатог... У том метеж-часу, гомиле ће узмолити, залуд, за милост и опроштај гријеха. Бескрајне колоне изгнаника безглаво ће јурнути у бјезанију, без наде на уточните ... Само назирем, јер више не видим очима, суштина сваког зла је у природи човјековој. Ни педаљ од пећине није одмакао... И тада, и увијек, сукобљени човјек је увијек на губитку.

Било је ту, као и увијек, претјеривања и на једној и на другој страни... Симболисти су, на сав глас, тврдили да је Црна симбол зла, одраз Сатане што се вјечно саображава људском лику приказујући се у свим невјероватним и немогућим облицима... Насупрот томе, Бијела је за све њих била одраз анђеоске чистоте, не занемарујући, при томе, њену суштинску одлику посједовање свих боја Спектра... Мало људи слути да бијела у себи садржи и много, много црне... Зоограф Костенички, у посебном дијелу, боље рећи додатку, сликарима људске душе, препоручиће опрез, нарочиту пажњу, када је ријеч о бијелој, јер се њој, наводно, и малом несмотреношћу, лако може будућност упрљати... У себи има нешто од женске природе: подложна је свим бојама, а нарочито својој мушкој супротности, црној... Освједочена је њена способност прилагођавања, што је кажу, први степен мирења са датим околностима... Интегриси ће, уистину, покушати да стишају острашћене, тврдећи да све полази из истог коријена, вида, други видјеше, сасвим просто, да све креће из задњице!

У Долини Јоргована, недалеко од Камене Келије, појавиће се поборници и једне и друге струје, убијеђени у неизоставну подршку Неба... И, тек тада, кренуће општа поама боја, као и

људи, јер ће све, и одједном, бити препуштено њиховим ситним страстима и жељама... Без свијести о својој, богом даној улози, препустиће се брзој пролазности људских бића, не слутећи да су једино добре боје оне што човјека тјерају на сликање...

Утамниченом и сненом Зоографу, његов ће се будући живот указати као да га је муња сна обасјала, бљеску који ће све обухватити, својим очима ће видјети, у каквој је, до тада, биједи и хаосу живио... Једна секта, непознатог поријекла, послије неког времена, позваће га на помирење Посланицом о љубави. Но, он је, већ тада, газио кроз некакву иконоцрвену, златасто-љубичасту свјетлост Постања... Звали су га ријечима љубави, које он није, чуо или није хтио да чује, које су се као свједочанство записано нашле, у ноћима црног мјесеца, у његовој Књизи творења... Звали су га гласом вапијућег у пустињи... Али, све бијаше узалуд!... Глув и слијеп за све око себе не одазиваше се на њихове позиве... Далек свијету, стрављен и смамљен неизвјесношћу будућих дана, предаће се заносу творења, једино свом избављењу, насупрот општој помами, пљачки снова и добара... Све ће му се, тада, и одједном, учинити бескрајно несигурно и узалудно.

Побједници ће, одједном, у бијесу, почети да славе побједу над браћом својом, несвјесни да је од свих опијености, опијеност побједом над браћом, најкрвавија и најпогубнија... Бог им није дао да сачувају разум... Изгубиће богобојажљивост и способност праштања ... У наступу општег лудила учиниће много безумних дјела: преконоћ ће поскидати старе служабнике, и довести своје, најчешће малоумне измећаре, који ће од свих знања знати само за једно: слијепу послушност Гоподару, несвјесни да су сви, пред аждахом власти, исти... Поновиће грешке претходника, зато што се, изгледа другачије не може, и не смије. Јер, ратује се због задњице, а не због идеје, како се, све, другачије, жели представити... Јер, никада се не може, и не смије мимо захтјева пијаних маса, које држи и удружује, диже и носи безгранична вјера у моћ побједи, у недодирљиву моћ власти... Неће слутити пропаст која се окомила на њихов живот, упрљавши свој људски лик.

Прве, само привидно, мирне ноћи, дочекаће их најбројнија секта ћутећих, која одувјек мисли, да у временима сукоба најкорисније је бити, негдје, по страни. Шутњом чекајући да се, из прикрајка, предају најгорем пороку за који човјек зна... И, они ће се придружити побједницима не посумњавши у смисао и сврху њихове побједи... Ријетки ће помислити да су поражени

на добитку, јер у временима смутњи и преврата најприје излаз нађу, довијајући се да преживе. И, заиста, у непрестаној стрепњи и страху, за сутрашњи дан, они најприје пут нађу... На безброј начина поражени, мање ће их од побједника прогањати неизвјесност испуњена будућношћу.

Историја, вјечно лажљива и превртљива Херодотова учитељица живота, неће свједочити о безумљу побједника, славећи добијене битке, побједничку осиноност и бијес... Занемарљив број ће се замислити над смислом побједе. Скоро да није било оних који ће покушати да затраже помоћ од Првосвештеника, који ће, тада, отприлике, када и Зоограф Костенички, започети да пише Посланицу о љубави, упућену Деспоту, иако историје духа говоре другачије. Посланица је, заправо била, позив на со и хљеб, на љубав и мирење закрвљене браће... Испоставиће се, као много пута прије, да су разлике у гледишту сукобљених страна сасвим незнатне, скоро занемарљиве: бесмислено је било покретање било каквог спора... Када се стишао пијани гњев острашћених, угасио дим на згариштима, проповиједаће и једни и други, заједничко вјерују, такозвано мишљење интегрита, као једино право... Убрзо ће се промијенити улоге: побједници ће, опијени побједом, све више срљати у пропаст, а поражени ће се, марљивим радом и учењем, пети према врху, по несигурној љестивици власти. Сада ће и једни и други, тврдити, да је човјек крајњи израз божанске идеје, Његов видљив одраз.

Богородица ће показати бол за својим распетим Сином, јер ће за њу Он, во вјеки вјеков, бити, само Син... Мало их је који ће споменути узроке сукоба, јер нико тачно неће моћи да их се присјети... Понеко ће, понекад, исприповиједати да су били свјedoци времена, да су видјели умоболне што се из кала подигоше... Правовјерне хајкаче. Побјешњелу чељад што се против браће окренула... На биране псе који по мирису мисли откриваху јеретике... На живописане манастире, избодене мржњом... Послије свега, сви су, одједном, хтјели, све да потисну као да га никада није ни било, да забораве. Нико да се запита, као да се није смјело: ко је тај малоумник што народ баци у незбор?... ко то, под језиком, млави травку, у народу наречену незаборавак?

Све што некада би покренуто из коријена, сада се, споро и несигурно, враћало у равнотежу, јер у том општем хаосу и беспоретку ништа није било поштеђено: затирани су домови, клани воћњаци, черечене чуваркуће, паљени манастири, фреско-

писане светице избодене мржњом, разорена гробља, заравњена кућишта и црквишта... И, у том хаосу, тој општој биједи биће и оних који ће се окористити од опште несреће. Али, не задуго...

Данас се сигурно зна, ако се ишта зна сигурно, да Келија, са отвореном Књигом у средишту, свијетли као знамен... Прилазе јој сви, као заједничком светилишту, увјерени да ће својим поклоњењем умилостивити силе зла које се повремено, људским заумом руковођене, измакну испред Божијег будног ока.

Малобројни су они, који су, послје тога, у неким будућим временима, у Долину ходочастити, и у свему томе видјели црни знамен Историје, која се по неумитном, очигледно, цикличном закону обнавља, као потврда вјечног човјековог пострања.

-Знам, ти си тај који ћеш доћи на моје мјесто! - тако је, кажу, Зоограф дочекао кописту, дијака Божидача, понегдје још називаног, Велички. Ти си онај што одувијек мисли да је човјеку тешко да се држи будућности, када му је сав у сјећању на прошле дане. Ништа не смета, ионако је мали број оних што знају шта је прошло, а шта будуће... Мало нас је што вјерујемо да ће нас сумња спасити од безверја... Не слутимо које смо пријатеље одгурнули, а које непријатеље за собом повукли... Заборавимо, у трен, шта смо данас ручали, а некад, у ноздрвама, за читав живот, понесемо мирис неке жене... Добио си...

-Нисам добио ништа што криво нисам платио!... Дужан сам, само себи и Господу!... Мора да сте погријешили, нисам Рафаил Гаврил!

-Као да јеси, човјече... Зоограф, Гаврил или Велички? Свеједно! Три, или тридесет и три имена једном заносу... Не знате, и не морате да знате, да неко други, у сновима или на јави, већ дописује ову Књигу. Само не зна, не осјећа, као што ја нисам знао, Богом дани чин... Допуњује вјечне странице Књиге о бојама, коју свакодневно прелиставаш, да левница не зна шта десница ради... Суштина творења јесте у Књизи, која постоји да докаже своју ништавност, јер ништа се не да научити ако се душом не осјети ...

И, нека се настави ова прича, заправо, нека је играју нови протагонисти.

На вама је, дакле, да је наставите.

И...

ПРВИ ДОДАТАК

Изводи из КЊИГЕ О БОЈАМА

Црна и бијела

Црна и бијела, симболи су два супротстављена и допуњујућа начела чија нераздвојна и непрестана игра преображавања чини подлогу самом бићу Свемира...

Њихов спој представља један од вјечитих парова супротстављања и мирења супротности...

Свака од њих садржи клицу оне друге...

Зато црна-мушко, има у себи женски дио бијеле и обротно...

У тренутку када је бијела на врхунцу, непримјетно прелази у своју супротност. Црна је, заправо, неосјетно замјењује поништавајући је...

Иако је супротност њихова неопходна слика супротности свијета, међу њима, бар тако се прича, нема трагичних неспоразума и сукоба...

Бијела ...

Бијела је цар међу бојама ... Садрже је све боје ...

Влада и потчињава, уједињује и раздваја, брише и обнавља...

Када је усамљена, на добро не слути...

Са другима доноси срећу људима...

Слутњом изазива... Да изазов савладају, празнину потисну, сликари, понекад удјену црну тачку у бескрај бјелине... И, кажу, слуђеном публикуму: То је слика!... Не слуте да је то крај слике...

Једноумни и страшљивци тврде како само добри сликари сликају без бијеле, док други нашироко објашњавају како се само велики Мајстори доказују нијансирањем бијеле боје...

Бијела је невина и њежна...

Када се нађе у мушким рукама, подложна је свим бојама, а нарочито својој мушкој супротности, црној...

Женске је природе, покоравањем потчињава све око себе...

Жута ...

То је свијетло огњиште свемира...

Извор је топлоте, рађања, младости, плаховитости и племенитости...

Извор је живота, његове стваралачке енергије...

Насмијана је, али и тужна, у исти мах...

У заједници са индиго-плавом гради чудесну, невјероватно бијелу, која као да није од овога свијета...

Ако обузда сопствену страст за ватром у стању је да дуго и мудро живи...

Посебан савјет: не употребљавајте је уз славске свијеће, пијани од славског вина... У нестварној, светој ноћи губи свој ватрени смисао...

Вјечна јој је жеља да се успротиви сваком мраку...

Црвена ...

Симбол је огња живога...

Бесмртна је, можда и зато што је носе Пророци и Творци...

Користе је за све врсте амајлија...

Против урока...

Усамљена не може да живи, и то изазива завист међу људима...

Подаје се без паре и динара, под разноврсним, понижавајућим условима...

Она је највећа снага, и највећа слабост, у исти мах, у истом бићу.

Сам врх и само дно људских подухвата.

Ипак, сваки њен корак прати свјетина, и магична срећа...

Располаже заштитном енергијом, страшном вољом, задивљујућом вјером у своју срећну звијезду, у своју личну моћ...

Плава...

Од свих боја плава је најдубља и најмање материјална боја...

Сачињена је од прозирности и празнине...

Амалгам је вјечности и пролазности...

Од васељенског праха је саздана...

Виолет...

Нестална је, неискусна и наивна, у односу са другим бојама, као и са људима...

Симбол је вјечите несталности, сањарења, покретљивости и имагинације...

Њене могућности су, уистину, бескрајне: лута и путује по свијету, лети и нестаје кроз сфере и миријаде звијезда; повремено је осјећајна, али и хладна; заљубљена је у себе, у своју мисију; понекад преварна, неопрезна, и плашљива; понекад несхваћена и непозната.

О њену се љубав отимају црна и црвена, понекад и плава.

Зелена...

То је благотворна и непредвидива боја...

Најбоље се преноси и прима у прољеће, јер у себи садржи основно начело обнављања природе...

Благонаклона је сваком науму, вјери и нади...

Блага је и бујна, плаховита и весела као планински брзаци...

Као и свака младост тежи висинама...

Кажу, исто тако, да је вјетропираста и нестална, као и сваки ваљив, мартовски дан...

Несвјесно настаје ни из чега. Нарочито кад се нађе између плаве и жуте боје...

Симбол је сваког преображавања: ненадано прелази у љетње небо, у златна житна поља, у неизбјежни дио своје будућности...

Умбра...

Свјетлост постања створила је умбру...

Влажна је и топла, хладна и сува, безосјећајна и посесивна...

Има развијен смисао за власништво и постојаност...

Све хоће да посједује: стога није наклоњена другим бојама, али је ни друге, исто тако, не воле...

Ипак, њена сјен пада на све друге боје...

Савјет: користи је у незнатним количинама, преварно и лукаво, гдје је очевици најмање очекују...

Уопште о бојама...

Боје су женског рода, јер могу све да истрпе, као жене..

Боје су као и људи... Јаке се мијењају, слабе остају исте.

Боје су једна честица свеопштег бића...

У нама су онолико колико су дио тог бића...

Боје су као жене... Никада не ухватимо ону за којом трчимо....

Тешко је нађемо, али зато, лако изгубимо...

Само су нијанса Боје-претече.

Ријеткима је дато да их до краја упознају...

Само их слуте...

Можда се управо због тога још нико није похвалио открићем њене суштине...

Има боја које никако неће да се сложе, као неки човјек међу људе...

Има их које су мелем за сваку рану, али и оних, од којих боли глава...

Неке би ноћ за дан, сан за јаву, будзашто продале, док би неке друге од своје превелике снаге саме себе прождрле...

Тренутак настајања боје краткотрајан је и непрепознатљив...

О сликању...

Сликање није ништа друго до замах до замаху, потискивање сопствене празнине између сна и јаве...

Узалуд трагамо за бојом, као и за даном соје смрти.. И једно и друго, само од себе, дође...

Када год сам бјежао од слика имао сам их у изобиљу, а сада, ту и тамо, за реп се, по некој, ухватим...

Можда је сликање, управо стога лијепо јер је његова суштина давно изгубљена...

И то, што живимо и упорно трагамо, покушај је да јој се игром, бар на неки начин, приближимо...

Слике су невидљиве за обичне људске очи, зато не могу нестати...

Слике су као птице без земље и уточишта... Најбоље су оне које своје благо под капцима носе... Што нас стално и упорно тјерају на сликање...

Савјети...

Боју припитоми док се отима, али пази да је не укротиш,
јер тако постаје мртво сјећање...

Прати је и сањај!...

Заволи је када се потчињава, јер тада ће сигурно завладати
Бићем твојим...

(Из Књиге од снова, КОВ, Вршац, 2000)

КРИТИКА

КРИТИКА

Мирко ВУКОВИЋ
Ђорђе БРУЈИЋ
Нада ПАВИЋЕВИЋ

Мирко ВУКОВИЋ

ТРИ ПИСМА О „ЈЕЗИКРВЉУ“

(Зоран Костић, *Језикрвље*, СКПД „Просвјета“, Пале, 2008)

Дуго сам размишљао на који начин да пишем о најновијој књизи Зорана Костића. Зашто? Зато што о Костићу и о овој сјајној књизи не желим да говорим на неки класичан и немаштовит начин. Дужан сам то, ако ничему другом, а оно оном осјећању екстраординарности, посебности и живе инспиративности које сам имао док сам ишчитавао Костићеве версе. Стога сам одлучио да пред вама, у ствари, отворим и прочитам три писма.

ПИСМО ПРВО

Прво писмо је датовано у новембар мјесец 1888. године и шаље га Винсент Ван Гог својему брату Теодору, или ти Теу Ван Гогу. Након што му подробно описује своју, сада толико познату, слику Арлезијанке, два пејзажна платна и своје разговоре о Делакрои и Рембранту које је водио са Полом Гогеном, он каже и ово: „Гоген је рекао јутрос, када сам га запитао како се осјећа, да *осјећа како му се враћа његова стара природа*“, а потом додаје и ово – на шта желим да бацим посебно свјетло – „што ми је причинило велико задовољство“.

ПИСМО ДРУГО

Друго је писмо, заправо, инспирисано првим писмом! Датовано је у јучашњи дан, 3.2.2009. године, пише га моја минорност и упућујем га управо вама. У њему стоји ово:

Прочитао сам најновију пјесничку књигу Зорана Костића. Мој ми осјећај говори како се Костићу враћа његова права, пјесничка природа. И то ми, уистину, причињава велико задовољство.

Ваљало је сачекати пуних пет година да се Костић огласи новом пјесничком књигом. Након двојезичног, српско-руског, сонетног вијенца *Вијенац за Трпетову* (2003), двије књиге драмских текстова – *Драме* (2003) и *Пут за Цариград* (2005), након

поеме за дјецу *Одрастаљка* (2005) и устиховане драме за дјецу *Звјеридба у страшуми* (2007), Зоран Костић објављује класичну пјесничку књигу. Поново читамо Костића у пунини његове праве природе, у пуној пјесничкој снази, у његовом најбољем издању. То је иста пјесничка форса, исти емотивно-мисаони набој попут онога који смо имали видјети, примјерице, у *Делти оца* (из 1986. године), онај вибрантни узгон из књиге *Ко смо* (из 1988. године), *Задушних репова*, потом (из 1990), *Казана* (из 1992) или, ако хоћете из књиге изабраних пјесама *Кућни пламен* (из 2002. године), ако се, наравно, узме у обзир да је у њу инкорпорирана и цијела једна књига нових, необјављених пјесама. Овим ни у ком случају не желим умањити значај иног Костићевог књижевног ангажмана. Све и кад бих тако нешто хтио – то би, напросто, било немогуће. Чињенице, недвојбено, говоре супротно. Већ прва његова књига за дјецу бива овјенчана једном књижевном наградом, а његове драме су извођене и награђиване престижним домаћим и међународним признањима. То су очевидна факта. Међутим, Костић је, без сумње, по својој основној вокацији пјесник снажне националне провенијенције и бескомпромисне патриотске ангажованости. Он је пјесник који без зазора отвара шкакљиве историјске теме, рубна питања, он је неко ко свјесно ставља прст у отворене или полузацијељене ране, неко ко се не боји да реагује на дневнополитичке изазове и чврсто заузме опозитан, критички став, не снисходећи било коме и било чему. Од тренутка када се збирком *Првине* (а и прије тога!) појавио на српској књижевној сцени Костић, у ствари, увијек носи ту ауру дисидентства и стоји у контрапозицији у односу на књижевни и политички естаблишмент. Он припада ономе соју људи који стално иду уз вјетар. И по томе ће, сасвим сигурно, бити упамћен. Након ишчитавања најновије Костићеве књиге постаће вам јасно да је он, у потпуности, остао досљедан себи, с тим што је у њој начинио и један фини квалитативни искорак, о чему ћу, како ред и налаже, нешто више рећи на самом крају.

Када је 1914. године француски сликар Марсел Дишан на постоље поставио и зачуђеним очима јавности изложио обичну сталажу за боце, Жан Базен је тим поводом између осталог изрекао и овакву реченицу: „Предмет који узнемирава – то је први корак ка умјетности“. У том контексту ваља посматрати ову књигу. Узмете тај предмет, узмете ту књигу у руке, са њене корице прочитате једну једину ријеч у златотиску и већ осјећате узнемиреност: ЈЕЗИКРВЉЕ. Какав наслов! Језик и крв и асоцијативне алтернације тих двају појмова, проширени деривативи попут *крвави језик, је-*

зик у крви, закрвљеност у језику... У тренуцима повишеног унутрашњег сензитивитета можете да осјетите како у овој вјештој, провокативно-асоцијативној пјесничкој кованици у усиреној, у згрушалој црвено-мркој крви срastaју језик и историја – растрзани, чупани, засијецани, закидани, изгрижени, изуједани. Не било који – српски језик и српска историја. Наш језик и наша историја. У сјајној пјесми индикативног и сугестивног наслова – *Молитва* Костић пјевање зачиње овако:

Гдје нам се ријеч год угаси,
не бјесмо ко смо, него Власи,

Влаји, Каури, Црногорци,
и мада једни – истозборци,

из језичности заједничке
разли се језик на језичке

глупосне лаве која, врела,
наш говор пржи до пепела –

а окончава овако:

Срби, Каури, Влаји, Власи...
Од језичака језик спаси,

све у матицу врати, Вишњи,
оснажи лави ток средишњи

да би словеса опет текла
од нас до Тебе – поријекла.

Читава збирка *Језикрвље* је компонована по принципу контрастирања и артифицијелности компоновања дисонантних тонова. То се посве јасно читује на свим нивоима и у свим сегментима. Почев од оних најкрупнијих, до финих, минуциозних „филигранских“ занатских захвата на језичком и мелодијском микроплану.

У основи, најшире гледано – и прије свега! – сама ова књига стоји у контрапосту у односу на вријеме, мјесто и околности у којима се појављује. У окружју свеопштег прећуткивања, царотројан-ства, напрегнуте, исфабриковане и „генетски модификоване“ мултинационалне трпељивости, у атмосфери невјешто прикривеног умјетничког утилитаризма, калкулантства и полтронства разних врста, штокаквог људског лизисаханства илити чанколизја најниже врсте, Костићево *Језикрвље* у најмању руку боде очи и соли репове. Не-

изоставно, сада би требало рећи и ово: потребно је немало персоналне храбрости или, ако хоћете, грађанске куражи, па написати и објавити књигу која не иде низ длаку своме времену. Која неће бити допадљива своме времену. Не бих да ово зазвучи патетично, али у таквој се игри многошта свјесно ставља на коцку.

Језикрвље је, надаље, и компоновано по принципу контрастирања неравних части, супротстављања неједнаких дјелова. Књигу отвара сјајни, дубокоинтимни, дубоко лични сонет *Мајци* који, заправо, заузима пролошку позицију у односу на остатак књиге. Пјесник у сјећању зазива сањиву безбрижност мајчиног дома, кад и мирис црног руског чаја и звук напрегнуте нити породичне приче коју мати наново прича, а он је у полусну предремљује лежећи, лак и безбрижан, на каучу. Он тражи мирни затон у своје сјећању како би покушао да заштити свој кораб (*од кичме корабљицу* – како би то рекао један млађи бањалучки пјесник насловљујући своју прву књигу) од налета надолазеће буре. У тематско-мотивском смислу овај сонет је потпуно сепаратан и наоко некомпатибилан. Само наоко, међутим. Уколико бисмо пјесника означили и именовали књижевно-теоријском фразом *пјеснички субјекат*, што ја, заиста, нерадо чиним, јер то деперсонализује и апстрахује ауторову личност (а то никад није добро!), међутим овдје и сада ми се то чини сврсисходнијим и срећнијим избором јер потпуније и прецизније изражава оно што желим рећи, онда би се лако дало замислити да ту уводну пјесму *пјеснички субјекат* изговара ћутећи, изговара је очима, изговара је немушто, са – усуђујем се да кажем – снено полузатвореним капцима. Потом слиједи једна снажна, ефектна психолошка станка. Тишина. Празна страна у књизи. Затишје пред буру. Да би након тог промишљеног стилистичког ретардирања, на његова уста бљунуло и искуљало оно чега су била пуна и због чега, заправо, није говорио, због чега се није усуђивао да размакне зубе – крв, ријечи и жуч, кисели, запјењени, усклобучени унутрашњи узварак. Ова пјесма јесте брана, крхка палисада која пада под ударом узвитланог унутрашњег надира. Одмах вам постаје јасно њено мјесто у књизи, ауторова мудрост компоновања и промишљеност овог контрастирања и функција завршних стихова те пјесме:

Колико би ми одмах било боље
сад, уз чај са њом (само да је жива).

Оно што даље слиједи *пјеснички субјекат* говори гласно, извикује га на прстима, извикује га са вибрантним експресивним набојем. При том је у трену широм отворио своје очне капке и

беоњаче надмоћно конкуришу очној тамнини, очној дубини. Брана је, дакле, пукла!

Већ прва наредна пјесма снажно подупире ову тврдњу и овај мој утисак. *Азбучник нестајања!* У петнаест фуриозних дистиха, у маниру мрачног декрешенда, Костић нуди своју љевстицу наше пропасти, дегресивну азбучну скалу нашег опадања и нашег, у коначници, пропадања. Он посуновраћује азбуку, полази од њенога краја, од шуштавог фрикатива *ш* (који, надам се да и ви то осјећате, зазива звук гашења једног потоњег угарка), и тиме посувраћује наше меке, бијеле рукавице. Одједном у постави видимо подеротине, у шавовима смрадне намазе умашћеног зноја и глинасте, гњиласте прљавштине. То извртање тумбе нашега писма, наравно, јесте још једно у низу Костићевих контрастирања. Тиме нам, истовремено, сугерише да се морамо окренути унатраг и поћи трагом својих сустопица ка мјесту са којег смо дозлопутали ту гдје смо, уистину, дозлопутали.

Иван В. Лалић би у пјесми *Мнемосина* рекао:

Нема чисте будућности: простор остаје заражен
Грозницом знакова, клицом присећања –
И пољубац мајке
Спасоносну преноси болест.

Треба се вратити на мјесто гдје се болест зачала, јер на томе мјесту ваља тражити и лијек. Треба прећи пут од Костићевог задњечинског –

Шапат по шапат, бог по бог,
Целат по целат, глог по глог –

до изворног, до исходишног:

Биљег по биљег, прст по прст
Амин по амин, крст по крст.

Од изврнутог, палог, троног **Ш**, до снажно осовљеног, добро ушиљеног и заоштреног **А**, које асоцира на заоштрено, поносно уздигнуто шљеме наше заједничке куће. Нашег јединог дома. Сјетите се како Бећковић у поеми *Хлеба и језика* вели:

Не гради чоек кућу
Него кућа чоeka
Чоек је језик
А језик кућа и кућиште.

У строго лингвистичком смислу ови су дистиси непотпуни или недовршени искази, као што је и читава пјесма, на крају, један недокончан исказ, али сугестивност њиховог дубинског атавистичког импулса редовно непогрешиво раскриљује тајинске двери и отвара широко поље за персонално читалачко домишљање и именовање смислова. Ослухните:

Хљебац по хљебац, спас по спас
Фењер по фењер, час по час,

или:

Умор по умор, хук по хук
Ћивот по ћивот, мук по мук,

или:

Извор по извор, круг по круг
Земља по земља, дуг по дуг,

или, пак:

Гробље по гробље, смрт по смрт
Ехо по ехо, рт по рт.

Почнемо ли да промишљамо дубље о сваком овом појединачном стиху, лако ћемо откривати њихове рефлексе или ехо њиховог бруја у безмало свим осталим пјесмама које граде збирку *Језикрвље*. Треба, заправо, досегнути и проналазити ново – како то у једној пјесми каже Јован Зивлак – *то немушто знање које нас привлачи/ да се у њему стално препознајемо*. У том смислу говорећи, ако се вратимо који корак уназад, постаће нам јасно у којој мјери *Азбучник нестајања* кореспондира са раније цитираном пјесмом *Молитва* и одакле исходе иницијални сопоти о којима Костић пјева, али – о томе нешто касније, када будем говорио о оном већ најављеном иновативном искорак који ову књигу чини другачијом у односу на ранија Костићева остварења.

У истом тону и истом маниру након *Азбучника нестајања* у логичном се поретку жустро смјењују пјесме *Неисказ*, *Уступање огњишта*, *Изгонитељима*, *Перје завјета* и даље – *Небески род*, *Српска тужбалица*, *Порицање крви*, *Слух „данка у крви“*, *Заједница*, *Дух Јасеновца*, *Црњ*, *Вожд и ми*, *Продаја Вожда* и тако редом. Пјесме, дакле, у којима аутор анализира и демаскира наше тренутно стање и његове узрочнике у историјској перспективи, демонстрирајући тако став о перманентном прожи-

мању временских равни. Општости у конкретизованом. Ванвременог у временом. Но, управо у том поретку се очитује како Костић поступно гради и изнутра структурира своје дјело међусобно контрастирајући појединачне елементе, појединачне пјесме. У једнима ће смјело тражити и апострофирати узроке и манифестације туђих насртаја на наше национално биће, док ће у другима, рекао бих још смјелије, вршити вивисекцију и разлагање нашег сопственог болесног ткива. Када умјетник заузме такав став, јасно је да се излаже ризику обостране осуде, али недокучни закони морала, ако хоћете витештва (ма колико та ријеч у овом времену звучала анахроно и залудно) и персоналног поштења не допуштају ништа испод такве екстремности. То је свјесно распињање. Самораспињање. Поштење значи баланс. Морал је мјера, а у мјери, такође, мора да постоји мјера. Тако ће Костић у пјесми *Изгонитељима* ирећи мрачне и тешке оптужујуће чињенице:

Ваша ће дјеца да одблате
све што бацисте ви на Христа.
Кожама има то да плате,
цијена зла ће бити иста –

и потом:

збрајајте оне оштре коце,
ченгеле, куке, кнуте, клине,
угарке, ноже, ланце, боце,
салдо вјекова ваше тмине –

чађ српске крви са згаришта,
род neroђених из утробља,
пепео љубве од огњишта,
гареж светиња и крш гробља:

једном кад и вас људскост прожме,
кад Бог за дјецу призна срамне,
тада ће ваших кожа коже
свој дуг са вашим злом да сравне –

али ће исто тако у пјесми *Продаја Вожда*, примјерице, изнијети недвосмислене самооптужбе:

Све наше мане он испољи.
Но ми му, мислећ да смо бољи,

скидосмо главу, па се, добри,
по грозном чину умиј, обриј

и са зобницом – пут Пилата.
Преко ритова, преко блата.

Крај те пјесме доноси ефектну слику наше згурене, ласичје физиономије, поразни салдо нашег злочинаштва, праведни обрт неправедног судије из чијих уста, по пјесми –

потече говор неприлични:
„Гле, колико сте њему слични!

Он сте плунути, с том разликом,
што сте ви стрви с људским ликом

од онда откад, ради новца,
вребате Вожда ко зликовца.

Пошто за такве није злато –
враћа вас овај Суд у блато“.

У једнаком односу једне наспрам других стоје и, примјерице, пјесме *Несмрт*, *Андрић на ћуприји '92*, *Дух Јасеновца*, *Опјеваоцу јаме И.Г.К.* или, пак *Порицање крви* и, на другој страни, пјесме *Црњ*, *Двадесети вијек*, *Требјешки*, *Глава доктора Борђа Златковића* или *Псећење*, на примјер.

Идући од крупнијег ка ситнијем, доћи ћемо, затим, и до ауторових контрастирања унутар једног пјесничког текста. Изврстан примјер би била, мени лично потресна, пјесма *Црњ* у којој се сукобљавају генетска љубав и везаност за родно тле и гнушајуће одбијање пристајања на уподобљавање облику тренутно понуђеног суда, облику какав родни простор у овом часу заузима. *Црњ* је пјесничко разливање преко рубова тога суда, још један доказ да смо увијек много више од калуца којим нам се нуди. Јер човјек, у основи, и јесте много већи и много шири од калуца у који је физички сабијен. Потресно, помало, можда, и бизарно (као што бизарно изгледа свако родоскврно разголићивање) звуче њена два посљедња, заиста ефектна дистиха:

шљеме ловћенско веза око врата
и устреми се пут сопственог блата –

у наше Ништа – у дно ниже од дна,
гдје смо сви с тобом, Црна Рупо родна.

То је једна од оних пјесничких слика које се памте! Исту ситуацију налазимо и у пјесми *Требјешки* која „носи име“ послиједњег славног народног епског пјевача/пјесника, Филипа Вишњића или Тешана Подруговића наших дана, Радована Бећировића Требјешког у којој пјесник у контрапозицију ставља два бивша голооточка сужња, два завађена побратима – свога оца, непоправљивог русофила, али и убијеђеног комунисту, и „тешког монархисту“, народног пјесника.

(као већина у њиховом роду),
док је свако своју губио слободу –

свако је о својој снијевао јави
и цио род је пао из љубави.

Овај принцип се може пренијети на читав низ других текстова у збирци *Језикрвље*, међутим, чини ми се да је ово погодан тренутак да се нешто каже о већ најављеном искораку унутар ове књиге.

Ја сам, наиме, пишући о Костићевој поеми за дјецу *Одрасталка*, апострофирао двије доминантне, опште карактеристике његовог пјевања. На једној страни говорио сам о фином епском размаху унутар лирске структуре, о бескрајно маштовитим и логичним опкорачењима унутар везаног стиха и донекле пушкиновском мајсторству да се у лирској форми одржи dostatна наративна тензија. На другој страни, нагласио сам драмски елемент Костићевог особеног рукописа. Оба поменута елемента садржава и *Језикрвље*. Голем број пјесама сабраних у овој књизи представља успјелу лирску парафразу одређених историјских или животних анегдотских ситуација које су аутору послужиле као предложак за будућу креацију. Такве су, поменимо их сада, пјесме *Требјешки*, *Шантићев пут*, *Никишићи*, *Глава доктора Ђорђа Златковића*, *Андрић на ћуприји '92*, итд. И оне јасно, из доњих слојева, рефлектују свој виталистички потенцијал. На другој страни, пјесма *Дух Јасеновца* је испјевана у форми драмског монолога, а пјесма *Небеско коначиште* у форми драмског дијалога између Војда Карађорђа и кума му, Милоша Обреновића. Књигу, напосокон, затвара један безмало краћи драмски текст у стиху – *Кнежева вечера*. На крају – мит. Мит као наша исходишна тачка. Наш архетипски образац, сублимна прототип-слика, наш заједнички историјски именитељ према коме самјеравамо мјеру наших успона и наших падова. То, управо, и

јесте смисао њене позиције у овој књизи. Смисао њене крајње позиције.

Али, кроз збирку се провлачи и један посебан, другачији тип пјесама. Ријеч је о пјесмама експлицитног религиозно-рефлексивног усмјерења. Костићева религиозност у његовом досадашњем опусу прије је имала један имплицитнији тон, прикривенију, рјечником сликарства речено подсликану обојеност. У *Језикрвљу* имамо потпуно другу ситуацију. Скоро по правилу, ту је ријеч о кратким, језгровитим пјесмама згуснуте, прегнантне мисаоности. Велике истине захтијевају крајњу сабраност и фокусираност у формулацији. Суштина не трпи расплинутост. Вербалне, или ма које друге врсте. И Костић, разумије се, слиједи тај принцип. Говорим, дакле, о оним кратким пјесмама какве су *Смртник*, *Судњи привид*, *Ропац-слика*, потом пјесме *Језик*, *Ја*, *Земља*, *Суд ларви*, *Предсмрће*, *Епитаф* и *Круг*. Држим да овај низ пјесама, ова овако очигледно издвојена, пробрана пјесничка формација даје посебан и потпуно нови печат Костићевом лирском опусу, а ову књигу ставља у посебан однос према његовим пређашњим насловима. Зашто? Сада бих се, коначно, како сам најавио, вратио прошлој пјесми ове књиге и одатле почео образлагање своје тезе.

ПИСМО ТРЕЋЕ

Будући да сам ја речену пјесму доживио као писмо које Костић индиректно упућује својој покојној мајци, она представља садржај трећега овдје припремљенога писма, иако, подвлачим, у строгом смислу гледано она нема епистоларни или, пак, апострофични тон.

МАЈКА

Како бих данас (само да је жива),
из ове стрке – к њој, у онај стан!
На чашу воде, на слатко од шљива,
на кауч на ком, глув, кроз полусан

нит предремљујем познате ми пређе –
њен дуги вијек, мени причан вијек,
да се тек пренем када на смрт пређе
па, из отклона, од срца јој лијек

предам са паклом црног руског чаја –
и да тог трена, уз шећер и шоље,
живот почетку потекне од краја

а у клупко се врати нит предива.
Колико би ми одмах било боље
сад, уз чај са њом (само да је жива).

Зашто се поново враћам овом сонету? Зато што желим да осјетите из које позиције пјесник овдје пјева. Он представља емотивни ескапизам, привидно бјекство и туђење од свијета; тај текст је бјекство од реалног, устук пред страшном спознајом тајне свијета. И сам сам недавно, ношен истим осјећањем и истом мишљу написао овакве стихове:

И гледаш
од свијета
како се луче
они
који тајну докуче
сасвим.

Костић овдје проговара са дозом благе резигнације у гласу, из позиције човјека који је *овај грдни свијет испитао* – како би Његош рекао, из оне позиције из које старозавјетни Проповиједник изговара познате ријечи: *Таштина над таштинама, све је таштина* – и потом наставља: *И управих срце своје да познам мудрост и да познам безумље и лудост; па познах да је и то мука духу*. Та надмоћна, крунска и сасвим терминална спознаја прожима све ове малочас апострофиране пјесме. Илустративности ради, навешћу само два примјера. Најприје, и у цијелости, пјесму Судњи привид. Дакле:

Само се може небом проћи,
Земља је бајка непроходна,
зна дух и чека истек ноћи
за заслужено бјекство са дна

судбине људске – ка привиду
Спасења којем сви стријеме
и чак вјерују да му иду –
муку по муку, све вријеме

од првог дана до онога
 када их небо удостоји
 да ступе душом испред Бога
 и увјере се: Он постоји.

Друга пјесма је мени лично особито драга будући да у цијелости звучи као директна пјесничка реплика на непоновљиво Његошево питање: *Што је ч'ек, а мора бит'чо'ек?* Намјерно или ненамјерно, њен почетак се директно наставља на ово питање и тај ће почетак у будућности засигурно стајати на мом личном попису, у мом персоналном избору најљепших и најефектнијих почетака у српској поезији. Дакле, послушајте тај почетак и ту почетну строфу:

СМРТНИК

Ништа даље и ништа ближе
 од себе нема. Себи самом
 никада или касно стиже
 тумарајући својом тамом.

Послушајте сада и њену завршну строфу:

Овако, искра вишњег врца
 узајамношћу непојамном
 којом, немуштим словом срца,
 Бог залуд зове: “Пођи за мном“.

Старозавјетни Проповједник напoкoн долази до оваквог, коначног закључка: „*Зато видјех да ништа нема боље човјеку, него да се весели оијем што ради, јер му је то дио*“ и са том мишљу желим да приведем крају ово своје мало промишљање о књизи *Језикрвље*, Зорана Костића. Костићева права природа, Костићев *дио* – како Проповједник вели – јесте да буде лирик националне, патриотске и духовне провенијенције (будући да су два прва елемента јалова без овог трећег, кохезионог и интегришућег) и он је, то је посве, посве видљиво своју најновију књигу и исписивао са том и таквом будном свијешћу.

Ђорђе БРУЈИЋ

ОД СЛИКЕ ДО МЕЛОДИЈЕ, И НАЗАД

(*Милица Краљ: Засејах лан, Унирекс – Комови, Подгорица, Андријевица*)

Поезија Милице Краљ је већ годинама синоним за песништво које се у савременом књижевном жаргону именује „женским писмом“ у Црној Гори, и како се сада чини, не постоје ни наговештаји да у томе буде замењена. Неки „женски песнички пропламсаји“ јаве се готово ту и тамо, спорадично, стидљиво, али су углавном недоречени, занатски неизбрушени, без оне исконске снаге, оне унутрашње силе која се излије по читаоцу када почне да чита песму...

Друга је чињеница да Милица Краљ живи ту своју поезију, живи те своје слике, које нису само нежне, мелодичне, или дирљиве, него често мушке, снажне и са наносима свих оних врхунских досега лирике каква је настајала, на пример, у нашим народним „женским песмама“.

Не знам да ли је онда претерано рећ да је управо Милица Краљ на самом врху песникиња у овој полувековној, савременој књижевности у Црној Гори.

Поред ранијих песничких књига, издвојио бих у овом тренутку „Људско месо“, „Засејах лан“ је пуна илустрација којима се веома лако могу поткрепити претходне констатације.

Она је, поменимо, сва у цветовима, латицама, концима и струнама, деминутивима, али деминутивима који нису само лепе, нежне слике, него веома оштре, на махове сурове представе стварности:

„Сурова / безмилосна / изговарам/ црве / црвићу/ пузи/ нестани / потони у свој слузави мрак...” (Причица)

Књига је, дакле, место где је Милица Краљ сабрала „неколико својих душа“ – господску душу жене, мајке, утешитељке, сејачице лана/ љубави (према човеку и Богу), монахиње, српске племкиње из неких давних времена (...) а све под окриљем оне сопствене врховне душе – песничке.

Ову поезију, разуме се, треба посматрати из неколико углова, јер се и она сама простире на неколико поља, при чему песникиња не бежи од везе са најлепшим националним и књижевним тренуцима наше традиције, напротив, често је толико наглашава тако да се и песнички поступак претвара у руке сејача иза које онда ниче читаво поље најразличитијих младлица у свим бојама.

Баш тај пресек у традиционално омогућава Милици Краљ да „опева“ књижевни метод, који као категорија само невештима изгледа неинспиративан, непоетичан, груб, суров... Она пева о певању:

„и плетем/ венчић ковиља / везујем / гајтан од снова / и сплићем / збирам / писмена / за ону / белу артију / за оно / платно небесно...” (*И плетем венчић ковиља*)

Или:

„невешта реч / прошаптана / у полусну / непрецизна / около / тумара / невична лету / заустављена / на тлу реч – утвара...” (*Понекад само запис*)

Проћи књигом „*Засејох лан*“ значи проћи кроз један песнички манир у којем се „под меким женским рукама“ рађа потпуно уобличена поетика – књига испевана готово у даху, без дилема и сумњи.

Па чак и сам песнички поступак показује да је песникиња добро промислила оно о чему пише, тако да се песме граде кратким стиховима, готово само речју која у том моменту постаје и слика и симбол.

Те кратке строфе, гомилање речи са одмереном звуковном поруком, песмама у овој књизи даје на махове брз ритам, темпо разбрајалице, чијим се звучним путевима долази до оног скривеног смисла, смисла којег сви тражимо, притајеног слоја где оно немушто постаје речено, или се бар нама чини да је тако, где се расцветава читава башта засејана тим оностраним песничким семењем.

У оном последњем плану види се оно за што се може учинити да доминира (а није тако) - притајена сета, жал, сећање, бескрајна људска (руска) туга баш као на оном платну које описује у песми *Освит* - „Јутро као са руског гоблена / вејање божјег снега...”

А ево како та поезија сипи, раствара се, расцветава – како постаје лепа:

„И бити усна. дојка, жена,
над огњем дома наднесена.

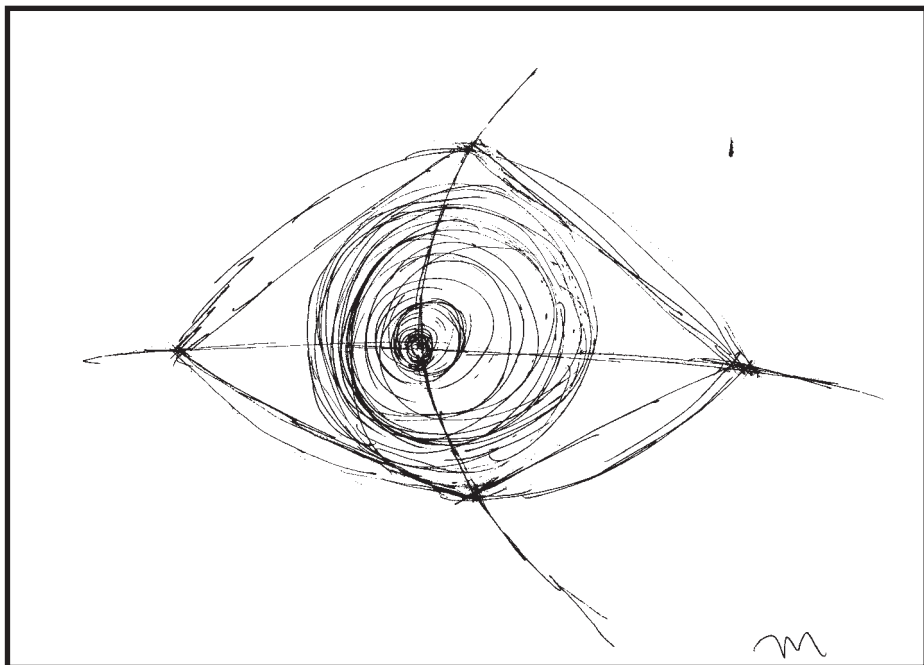
И бити усна, жена, дојка,
мати детиња и сан – девојка.

И бити жена, дојка, усна
преплетај сневни док тама пуста

над светом сплиће густе нити:
песмом бдети и песмом снити.”

(И бити усна. Дојка. Жена)

После оваквих стихова мало се шта може рећи, осим,
можда, да...

„ВИШЊЕМ САМО СВЈЕДОЧИМ“

(Даринка Јеврић, Посланице с Проклетија, Српска књижевна задруга, Београд, 2008, приредили Митра Рељић и Нада Павићевић)

Минуле, наизглед, пошасте, а смртице на челу записе чате. У залеђено око свијета, равнодушје моћно. И моћника рука зазлюбива надире и надирала је и сјекиром, и бомбом, и палезом. А пјесник записује “оне што баштине копрену од злата”, болна свједочења погрома и пониза народа српског подно Проклетија.

“Посланице с Проклетија”, последње ријечи са последњег упоришта косовско-метохијског, последње коте 999, посланице послате у свијет неслуховни, “пећини свијета”, писмовник рањеног пјесника, рањене земље и народа.

А (про)клетство ником не дарива нит “црнило мраковније од мрака” на стијег не понесе, нит призва светника, а братска издаја стеже грло и рани ријеч и стих. Слутила јесте, и изрицала и свевидећим оком опомињала још од “зоре илирске” кад су се “усне земљи обећале”, а копнила земља хвостанска и горјела Патријаршија и сагоријевао пјесник од немоћи. И би “пред посве личним зидом плача”- Жив зид.../ “Збирам сув звук таблица/ напукле фреске што мироточни-/ прогрушане душе/ на горуђој коти./” И заклетости да “Вишњем само свједочим”.

А пристизали су они са старим оружјем, старом мрзијом, зубом и сјекиром и ови нови уранијумски што Натовци се зову, са чизмом од седам миља “да поља наша нађубре/ оплемене леје/ истетовирају душу/ уранијумом”. Нагртали и они “што исполичари тек могли би бит” да прогоне са старевине и ови нови “миротворци вајни” “свјетскога новог поретка протуве” да удијеле “паKET за стабилност”.

И опет погром, и опет прогон.

Колико гордости и поноса давијати се с окупатором, ићи кораком корачнице српске, у очима носити недовршене ћелекуле, на уснама цвијет жут а “избивање из стана-јазбине једначи се са самоубиством”.

Колико свједочења, благи боже, кад у “гладијатор-арени” се чуде: “Ма не знамо гдје је то ваше / у пришт вароши гробље/

И откуд се уопште јавља Срб “/. Откуд српство у Пришт вароши, откуд гробље и гробне кости преоране у заглашје минирано, откуд ломни кам надгробни “гдје ономад је неко порушио споменика сто педесет/ колико је стигао да изброји мјесни свештеник/”. А ко ће да “упреде воштаницу” у задушни дан 2000-те.

Јесте Даринка праштала и разумијевала, сабирала и живе и мртве и стихом и животом, ал није “поспрд нашу/ с рђавим изгледима раја”. И тад проври и јед и опомен док одзвања “закопаног звона бруј” што “грдни збјеговићи” “завргли, у по гласа, стид и рид.” И то је забољело. “Иду вини и невини/ обеђени и зазлени/ пророци и порочни/ пустошни и пустошашни/ кушачи и прелати/ греде веселници и небесници/ Општи збјег”. Горко свједочење Даринке Јеврић.

Кад тихе ноћи згусну чежњу и тама заобли видик, наново и наново се јави лик “Лијепог ли тамновања/ са Филипом слијепим братом”, наново се јави крик до бола прогнаног и утамниченог у “атару завичајном.” “Бих да проустим /бих да се кајем/ језиком Васкрслога.”

Колико се Даринка спрема за бесмртије, за ходање у бол и мудрост. Колик би то био вокабулар у сабраности бола и ријечи што “смртицу ништи”: која су то сјемена и прах у прашницима, ријеч и сјеменици хљебних записа. Боли пјесника што језик је заузлан славјански у њеној старевини, а она прогнана и утамничена у бункеру од књига што млађани руски официри спасише ”Јер Срб сам посред вароши Пришт/ Гдје заузлан је говор славјански.” Опет нови јаничари, опет робови у новоме руху. Опет пјесник прогнан, прогнаног народа и језика са воштаницом задушном и славском свијећом, док над васељеном зари о Петровим веригама, спас душе тражи и “ свијетао тренут” писања моћне ријечи: “ Јеси л’ жив да шанеш/ Сахаром свијета/ из чадора зимњег/ голо-босе душе/ пред страшнијем судом/ с Веригама часним оног часног/ у Гроцу/ јектеније рода јекнеш/ о чији језик славјански- ријеч српску су/ милосрдни господари свијета/ шегрти ђаволови- омчу.” Боли пјесника, а мисао, лист постања, ври и кожа се пергамени.

А душа би да сања о драгости у самоћи сјећања, “ уогњени гдје су, у флуид звучан, вртови, пољуби, буре-живот сав”

А душа би да сања “уз драгање/ сребра звучног што окива ти чула/ срмом росне студи.”

А пјесма би у затишју кад тишак се чује да вазнесе душу у богојављенску плавет.

А пјесник би да везе на свили призренској срмом танке нити с тајном њежношћу скривеног живота корала.

Би да сабира камење Бањско под пазухом и њедри “рузмарин младеначки”.

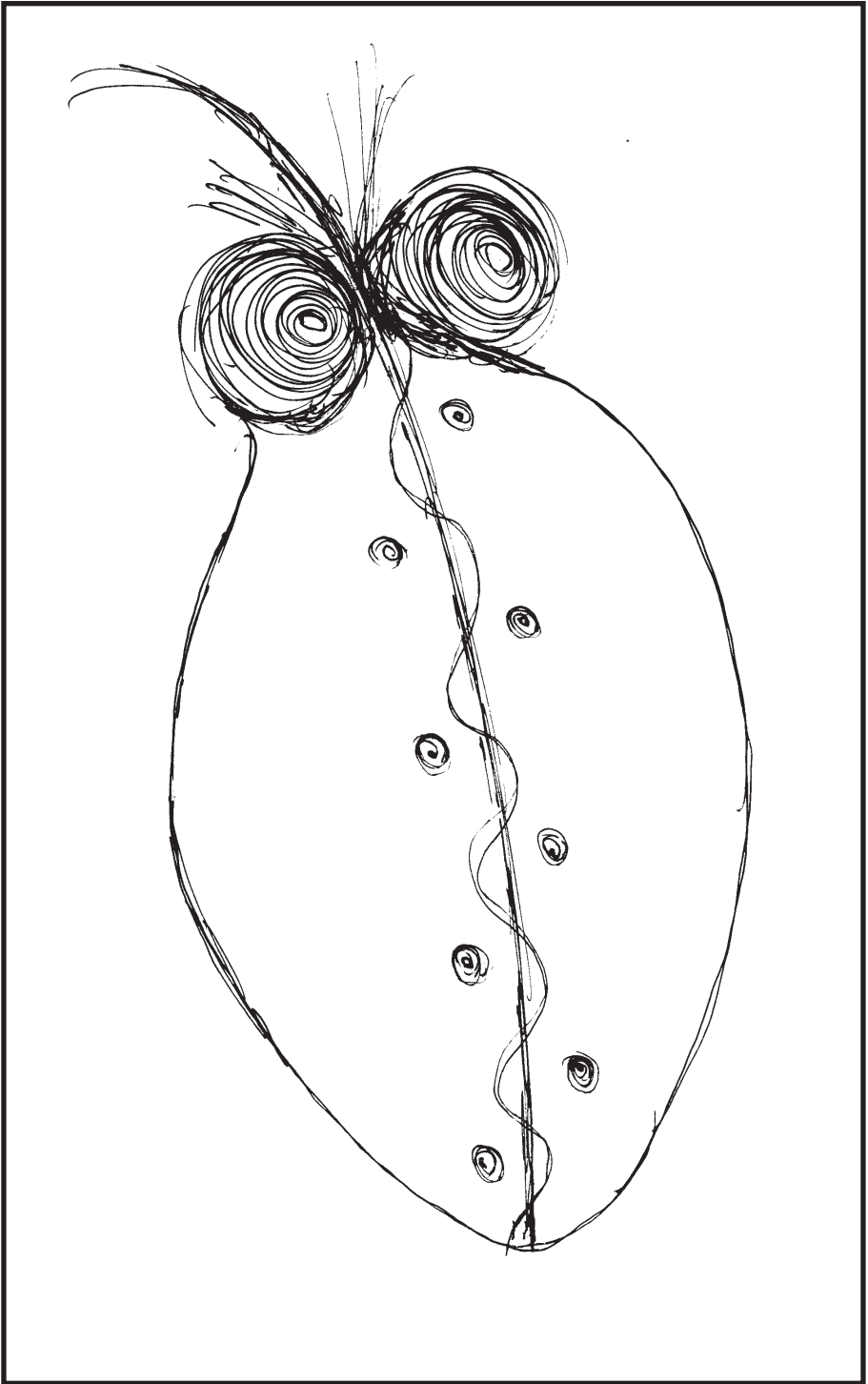
Ући у Даринкину кућу (рукописе) у бисер-шкољку, уронити у ријечи у “свјетлости опроштаја”, труковати по њеноме труку, у страху од њеног страховања, са болом у њеном болу, храбро јесте. Задрхти рука кад дотакне ријеч силнију од ума, задрхти рука над дрхтавим дахом записа и посланица.

Колико се мало воли род и језик матерњи у односу како га пјесник воли.

“Почивај завијан мјесечином/ на својој страни свјетлости/ прати те моје недремано око”.

Уз захвалност Српској књижевној задрузи и пријатељима-пјесницима.

Б. Поље, 16. фебруар 2009.

ИСТРАЖИВАЊА

ИСТРАЖИВАЊА

Петар РМУШ
Култ Црне Горе и
српски романтизам (4)

Милорад П. РАДУСИНОВИЋ
Један руски траг о Његошевом
боравку у Трсту 1844.године

Петар РМУШ

КУЛТ ЦРНЕ ГОРЕ И СРПСКИ РОМАНТИЗАМ (4)

Црногорски рањеници у Змајевом пјесничком доживљају

Патријархално - херојско и устаничко вреће јужнословенских народа током 19. вијека с националним заметком и призвуком приближава човјека човјеку, зближавање и космополитизам чине да романтизам поприма либерално-хуманистичке токове и да стреми општем људском добру, слободи и човјеку. Осјећа се тенденциозна солидарност, хармонија људског склада и ако је друштвена стварност често бивала хладна и бескрупулозна. Наши романтичари пјесмом доприносе буђењу националне свијести, кријепе устанички елан, а слободу промовишу у најсвјетлији чин људске егзистенције. Неоспорни утицаји наше историје, народног етноса и велико благо наше усмене поезије трансформише се у велике пјесничке домете наше богате романтичарске књижевности. Дух јуначке традиције, родољубиве мисли и осјећања доприносе раширивању романтичарског жара и налазе одушка у дјелима свих романтичара. Поетска повезаност и додир непознатих крајева, опјевани пејзажи даљина, оживотворени ликови погодују и доприносе романтичарском доживљају који постаје необичан и лијеп.

Присуство натприродних бића која добром побјеђују зла је афирмативно и супстанционално у књижевном животу. Романтизам кроз свемоћ натприродних бића остварује хуманитарну пјесничку мисију. Пјесма „Вила” („Седмица” број 21, 1858) Јована Јовановића Змаја ретроспективно, у историјско-романтичном склопу оживљава успомену на видовдански слом и петовјековно српско робовање. Косовске јунаке, погибију, ране, гдје се гинуло са ријечима „умрем да свагда живи будем” Змај је заштитницом вилом (повиљеном дјевојком - биљарицом) видао и зацјеливао живот у сузи и крви. Наше слободарске горе су рађале јунаке, невоље их челичиле, а судбина им одређивала кржави мач

да се бију и бране док их има. Таквим синовима у пјесмама су виле једино од помоћи. Њихову славу, главама плаћену, крвљу заливену гусле су славиле и памтиле од заборава.

Чувена битка Црногораца на Граховцу 1858. године освијетлила је црногорско оружје, оружје одбране и части, опстанка и трајања, а романтичарима била пјеснички извор и живо надахнуће за букете родољубивих пјесама. Овакви догађаји су отварали широку раван пјесничког израза и богатили романтичарску визију национално-историјског субјективитета:

Јао Србима, да Срби не беху!
Ево скоро пет стотин' година,
Од како се сузи и крвави,
Гора нам је рађала јунаке,
Невоља им груди челичила,
А вила им ђорде наоштрила,
Па се славно бише и бранише.
(„Вила”)

Нова, савремена догађања будила су и враћала сјећање на прошлост. Дах прошлости снажио је и доприносио крепости духа и очувању националне свијести. Косовски мит и јуначку славу Змај преноси на црногорске заточнике (и ако их у пјесми именоване не помиње) одавајући им признање пред храброшћу достојном косовских витезова. Духом народног епоса и овдје богоради посестрима вила, пуна доброте и исцјелитељске обдарености. Њој је пјесник подарио љепоту: „а лепа је као стручак цвета, умиљата ко птица грлица, жалостива као глас славуја.” Уз овакву љепоту (препуну народне компарације) вили је подарена доброта и моћ да помаже у несрећи и мукама. Уз вилинску љубав и саосјећање импресивно дјелују Змајеви кондезовани, гномски стихови, пословички мудри и упјевани, пјеснички инвентивни: „нек робује ко ропством дугује, у крви се круна утопила, по сто срца у грудима једним, црн је барјак ноћца разавила, на Косову сва ми срећа спава, благо оном ко се чему нада.” Овим је пјесник и црногорским ратницима додијелио заслужену славу, уздигао их на ниво који би и косовским јунацима годио. Вилино нарицање пред сломом и погибијом, српском несрећом и трагедијом, уз призвук народне тужбалице, употпуњује језивост судбине и драматику опстајања. Змај споменарски и хронолошки опјева нашу потресну и трагичну судбину живота. У њој и чеда за

Косово живе. После граховског оружаног успјеха и славе Змајева вила паднуће на црногорске рањенике и устанике са крвавог херцеговачког попришта. И овај сукоб изазвао је Омер-паша Латас 1862., познат у историји као друга Омер-пашина година. Упечатљив и дирљив је поетски доживљај Змајев овог сукоба у пјесми „Рањеници” (1862.) Сам наслов пјесме је рањив, меланхолично и елегично сјетан. Црногорци су рањеници, живе под ранама и умиру под ранама. Змајева пјесма „Рањеници” даје наслову упечатљиву и потресну слику:

Пуна гора рањеника,
 Пуна гора мученика,
 Пуно крви, пуно рана,
 А са чела усијана
 Хладан тече зној -
 Страшна часа, страшна дана,
 Мили Боже мој!
 („Рањеници”)

Црногорске ране болује и Змај, препун милосрђа и њежности. Снагом пјесничке топлине и људског саосјећања Змај одабира присне и утјешне ријечи, појекује и бди над мукама. Црногорци су велики јунаци у окршајима, а и под ранама. Свуда трпе и свему пркосе. Слобода им је најдража рана, за њу живе и за њу се жртвују. Пред њом ћутке умиру и смрти нетрепимице гледају у очи. Змајева љубав и сапатништво с Црногорцима ствара вилу заштитницу. Призвук народне епике, црногорски крвави мач и потресна судбина историјских збивања рефлектује се у Змајевој поезији. Отуда је толико пјесниковог родољубивог бдјења, језичког апострофирања и емотивног излива; портретисање и карактерологија стамених Црногораца израз је Змајевог човјекољубља, савјести и чистоте пред силама зла. Зато и Змај са рањеницима крвари осуђујући злочин и братску хладноћу Српства. Препознатљива је романтичарска терминологија којом Змај, уз језичко-народно фундаирање профилише црногорске јунаке под ранама, засипајући их лексичким „медикаментима” (бела вила, златна крила, рањенике да огрне, топљење од милине, братац брату прошаптава, закрилила рањенике, мутне очи) да би утолио бол, или смрт олакшао. Дирљиве су и потресне Змајеве слике рањеника: И умиру Црногорци бритким мачем у десници, не уздише камен тврди, да се смркла ведро зора, којим

се употпуњује туга црногорског страдалништва. И овдје се јавља српска сестра вила да рањеним буде од помоћи. Ужасан приказ умирућих људи под ранама стравична је слика црногорског издасања којим и Бог одаје почаст. Витешко умирање, без ријечи, потврђује херојску величину мученика и завјетованост слободи, земљи и народу. Потресна и стравична гора рањеника, гдје крв липће, је свакидашњи приказ црногорског живота, чије ране и боли налазе лијека у родољубивој поезији српских романтичара.

Змај запажа да умирање без јаука употпуњава величину хероике, презир смрти и мржњу на злотвора. Умирање за слободу ублажава бол и доноси слатко рајско насеље. Змај и вила уз анафоричну градицију стравичног приказа бдију над ранама да би муке утолили, а смрт олакшали. Змајево нарицање „Ао јада о голема” уклапа се у народну тужалку, у вишевјековни јек и чини синтезу наше несреће и националне жалости. Змаја боли погибија и свака рана црногорска, па само вилом, кад не може другачије, притиче у помоћ и тражи спас. Овакву трагедију, потресне слике пјесник овјековјечује за славу и светост црногорског образа, за укор народу српском на суздржаности пред братском изгибијом:

Ћути, вило, ћути,
 Ко што ћу те стене,
 Нек им сада нико,
 Српство не спомене...
 („Рањеници”)

Змајев очај сијева срхбом, саосјећањем, хуманошћу и болним сазнањем о неслози српској. Змајеви „Рањеници” су свијетли примјери, гробови и историјски понос нашег родољубља. Они су поетска и људска потврда и жалосна опомена пред злочиним и вјечитим људским разарањем. Уз богату и емотивну романтичарску реторику, стилски одабране и упјеване епитете, симболику, анафорско апострофирање Змај је црногорске витезове узидео у етичку љепоту наше прошлости, садашњости и будућности и уздигао их до астралних висина. То су слике које не тамне, а из њих бије историјска снага и свијетли дух као наше највеће благо, упориште и задужбина. Змајеви „Рањеници” су наша вјечна рана, наша опомена и зли удес нашег битисања. Они су и велика морална поука, школа и светиње

нашег романтичарског родољубља. Пјесмом „Вила” Ј. Ј. Змај оживљава косовско судилиште, видовданску погибију, напаћене заточнике ропства, вјековно робовање и бојевање, а рањеницима казује да га „све ране рода свога боле.”

Злогласни Јусо Мучин Крњић, црногорски крвопија и зликовац, морао је бити ликвидиран, јер је злодјелима и Богу додијао. Због свирепог звјерства и злочинства према Црногорцима Иван Поповић му је додијелио заслужену казну ликвидирајући га. Турци су у знак одмазде направили крвави пир у Подгорици 1874. године. Тада су у Подгорици лишени живота седамнаест Црногораца што је изазвало велико раздражење против Турака не само у Црној Гори, већ код свих Словена. Врење у Црној Гори захватило је и прокључало у пограничним областима, а подгорички покољ био је непосредан повод за херцеговачке устанке 1875. године.

Страобални подгорички покољ Змај ће опјевати у пјесми под првим насловом „Нове жртве у Црној Гори” 1874. год. Пјесму је објавио у „Застави” број 124. Каснијим називом пјесме „На покољ у Подгорици 1874. године” Змај ће дати још једну јетку и ироничну слику српске поспаности пред братским жртвама. Змај у дистисима опомиње Србина који тврдо спава, под опијумом бенђелучне траве, не реагујући на турске злочине широм Црне Горе. Овдје је Србин поспан, одсутан и слијеп. И докле год он „тихо спава” Турци користе прилику и посијеку по неколико црногорских глава. Змај овдје удара у српску поспану свијест, а Турчин ликује што Србина „не боли засечено тело” па благосиља својство бенђелучне траве под којом, због њеног опојног дејства, Србин тврдо спава. Змај је схватио српску немарност, а у дијалектици живота видио несрећу подјела и варљивост људске среће и моћ усуда. Турци су користили сваки тренутак српске небриге и неслоге и одсијецали им главе кад су год могли. Та опуштеност и индолесценција увијек је скупо коштала Српство. Уз иронију, очај, прекораване и скривени бијес Змај жигосе братску посусталост и небригу:

Да л' се српско срце под срамотом жести?
Има ли знака пробуђене свести?

А кад, сретан, види да ни грча није,
Да српско срце бије, ал' се крије.

Да га и не боли засечено тело -
Тад одахне Туре па ускликне смело:

„Блажена ј’ она бенђелучна трава!
Добро је, јолдаш, Србин тврдо спава”!

(„На покољ у Подгорици 1874)

Потресни су и алармантни стихови подгоричког крвавог пира, Змај у њима нема романтичарског патоса, вруће реторике, убојних спрегова ријечи. Осјећа се пјесникова клонулост пред српских удесом, а тиме и слабија пјесничка инвентивност. И једно и друго производе угасле ватре националног јединства и саосјећања. Пјесма „На покољ у Подгорици 1874.” је потресан и болан одјек наше крваве прошлости, потврда турског зулума и осуда братске хладноће. Она је још једна кап пјесникове горчине, још једна суза пред турском силом и братском хладноћом, једино она жртвама славу чини.

Змајева љубав према Црној Гори се потврђује и његовом пјесмом „Бора у Црној Гори” (1882) Очигледно да црногорски живот, једно тешко и мучно трајање, под ударцима злих сила исписује по једну бору на свим мукотрпним страницама своје историје. Змај зна да Црногорац никад нема мира, ни спокоја. Он зна да га времена ломе, даве, онеспокојавају и да га увијек бију буре тешкога живота. Црној Гори и њеним борама Змај се одужио социјалним, рељефним и моралним сликама, препуним живих импресија од судбинских, природних удара, набоја и животног усуда. Све мучнине и терете Црногорац надживљава. Црној Гори нијесу само Турци непријатељи, њу често сколе природне непогоде (буре и громови, суше и неродице) што усложњава ионако тешко опстајање суровог живота:

Ако турска пушка ћути,
Нађе с’ други удес љути
Који борцу Црногорцу
Не да душом одахнути.

Сасуше се бистијерне
Камен нема воду дати,
Па се соко жеђу пати.
Ил’ обрне неродица,
Гора Црна
Нема зрна.

Ил са оног сињег мора
Залети се кивна бура
Силна бесна
Урнебесна.

А пастира? А пастирку?
А на руци њеној чедо?
То гледати бог ти не до!
(„Јадранска бора”)

Потпуњена је и садржајна Змајева слика Црне Горе. Али је и потпун у достојанству и спартанству и лик Црногорца. Он бди и траје пред свим ударцима живота, пред животним неправдама, стоички подноси муке и невоље и високо узноси љепоту непокорности, дух титанизма и побједу над злом. Змај истиче горопадност живота али и признаје љепоту душевности, снаге и херојства.

Као прво зло турска пушка, природно тешки услови живота и опстанка у каменој земљи су присутна и неизвјесна мора. Сиротињски залогаци хљеба драматизују и усложњавају егзистенцију осуђену на милост и немилост свеукупне животне збиље. Бијесна јадранска бура, у пјесничковој живописној слици избразданих бора често исписује своје ударце чинећи природну пустош и ожилке овој земљи безнађа и поноса. Овдје осуде долазе са свих страна, гора од горе, сатиру човјека, а он упорно траје и пркоси свему. Изборани црногорски живот је потресни живопис овог етникума, болна пјесничка слика честитости и мучнине. Јединствен спој витештва и убогости. Свијет не зна чемер црногорског живота и мужевност пред животним недаћама и амбисима. Змај открива да стоицизам црногорског човјека плијени и побјеђује зла живота. Пјесмом Змај открива потресне слике обитавања, пјеснички веома живе. Црногорцима је додијељен камени престо, дивљина животног простора и муке небројене. Њихова патња је нечујна, бескрајна и нијема. Ту живот није оставио милости нити додијелио зрно наде. Крвави кланци, орловско стијење, громобити, немирни сан, човјекољубље и вјечита стража додијелили су Црној Гори вјечну рану и славу:

„Патње грле српску дику
Да не заспе на бранику.”
(„Бора у Црној Гори”)

Змајево поетизовање и сликање Црне Горе је његов пјеснички допринос заслугама овог етникума и оданост родољубивом свесрпском пјесништву романтизма. Своју љубав о пјесничком доживљају Црне Горе Змај узноси високо. Њом врхуни с ловћенске висине. Пјеснички узлет до Његошевог почивала је свечан и стрпљив. У пјесми „На Ловћену” Змај је у окриљу Његошеве пјесничке висине и владавине. То је за Змаја пјеснички рај, људско причешће, свети чин гдје човјек поприма духовно блаженство просвијетљено духом Српства. Пјесма „На Ловћену” је Змајева стихована иконица. Том свјетлошћу зрачи и обасјава свој род Његош - донебник огледала српског:

На Ловћену, над облацим',
нема гласа, нема р'јечи,
испред гроба Владичина
срце стрепи, душа клечи.

Анђели су тако близу
да те могу задахнути,
пружају ти свете руке
и молитве примају ти.

Ти се молиш не за себе,
- ту не мисли на се нико.
Кроз молитве твоје душе:
дише Српство свеколико.
(„На Ловћену”)

Змајево родољубље кипи у пјесмама „Крст” (1863), „Лука Филипов” (1875) и „Црногорцу”. У пјесми „Крст” Змај овоземаљску Црну Гору под црним облацима, муњом, застрашујућим призором „крвавих комадића бритких ханџара” узноси врху, гдје над владичиним костима Црногорци љубе крст, а њих Бог цјелива. Ту, пред крстом и костима владичиним хвата се вјера и доноси заклетва о одбрани родне груде, српске славе и слободе. Пред божијим благословом и цјелином Црногорчад су озарена, Црна Гора освећена, а пјесник Змај испуњен радошћу призора и љепотом родољубља:

Пева сестра, пева мајка,
Све је чило, живо, -

Црна Гора, света земљо,
Бог те је целивао!
(„Крст”)

Пјесма „Крст” је манифест етичности, богоугодна љепота и оданост крсту. Неизмјерна је Змајева љубав, свака ријеч, сваки стих и строфа су родољубиви набој, крепост и саосјећање. Змајево родољубље тријезни, подучава, ври моралним начелима. Он стиховима надахњује и благосиља Црну Гору, слави њене синове - заточнике Српства и слободе.

Одушевљен црногорским подвизима, јунаштвом и спартанском срчанашћу Змај стиховима крунише витештво Луке Филиповог, дајући јединствен портрет храбрости и родољубља. У сукобу за Турцима 1875. године Црногорци су однијели побједу, а Лука Филипов је јуначки и витешки заробио Осман - пашу и живог (га) довео своме господару кнезу Николи. Лукино јунаштво ликује у Змајевој истоименој пјесми „Лука Филипов”. Лука је пример јунака, витез. Он више противнике не убија, већ их живе доводи и предаје, у њему Змај види и открива узорно јунаштво које пјесмом чува и преноси као примјер витештва и родољубивог поноса, угледа и части, снаге и поуздања српског народа.

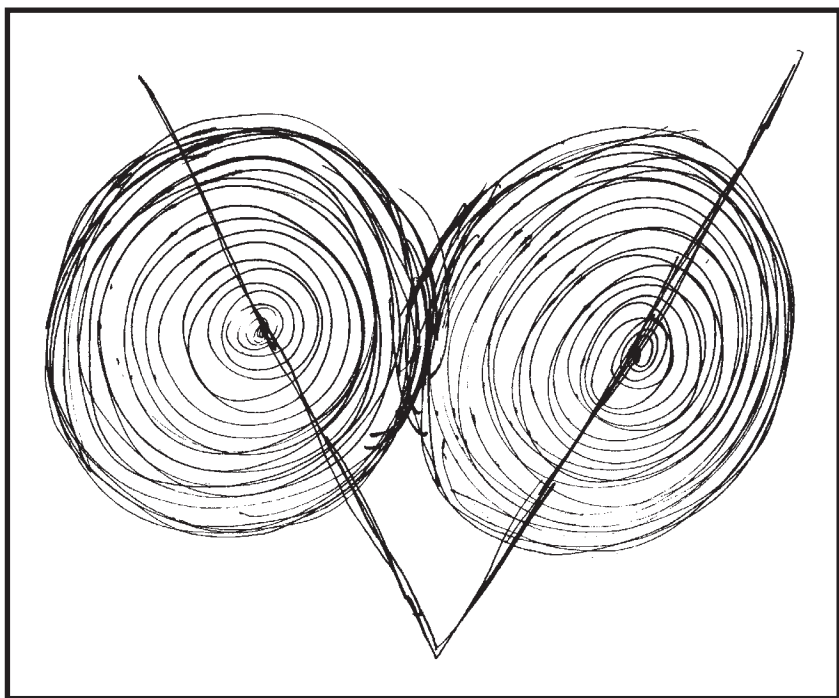
Опијен црногорском бојном славом, национално крепак и разборит, саосјећајан, Змај је пјесмом „Црногорцу”, још једном, прославио љепоту родољубља и борбу за слободу свих нас:

Многи тражећ' пуну славу,
У срамни су амбис пали,
Тебе слава сама тражи
„Црногорче, царе мали!”
(„Црногорцу”)

За пјесничко обликовање и узношење Црне Горе, за романтичну и родољубиву супстанцу слободарства и националну развиискру Јован Јовановић Змај је освојио симпатије Црногораца, а као знак признања додијелено му је од краља Николе, уз пропратно писмо, највеће одликовање црногорско, Данилов крст.

Змај је био високо цијењен на црногорском двору, а стиховима је опхрањивао свој идеал слободе и у њему видио црногорске жртвенике, вјековне борце против злог варварства туђина и чуваре слободе и Српства.

Змај плива морем стихова нашег патриотског романтизма, али у његовој поезији родољубиви патос нема већих плима ни осека, има родољубља. И ако је препознао црногорску патњу и напорност живота, у родољубивој поезији, којој је остао вјеран до краја стварања, није имао бура и олујних стихова. Истински родољуб Змај се није јакшићевски заталасао, а његове змајеванке славе Црну Гору, ако не пјеснички устрептало, оно саосјећајно и свесрдно. Змај саосјећа црногорску патњу (ратовање, четовање, ране, убоги живот, бескрајно страдање), али у поетској глорификацији нема вибрантног сазвучја, жара, продора, свјежине и ватре. Уз Радичевићев митско-патријархални набој и озвучено портретисање Црне Горе, Јакшићев пјеснички пламен, срчаност и оштрине иду Змајеви њежни и лагани додире, пјеснички призвучи и уздаси. Радичевић опјевава, Јакшић кипи, а Змај жали.

Милорад П. РАДУСИНОВИЋ

ЈЕДАН РУСКИ ТРАГ О ЊЕГОШЕВОМ БОРАВКУ У ТРСТУ 1844. ГОДИНЕ

Руски словенофил Ф.В.Чижов¹ у више наврата је боравио у Истри, а допро је и до Црне Горе и оставио драгоцене записе о својим путовањима из Његошевог доба.² Тако је концем августа 1844. свратио из Пуле у Пероје. Сазнао је од старог православног свештеника Петра П. Мирашевића да је у том истарском селу живјело око 300 Црногораца. Преци су им се доселили 1657. године у вријеме Кандијског рата (1645 - 1669), који су водили Турска и Венеција. Свештеник Мирашевић је знао солидно да говори руски, јер је ту своју дужност обављао својевремено на руском броду из ескадре Сењанина која је стајала код Трста. Кад је Русима 1807. умро свештеник није им сметало да на свој брод прихвате православног свештеника родом из Црне Горе. Тако је Мирашевић научио руски, па је, послвије много година, комуницирао са Чижовим на том језику. О становницима Пероја, у католичком окружењу, који своје православне невјесте доводили из Далмације, Чижов је изрекао низ похвала, али се није зауставио на томе. Запазио је и њихову несебичну љубав према Русији : „За њих је Русија потпуно обећана земља“.³ У дужем напису од 37 страна Чижов на непуне двије стране говори о Његошевом боравку у Трсту 20 – 23 јануара 1844. године:

„30. (августа) Пероје. Код мог домаћина⁴ свратила су у пролазу два Тршћанина. Они су много причали о боравку владике црногорског у Трсту*. Он је изузетне природе (мисли на Његоша – прим. М.П.Р.), која се у потпуности одражава на

1 Фјодор Васильвич Чижов (1811 - 1877), руски публициста, словенофил, проф. математике на Московском универзитету, предузимач и финансиста, члан Московског словенског комитета.

2 Ф.Чижов, Заметки путешественника по славянским странам, Русская беседа, 1857, 6, Смесь, ст. 1 – 37.

3 Исто, стр. 25

4 Ради се о свештенику Мирашевићу.

* Сада већ покојнику Петру Петровићу Његошу (Аутор је сопствене напомене означио бројкама, док оне које је истакао Чижов означио звјездицама, изостављајући оне стихове гдје се радило о преводу са српског на руски језик).

његовој прекрасној спољашњости; али су Аустријанци успјели да га скрену с пута и он се, одан свом народу, заносио само овим – варком образовања, и није опстао у том искушењу. Пуно образовање тешко да ће стећи из аустријских извора. У вријеме свог боравка у Трсту написао је стихове: Три дана у Триесту, у мјесецу Јануарију 1844. У почетку нисам могао да вјерујем да их је могао написати архијереј, иако он није пошао у калуђере по свом унутрашњем стремљењу, него због тога што га је његов стриц одредио на положај владике. Ето шта увијек проиходи кад почну да се мијешају и спајају у једну духовна и свјетовна власт! Слава Богу, сад се, послје смрти Петра Петровића, власт у Црној Гори подијелила; свјетовна је дата кнезу, а духовна епископу.⁵ Један од Тршћана донио ми је и чак поклатио штампане владичине стихове. Да погледамо ове стихове:

Скупа смо се ми сви веселили
гледајући гледне гренадире,
гренадирско свијетло оружје
и њихове страшне међедине,**
марш њин*** важни и величанствени,
са војничком спровођен музиком
којом заври крвца у војника
и дижу се прси у јунака.

(Пошто је читаоцу „Руске бјеседе“ предочио Његошеве стихове на српском, Чижов се потрудио да донесе превод и на руски).

„Хајде да кажем да се ови стихови могу оправдати младошћу и војничких духом војводе – архијереја који је више пута предводио своје храбре јунаке Црногорце; али да видимо даље:

Скупа смо се сви веселили
гледајући грациозну Флору,⁶

5 Чижов су познате промјене након Његошеве смрти.

** међедине – гренадирске медвеђе капе

*** њихов код Чижова (не знамо је ли Чижов погрешно записао или су му Тршћани такву нетачну верзију дали – прим. М.П.Радусиновића).

6 Ко је та загонетна Флора? Нису престали спорови у науци. Италијански поета Франческо дал Онграо (1808 - 1873) превео је Његошеву пјесму и објавио је у тршћанским новинама „*La Favilla*“ уз податак да је госпођици Фиц-Цемс због главне улоге у балету „Жизела“ од Адолфа Адама „кнез владика“ (како зове Његоша) написао њој у славу „један диван дитирамб“ (в. Савременици о Његошу, Изабрали и редиговали др Видо Латковић и др Никола Банашевић, Београд 1951, III).

Супротни подаци се налазе у лајпцишком листу „*Deutsche Allegemeine Zeitung*“ од 31 – III – 1884. гдје се тврдило да је глумица Фабри-Бретини у опери

сјајну зв'језду трестанског театра,
која одмах зефириним полетом
и погледом својим очараним
пака' у рај може претворити,
ка Даница иза мрачне ноћи
што засмије⁷ своде Уранове.⁸

(Чижов се одлучио да и ове стихове преведе на руски, што је читаоцима омогућило да их упореде на два словенска језика).

„Уопште, Срби и Илирци⁹, који бораве у Трсту, били су веома незадовољни док је тамо био црногорски владика. Он је једва завирио у илирску цркву¹⁰ у свом ратничком одјелу са бичем у руци, али због тога је Аустријанцима било пуно срце. Да, Беч и сва Аустрија нису били мали изазов за неискусног, младог човјека још неочврслог карактера. Тјелесно уживање је у већој мјери и све што чини заводљиви облик савременог образовања. Сама наука и мисао су највећим дијелом усмјерени не на унутрашњи развитак, него на спољну допадљивост свијету и на то да се пристојност препусти искључиво тјелесном задовољству током читавог живота. Беч је спреман на све, да пада на кољена и да се удара у груди, спреман је да повлађује и богохуљењу над светињама и свакаком безобразлуку, само ако у томе нема непоколебљиве самосталности и дубоког, искреног убјеђења, ето непријатеља који су потпуно неподношљиви...“¹¹

„Роберт Ђаво“ играла улогу Хелене. Текст опере је написао франц. писац Ежен Скриб (1791 - 1861), а музику је компоновао Њемац Јакоб Мајербер (1791 - 1864). О томе детаљније (С.Кастрапели, Његош на представи опере „*Robert le Diable*“, Стварање, новембар 1952, ц. 692 - 700).

7 Тако стоји у издању: Целокупна дела Петра Петровића Његоша, IV издање, Пјесме, к. прва, Београд 1975, с. 157, док Чижов оставља ријеч „засјаје“.

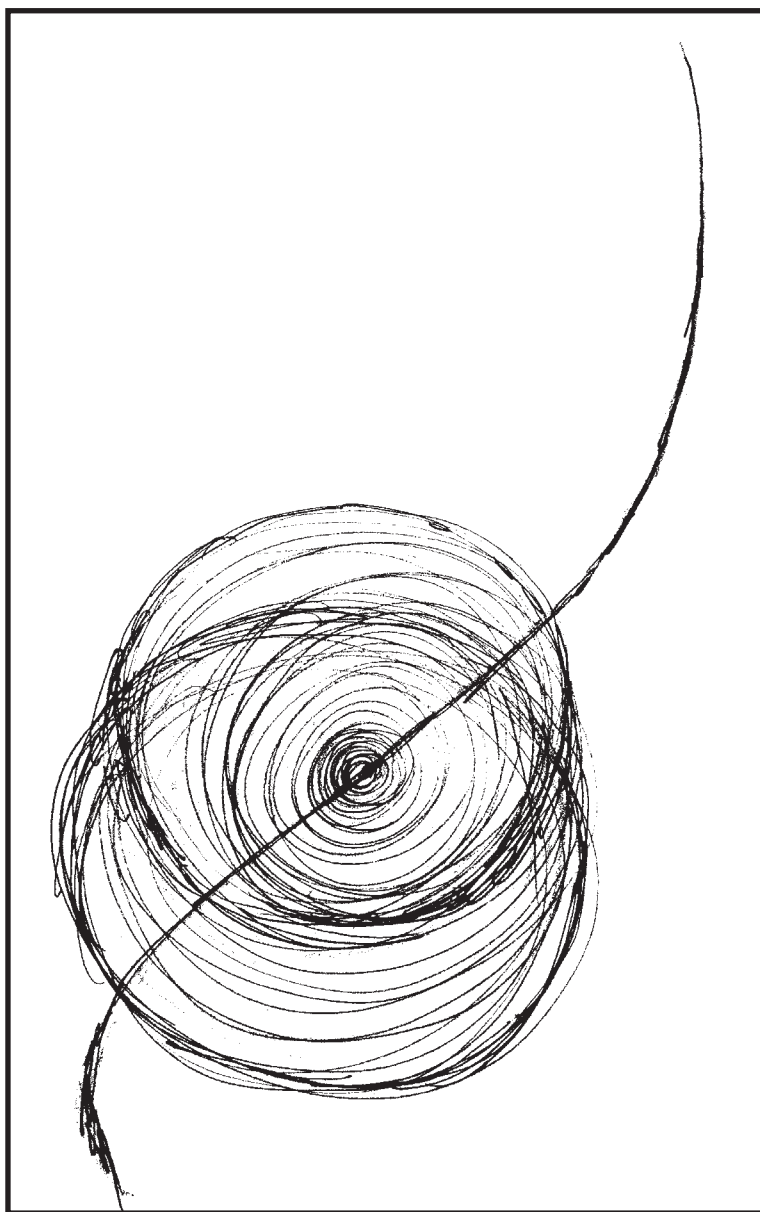
8 Чижов није навео све стихове, или није имао Његошеву пјесму у цјелини, па читаоцу није објаснио ништа о аустријским аристократима са којима се Његош упознао: грофа Франца Штадиона (1806 - 1853), гувернера Трста и аустријског министра иностраних послова (1848 - 1849), те грофове Вимпфена и Валдштајна. С поменутих личностима црногорски владика се упознао на ручку код грофа Штадиона.

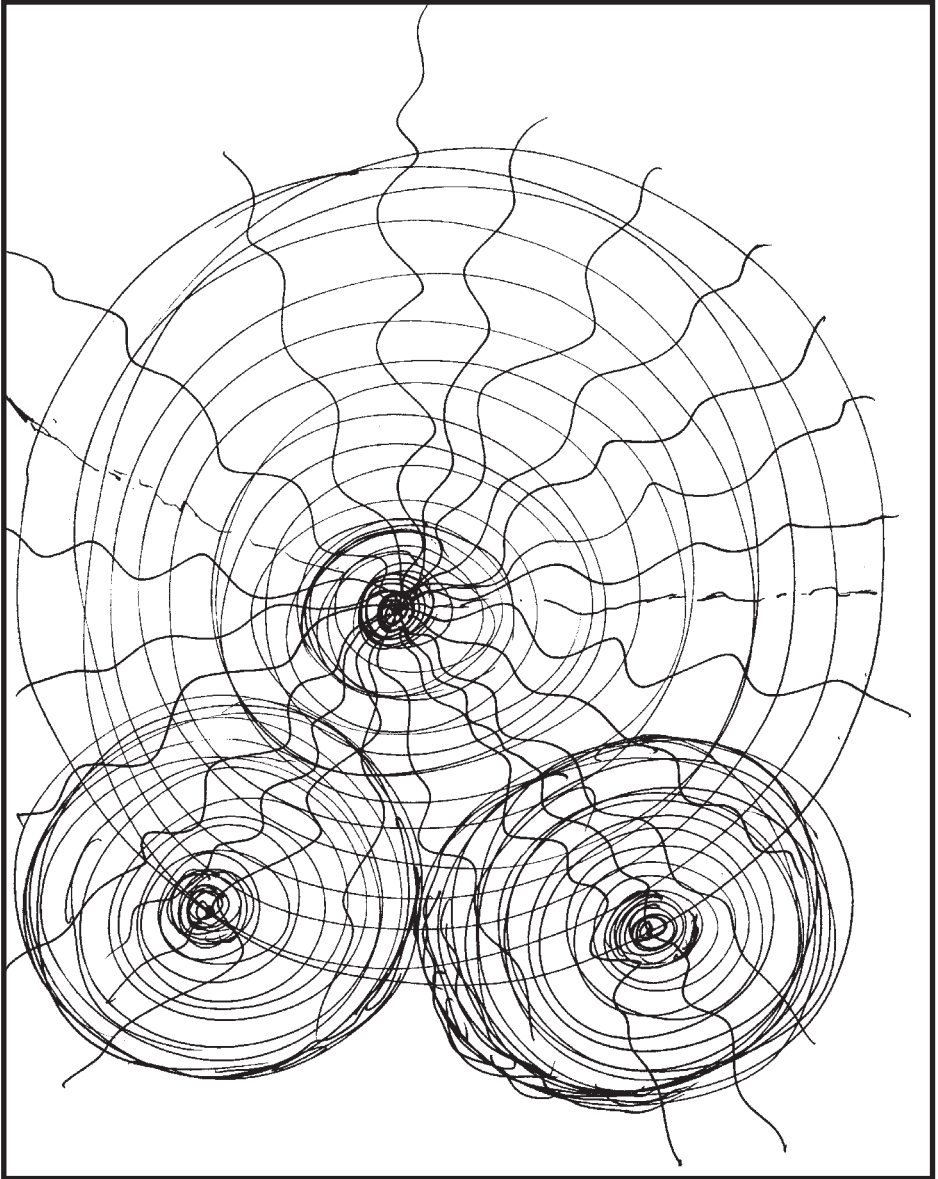
9 Могуће да је овдје ријеч о Србима са западних етничких простора, а не о Хрватима.

10 Очигледно је и овдје ријеч о српској православној цркви, јер да је Његош ушао с бичем у католичку цркву мало ко од православаца би се узбудио. Саговорници Чижова су били свакако православни Срби, па су тако љутито реаговали.

11 Чижов, видљиво, пребацује Његошу што се поводи за Европом и њеној склоности да прихвата чулна уживања, али му не пориче патриотизам. Пада у очи да је све ово Чижов објавио након Његошеве смрти, док је оно што је обзнанио за живота великог владике дато у веома повољном тону.

Ту је свештеник Мирашевић прекинуо разговор о Његошу и скренуо на тему односа католика и православаца, али нас та тема није посебно привукла.

ПРИЗНАЊА

ПРИЗНАЊА

Миодрагу ЋУШИЋУ
ВУКОВА НАГРАДА

МИОДРАГУ ЋУПИЋУ ВУКОВА НАГРАДА

Међу добитницима Вукове награде за 2008. годину је и књижевник из Подгорице Миодраг Ћупић, стални сарадник нашег часописа. У образложењу Жирија овог значајног признања, између осталог, стоји:

«**Миодраг Ћупић** је на књижевну сцену ступио 1954. године и до сада објавио око тридесет књига, углавном романа и збирки приповедака. Прозу је објављивао у готово свим књижевним публикацијама бивше СФРЈ, као што су *Летопис матице српске*, *Савременик*, *Српски књижевни гласник*, *Стварање*, *Улазница*, *Књижевне новине*, *Политика*, *Овдје*, *Књижевна реч*, *Венац* итд. О њему је написано преко стотину приказа, есеја, и текстова књижевне критике из пера врло значајних писаца и књижевних критичара. Неке од књига су му целовито и парцијално преведене на више језика (руски, пољски, италијански, грчки, бугарски, арапски, француски и енглески језик). Недавно се његов роман *Окамењена нимфа* појавио у Москви на руском језику и доживео значајан успех.

Ћупић је добитник више значајних награда на домаћем и међународном плану. У јавности је наступао као велики поштовалац и следбеник Вука Караџића, што је посебно дошло до изражаја у његовим делима, а изузетно у збиркама прича *Џинови и њихова ћеца* и *Огњени престо*. Ћупић пише књижевним језиком који је утемељио Вук, а тематика његових дела заснована је на народном животу и из ње се могу видети обичаји народа, његова туга, радости, али и његова историјска судбина у целини.

(Из саопштења ВУКОВОГ ЖИРИЈА – Билтен КПЗ Србије, 2008)

Тим поводом, уз искрене честитке нашем цијењеном сараднику, Слово доноси невелик избор из обиља од преко 120 објављених приказа, и књиженокритичких оцјена његовог књижевног дјела.

ОСТРАВИЧЕНА ПРИПОВЕСТ М. ЋУПИЋА

Четири јахача Апокалипсе: куга, рат, глад, смрт. Приповедач Миодраг Ћупић у подгоричком *Стварању* од јуна-јула 1995. подсетиће нас, у бриљантно писаној прози, да су јахачи Апокалипсе стални пратиоци човека откад је света и века.

Писац, међутим, указује и на петог јахача Апокалипсе: лудило. Не оно лудило које се јавља у изабраних појединаца (каже се и божјих миљеника), него опште, стравично лудило, без благе руке и благослова онога који све види и све зна. Као и остала четири, и пети јахач Апокалипсе долази по строго контролисаним законима неумитности, по неком ритму који би се и уз помоћ закона физике могао детектовати.

Апсолутно сам склон да поверујем да је пети јахач Апокалипсе дојахао у наше крајеве (однекуд са Запада? Из равница Истока?) следећи нека правила по таблицама стварања света. И пети јахач јаше неумитно и без застајкивања (ни да напоји коња!) од кад је света и века, али у веку који живимо и јахач и коњ као да су се помамили.

«Сличице из живота», које поткрепљују присуство петог јахача, стравичне су. Толико су стравичне да не могу бити измишљене, а опет толико стравичне да не могу бити ни неизмишљене. Шта је Миодраг Ћупић остварио својом песничком маштом, а шта преписао из Живота?

Без дозволе писца, а користећи свето право на цитат, за Читаоце НИН-а преписујем одломак од ког се губе спокој и сан, али одломак без кога неће моћи да се расправља о овом нашем страшном, луђачком и понижавајућем времену. (...)

(Бранислав Петровић, *НИН*, 13.10.1995)

МИОДРАГ ЋУПИЋ СНОВИДАЦ

Ово је пети роман (и шеста књига прозе) запаженог црногорског аутора, па се одмах види да га је писао већ искусан писац који се спретно носи са сижеом којем треба сила божја психолошке мотивисаности, многострукох познавања, опрезности, продубљених образложења, укуса. Сав је роман у кафкијанској атмосфери, у непрестаним сновиђењима и халуцинацијама, у пуној доминацији осјећања страха и у раздирању од умишљених гоњења; ређају се неподношљиве хајке и сваковрсни систематични прогонитељи који атакују одасвуд и на све начине

– мрвећи једног човјека који и нема снаге да им се одупре: ушли су му у сваки корак, преузели му сваки трен, широко засјели и у сан који је кошмаран, ломан и opak, даноноћан. Ћупић је овдје комплексан хроничар богатог регистра и истанчане опсервације; све те сомнабулије чини увјерљиво реалним јер су и узроци и подстицаји њихови одсликани реално. Преплет снова и јаве, у некој перманентној врућици, у грчу који кида нерве, у судару. У свему замка, опасност, игра провокатора, ђаво који само смишља и вреба – читаво једно стање на граници патолошког. Тежак психички облик под који се копрца и са којим се читаво вријеме носи главни јунак романа. Пред нама је, тако, личност силно узнемирене маште и болесне једне душе.

Кроз сву ту морбидну напетост, кроз ковитлац узнемирености и сновиђења свакојаким, Миодраг Ћупић нас води сигурном руком: психолошки изнијансирано, асоцијативно, иронично, згуснуто. Умјетничком сугестивношћу он претвара у рељефно и могуће и оно што је очигледно плод пуке играрије духа и произвољности маштања. И кад нам се учини да се понавља то је само припрема за спирално развијање романа, као што може и сама идеја његова да нам не буде ни нарочито нова ни много оригинална, јер смо ту врсту репресије над човјеком већ одавно срели у литератури – поготово данас у тзв. дисидентској, мемоаричкој, у фељтонистици и сл. Међутим, код Ћупића све то добија посебну боју и печат, неки посебан сустигнут антидогматски и антистаљинистички ангажман, ефектан и емотивно подвучен. Још један роман о репресији и роман о отуђености људској. Тешка и суморна слика.

Али ова проза може да покрене извјесне неугодне политичке апликације, може да изазове неспоразуме и сударе «на прву лопту». Наилазимо у њој, ту и тамо, не баш благу критику система, политичког стања, управе. Нађе се понека мека ријеч за голооточку братију, методи органа репресије буду толико апсолутизирани у наказности, и драстично представљени, разрађени у свирепости, као да смо у полицијској, Пиночеовској држави – а помиње се 1983. година! Као да није било Бриона и као да данас неће бити да је баш тако. Очигледно, то су претјераности које су плод једне атмосфере код нас која се увелико одомаћила свуда по трибинама, на конференцијама и састанцима, и на конгресима чак, у свим средствима информација. Говори се отворено и жестоко, далеко жешће него у овом Ћупићевом роману.

Ја сам М. Ћупића схватио тако: његова је критика у су-

штини конструктивна и од добре жеље да се исправљају неке ствари код нас. (...)

(Душан Костић, из рецензије романа *Сновидац*, Универзитетска ријеч 1986)

ПРИЧЕ О ЗЛУ

Миодраг Ћупић је осведочени прозаиста, аутор двадесетак књига прича, романа и есеја. Такође, будући да је Ћупић композитор и музички писац, објавио је и шест књига посвећених уметничкој музици. Када се имају на уму ове чињенице, посве логично звучи утисак да је његово обимно прозно дело мотивски и композицијски разнолико. Ћупић, наиме, опори реалистички проседе, покадшто приближен готово неутралном, зна да прекрене у гротеску и неку врсту црне фантазмагорије. Ова наративна «лествица» присутна је и у невеликој књизи *Пети јахач Апокалипсе*. У њој је окупљена прегршт прича махом забављених заједничком темом: минулим братоубилачким ратовањем на нашим просторима. При томе је евидентно да писац никада не штеди и никоме не повлађује. Зло је зло, ма са које стране долазило. Нема само белих нити искључиво црних. Сви су и црни и бели као права помахнитала сотонина деца. Претежни број прича ипак је остварен у реалистичко-натуралистичком духу, уз местимичне узлете ка – условно речено – фантастици. Присутан је, међутим, и нешто другачије стилизовани круг кратких проза заоденутих у библијску персифлажу (*Анђели уништења* означени и као прича-есеј, потом *Јахачи Апокалипсе* и *Анђео истине*). На самом почетку књиге прештампан је запис који је луцидни, прерано преминули Бранислав Петровић објавио у НИН-у 1995. прочитавши у часопису *Стварање* прегршт ових прича. Петровић ту акцентује петог јахача Апокалипсе које је, уз досад познате (куга, рат, глад, смрт), у нарацију увео Миодраг Ћупић. Тај јахач је «лудило», распомамљено, зверско зло, што изненада обузима људе, мења њихову психу и гони их у непојамне суноврате. Прештампан уместо предговора, кратки запис Бране Петровића у основи је најбољи могући предговор, препорука прозаисти који је, будући свестрано образовани аутор, приповести Исака Бабелја о рату и разарању имао на уму, али је своје приче остварио на аутентичан, управо «ћупићевски» начин.

(Срба Игњатовић, *Вечерње новости*, 14. 11. 2007)

МАЈСТОР ПРИПОВИЈЕДАЊА

У току свог стваралачког вијека доста сам се бавио књижевним дјелом Миодрага Ћупића, а за ову прилику кратко ћу се осврнути на његове романе, посебно на *Јади Горчина Петровића*.

Утваре (Слово љубве, 1980), слојевита су и згуснута приповијест, са више нивоа који се не могу засебно тумачити. Књига подводних токова и вртлога, крика и побуне на утварни свијет негдашњег тоталитаризма.

Омча (Запис, 1982) неконвенционална је и успјешно структурирана исповиједна проза у којој се упитаност о значењу и вриједности писања на сугестиван начин обликује у питање постојања и сврсисходности живљења.

Смрт на југу (Рад, 1984) у смислу артифицијелности представља завидан стваралачки подухват. Дјело с тенденцијом ка перфекционизму, што му, због претјеране књижевне ангажованости, умањује значај. *Сновидац* (Унирекс, 1986) увјерљиво је штиво у коме је избрисана граница између имагинарног, могућег и онога што јесте.

Роман *Ђавољи троугао* (Филип Вишњић, 1988) свједочи о бестијаријуму људске глупости и зла, о равнодушности историје. Угледни књижевни критичат Предраг Марковић, истакао је: «као пажљив читалац вјерујем да је споменик који је Ћупић подогао од тврдог и трајног материјала». Професор на колумбијском универзитету Р. Горуп, у познатом америчком часопису «World literature today» (Свјетска литература данас), децембар 1990. истакла је да аутор «не потенцира ужас у затвореничком логору, не инсистира на застрашујућим детаљима, већ дозвољава далеке крике и узгредне опаске, да би приказао људску трагедију казамата». А на корицама књиге коју је објавила издавачка кућа «Алфа» из Варшаве, истакнуто је: «То је књига какве досад није било у Пољској». *Каљуга* (Октоих, 1992) најобимније је Ћупићево дјело и оно представља снажну, у много чему орвеловску визију једног имагинарног града у коме се главни јунак сусријеће са свим могућим ужасима тоталитаризма.

Јади Горчина Петровића (Побједа, 1974) први је објављени Ћупићев роман. Изазвао је велику пажњу књижевне критике на просторима бивше СФРЈ (Београд, Загреб, Сарајево), па је у загребачком «Оку» (март, 1975) наведено да је «Ћупић најугледније литерарно изненађење у овој години». А у београдском «Венцу»

(септембар, 1975) између осталог пише: «Поздрављајући ово дело, поздрављамо Ћупићев напор да се буде искрен, човечан, непоткупљив, напор да се осуди зло у човеку, зло у времену, зло у свакој стварности». Овај роман, уз још два Ћупићева дјела, имао је ону тамнију страну. Био је судски забрањен и спаљен, потом 1993. године рехабилитован и уврштен у познату едицију *Роман у Црној Гори*.

Ваља истаћи чињеницу да је роман *Јади Горчина Петровића*, необична књига чија се радња одвија на неуропсихијатријској клиници и у војној судници. Главни јунак Горчин Петровић, непослушник је и човјек који искаче из оквира, прописа и захтјева војне организације. Здрава личност која је окружена људима изопаченог ума и настраних осјећања и склоности, наизглед опасних за друштво а у суштини безазлених и максимално угрожених на личном плану. Сви су они у сукобу са собом или силама репресије. Но, у том сукобу појединца и организације у којој је сконцентрисана моћ, појединац неминуовно губи битку. Али, није само Горчин жртва већ и егзекутори које је стигла заслужена казна, можда нечија клетва, па они, у растројству бивају поражени. На тај начин се све своди под именитељ заједничке трагике чији су узроци тоталитаризам и општа репресија. Треба се присјетити Америке, која се сматра демократском земљом, из периода Џозефа Макартија. И тада се у тој земљи нашао романописац Норман Мајлер, који је написао књигу *Голи и мртви*, у којој се, кроз војничку организацију, од вода до врховне команде, описује војно устројство.

Савремени јунак, боље рећи антијунак, изврнута је слика Христа. Он је егзекутор и жртва у одређеним тренуцима, јер су га околности учиниле таквим. Камијев Мерсо се сматра побуњеником, иако он то није, већ је само другачији, што је довољно да буде осуђен. Мерсо чак и не зна зашто је убио, уз образложење да му је сунце ударило у главу, а деструктивне силе неба помутиле му памет и навеле га да то уради. За разлику од њега, чини се да је деструкција Горчина Петровића условљена ортодоксијом. Он много личи на главног јунака филма *Лет изнад кукавичјег гнијезда*, мада је Ћупићев роман објављен десетак година прије него што се филм појавио. Уједно, намећу се асоцијације на роман *Мајстор и Маргарита* Михаила Булгакова.

Овај кратки осврт завршићу ријечима угледног критичара и универзитетског професора Дејана Ђуричковића, који је

свој луцидни и аналитички текст, објављен у «Ослобођењу» 22. фебруара 1975. године, завршио тврдњом да је Миодраг Ћупић «необично наглашене осјетљивости, јаког опажања, јаке интелигенције, дубок аналитичан дух и нарасве мајстор језика и приповиједања. Укратко: појава».

(Владимир Секулић, Побједа, 23. 10. 2004)

КАТАЛОГ ИЛУЗИЈА

Нова књига реномираног писца Миодрага Ћупића, кратки роман *Гдје је Иван Илић црногорски*, представља сублимат и кулминацију једног особеног књижевног сензибилитета базираних на раскошној имагинацији и рафинираној експресији. Континуираним умјетничким поступком укрштања јаве и сна, без јасних паралела које дијеле ове наизглед одјелите облике егзистенције, у вишеслојну метафору људског постојања, што је парадигма његове поетике. Ћупић кроз динамичну и концизну нарацију исписује гротескну повијест једног напуклог унутрашњег свијета *са једним улазом и безброј излаза*. Те пукотине писац насељава фантазмагоричним авантурама и фикцијама главног јунака који, кроз многобројне метаморфозе и халуцинантне травестије свог ега, покушава да крајности и крхотине свог располућеног бића интегрише у конкретну егзистенцију. Инертност те акције детерминисана је и условљена његовом трагичном немогућношћу да промијени властиту судбину и трагикомичним одбијањем да се помири са истом. Писац вјешто прати ту спиралу бесмисла кроз *просторе и непросторе* волшебног житија свог јунака и његов удес релаксира и амортизује ироничним дигресијама и напоменама, луцидним алузијама и асоцијацијама на инфатилну апокалипсу једног историјски статичног друштва које се врти у зачараном кругу самообмана и хипокризије, симулирајући смисленост сурогатима смисла. Ту полиморфност и вишезначност свог израза Ћупић постиже луцидном језичком интерпретацијом и конкретизацијом теме која, постављена и реализована на тај начин, оставља доста простора за контекст и контуру. Освојени простор Ћупић зналачки и елегантно користи да каталоог илузија свог главног јунака, витеза који ће се ухватити у коштац *са десетом од девет вјетрењача*, допуни аномалијама и бизарностима нашег времена које је појам етике и елементарне логике релативизовало до доњих граница укуса. Та корелација текстуално шифрована као конфронтација Ивана Илића са *инкасантима наших душа*, са

врагом који је *овдашњи чова чврсто приземљен* у бирократским уредима, *министарствима, Влади, школама и обдаништима, заогрнут крвавим огртачем власти*, заправо је саркастични коментар доминантних процеса у савременом црногорском друштву. Подземна Библиотека која ради ноћу и која као посебан експонат чува «Енциклопедију монтењегрина», књигу о доушницима, звучи познато чак и онима који су мање упућени у лавиринте и безизлазе наше збиље. (...)

(Миодраг Р. Вуковић, Покрет, 15.11.2005)

«*Ђавољи троугао* је сведочење о несвакидашњем искуству моралног колебања, о парадоксу историјског мишљења и делања. У том смислу Ћупић као да тражи неки повесни алиби за свој народ. Покушава да документује трпљење једног неуниформисаног народа, питајући се при том какав страх, какво очајање може натерати херојски народ да не пружи одговор злу које га изједа.»

(Зоран Хамовић, о роману *Ђавољи троугао*,
Књижевна реч, 25. јун 1988)

«Ћупићеве приче, сакупљене у збирци *Антенска шума*, одликују се савршенством форме и имају све добре особине кратке приче: сажете су, имају унутрашњи набој, заснивају се на ефектној поенти.»

(Иван Ивановић, о збирци *Антенска шума*,
Савременик, бр.5, 1974)

«*Каљуга* је сажетак нечег слуђеног и познатог, нечег у немилој стварности и довршеног у ружном сну који сурово кроји од коцкица стварности велики квадрат безизлаза, клонирану квадратуру круга из које ће излаз бити још неизвеснији и условљен још трагичнијим жртвовањем.»

(Љиљана Шоп, о роману *Каљуга*,
Стварање, април-мај 1994)

«Збирка *Смрт у августу* потврђује мајсторство стила, језика и маштовитог дијалога аутора. Мало је оних који су досад успјели да на једном мјесту саберу толико различитих тема и занимљивих животних судбина и прича као што је то учинио Миодраг Ћупић.»

(Слободан Милић, Борба, 25.децембар 2003)

«Миодраг Ћупић је *Повратком у Елдорадо* направио роман на фону свог стила приповиједања, али димензујући причу коју читалац готово посматра, бивајући, на микро простору, веома логичан и фабуларно једноставан, а на глобалном плану правећи сложену структуру која сугерише сложену и суптилну анализу. Тиме Ћупић, у иначе обимну романескну структуру, уграђује ново дјело које га још више учвршћује високо на лествици стваралаца српског језичког подручја.»

(Илија Лакушић, Слово, бр. 17, фебруар, 2008)

«Многи сегменти овог дјела потврђују тезу да се једна сложена књижевна грађа нашла у рукама врсног приповједача који својим бићем осјећа да вријеме стоји а да јунаци као и посматрачки публикум пролазе. Он је ову свесознајну тезу манифестовао у готово свим сегментима приче, доказујући да деструктивне силе времена («вријеме гради, вријеме разграђује») указују на деструктивне силе у самом човјеку и у људском друштву, као и на пишчеву тежњу да се унутрашњим јединством и самопотврђивањем, стваралачким чином супротстави моћној аутодеструкцији.»

(Тодор Живаљевић Велички, Овдје, април, мај, јун 2002)

«Част ми је и задовољство што сам преводила нека од многобројних дјела Миодрага Ћупића. Ћупић је велики умјетник, енциклопедиста као да је из периода Ренесансе, у што нас увјерава изузетна књига *Окамењена нимфа*, која обилује интересантним ликовним – реалним и измишљеним.»

(Марија Киршова, на промоцији, Филозофски факултет у Никшићу, 9,10,2008)

«*Окамењена нимфа* писана је зналачки и надахнуто – за читаоца широког образовања и завидног умјетничког укуса. Богата је и многозначна, па се кроз њен густиш читалац не креће лако. Тражи, дакле, продужени боравак у њеном умјетничком свијету. Ако је тако читамо, на добитку смо и ми и она.»

(Благоје Нишавић, Одзиви, 112-113, 2000)

«Миодраг Ћупић је наш Булгаков!»

(Радмило Маројевић, на промоцији, Филозофски факултет у Никшићу, 9,10,2008)

ПОДСЈЕЋАЊА

ПОДСЈЕЋАЊА

Десет година од
НАТО бомбардовања Југославије

Двјеста година од
рођења Н. В. ГОГОЉА

Јирген ЕЛЗЕСЕР

САЊИН ПОСЛЕДЊИ ДАН¹

Шта би једна српска девојка причала о рату

(Превео Александар Гордић)

Десило се да је једне ноћи мала поремећена звезда на ведром небу изгубила своје сазвежђе и почела да кроз цели непрегледни свемир пада и пада и пада и пада. И како је она на тај начин падала, дошла је у Сунчев систем и случајно се спустила на планету Земљу. На једном континенту који се назива Европа... У једном граду у који још никада није пала звезда ово је стога било истинско чудо. Човек који је упалио уличне светиљке хтео је да је ухвати како би могла да светли у његовој светиљци. Један генерал је хтео да је стави на своје груди, као одликовање. Али се звезда никоме није предавала, него је падала право у породилиште једне болнице на ободу града... Тачно у поноћ, када беше рођена девојчица по имену Сања... На њеном левом колону залутала звезда се преобразила у малени љупки младеж....

(Момо Капор, *Сања*)

*

Сања Миленковић је рођена 30. новембра 1983. у Крушевцу у средњој Србији. На почетку напада НАТО-а имала је 15 година и била висока 1,80 метара. Њене смеђе очи светлукале су се на Сунчевој светлости као златне, а полудугачка смеђа коса била је зачешљана налево, понекад је дозвољавала да пар дрских праменова виси на горњем делу чела. Носила је неупадљив украс - танак ланчић с обртном копчом, прстен без камена, малене округле минђуше. Посебност на њеном лицу била су њена уста, савијена горња и пуначка доња усна, при смејању су се светлукале зуби, а уши су додириване угловима усана. Заиста је имала мали младеж, али не на колону, него на руци.

¹ Ову приповијест аутор је, по сопственом свједочењу, написао уз помоћ «упутстава Весне Миленковић, мајке усмрћене Сање, као и истраживања фотографкиње и списатељице Габријеле Зенфт (варварински мост)».

Укратко, могло би се рећи да је изгледала отприлике као женско издање Леонарда Ди Каприја. Његов постер је висио у њеној соби, као и сви ми, у љубљеном је тражила неки делић себе. Сања и Леонардо, то би било оно што би постало пар из снова, зашто је морао да се умеша ледени брег и зарије се у Титаник? Сања је била романтична, читала је љубавне романе уздуж и попреко, а онда је волела да слуша музику Витни Хјустон, Луне или Хари Мата Хари. С њима је увек певала: “Знам причу о срећи.”

Иако су се срце и бол код Сање брзо заборављали чим би се почело о цифрама и бројевима, о алгебри, логаритму, биномним формулама. Па, ко је Леонардо Ди Каприо наспрам Алберта Ајнштајна? И: зар теорија релативности није савладала простор и време, и тиме учинила замисливим да у ма којем паралелном универзуму Титаник уопште није потопљен? Осим тога, била је и једна Српкиња, Милева Марић, која је као Ајнштајнова прва жена заједно с њим пронашла теорију релативности. Зашто њој, Сањи, не би такође пошло за руком тако нешто? У сваком случају је од почетка важила Сањина страст за математику, а можда би изгледала то што је њен отац Зоран дипломирани математичар. У школи у Варварину увек је била најбоља, увек с најбољом оценом из математике. При том је Сања и иначе била све друго само не радна животиња. Никакав коњ. “Ти си моја лења буба”, увек јој је говорила њена мати Весна када се извлачила од кућних послова. “Касније ћу конструисати апарат”, одговарала би Сања, “па да се онда свака ситница обавља притиском на дугме.” Али је у школи била вредна. А када су у јануару 1998, на крају осмогодишњег основног образовања, почела такмичења из математике, она је до касно у ноћ бубала у кухињи. Мајка је морала да седи поред ње, али би понекад заспала за столом. Сања би је прво пробудила када је решила замршен задатак. У међувремену су обе радиле гимнастику. Сања је мислила, као и сваки тинејџер, да мора бити тања. На такмичењима је увек била толико успешна да је у пролеће 1998. на прескок уписала гимназију, и то не било коју, него “Математичку гимназију” у Београду. Тамо су је прихватили без пријемног испита. Помислите: у гимназију! За Београд! Без пријемног испита! Изгледало је да су се сви снови обистинили. Знам причу о срећи.

Прве недеље у Београду биле су тешке. Неговатељице женског студентског дома “Јелица Миловановић” понекад би је

чуле како плаче и онда говориле с њом, тешиле је. Сваки дан се телефоном јављала кући. То јој је помогло да се навикне. Осим тога, допадала јој се настава. Нико јој није шапутао иза леђа, јер је «штреберка» све знала, као понекад у Варварину. Понекад баш и није знала све. Други ученици, мали математички генији попут ње, онда су јој помагали.

А после школе је за себе освајала град, улицу по улицу. Шеткање и сладолед у пешачкој зони Кнез-Михаиловој - баш оно против стреса. Ако би се у торби имао само који пар динара више да би се купила елегантна одећа - Армани, Версаће, Ескада, било је просто свега. Онда право на Калемегдан, старо турско утврђење - на зидинама се још виде вешала на којима су вешали истакнуте Србе. Баш језиво! На крају Француска улица испод брда и право у музичарску четврт Скадарлију, где су понекад тамбураши већ у поподне свирали на својим мандолинама - само је штета што јој је мама оштро налагала да увек рано буде у дому.

*

Теби су наши боли ситни мрави.
 Ти бисер суза наших бацаш у прах.
 Али се над њима, после, Твоја зора заплави,
 у коју се млад и весео загледах.

(Милош Црњански, *Ламент над Београдом*)

*

“Не желим кући, мама, сада сам се овде управо привикла.” - ”Мораш, превише је опасно!” Већ после пола године, у октобру 1998. године, враћала је Весна Миленковић своју ћерку у Варварин. НАТО је Југославији поставио ултиматум, активисао своју ваздушну силу. Први удари би погађали велике градове, је било јасно. Сања је следила жељу своје мајке. У Варварину се шетала, као и раније, руку под руку по улицама, упркос страху. Онда растерећење: амерички посредник Холбрук је с председником Милошевићем закључио споразум. Још једном је добро прошло. Сања се вратила у Београд. У јануару се појавио један интервју с њом у илустрованом магазину “Нада нова”. Овај назив је и Сањи изгледао тако да се и даље надала срећи.

Надала се предано. “Не само у Бриселу расте број оних ко-

ји верују да војни ангажман на Косову може постати неминован”, забележио је немачки министар одбране Шарпинг 17. јануара 1999. у свом дневнику. Вести с конференције у Рамбујеу нису звучале добро. У новинама су се виђале фотографије које су говориле више него цветни коминикеи: америчка министарка спољних послова грли Хашима Тачија, терористу којег Београд тражи потерницом. Немачки министар спољних послова стеже песнице против Милана Милутиновића, српског председника. Весна је код једне пријатељице у Параћину 23. марта чула вест о ванредном стању. Заједно са својом мајком је још увече отпутовала за Београд и утоварила Сању с пртљагом у стари дедин мерцедес. Око 1.00 ујутро 24. марта су потрпали све и отпутовали. Тачно правремено: неколико сати касније у Београду су завијале сирене, над градом су урлали бомбардери, надзвучно брзи Ф-16 и Ф-18, наводно невидљиви Ф-117, спора брадавичаста свиња типа А-10 са својом уранском муницијом, немачки торнади ЕЦР, незамењиви за искључивање југословенске ваздушне одбране. Први пут од краја Другог светског рата Немци су учествовали у бомбардовању, трећи пут у 20. веку водили су нападачки рат против Србије. На повратку из Београда у Варварин Весна је чврсто загрлила своју ћерку. “Сада си сигурна, ћеркице”, тешила је Сању.

*

“Громогласне су биле чињенице да се вечерас нећемо вратити у своје постеље, да сутра нећемо опет ићи у школу, да не знамо ко је још жив од рођака, школских другова, професора, суседа, другова за игру из једног или другог краја града. Ликови су се замагљивали дизањем дима и падањем мрака. У ушима су зујали авионски мотори, зглобови су се тресли од експлозија и преносили се земљом ваздушни удари, праштало је и следио је тутањ рушења проведен просторима подземља... Никаква боља ни сврсисходнија мисао се није могла зачети у глави детињег сведока, него - бежати, побећи, изјурити из тог простора погане трке која свакога следи у стопу као злурада репина змаја коме се утећи не може. Први пут смо осетили потпуну незаштићеност, препуштеност некој великој злости, наспрам које крхкост нашег тела није могла ништа да предузме, осим да се скрши или да утекне. Ко је хтео, схватио је да је сатанојављање узело превласт.”

(Миодраг Павловић, *Узурпатори неба* [Прелудијум и

фуга],

Прометеј, Нови Сад, 2000; Зограф, Ниш, 2004, стр. 6)

*

Сотона је навелико био у Варварину. Заиста није било никакве боље замисливе крилатице. Село (тј. варошица, општински центар) са својих 4.000 житеља лежи око 160 километара југоисточно од Београда. Место је до тада рат само окрзнуо. Једног полицајца из Варварина су 8. јануара на Косову упуцали албански терористи - у селу под називом Рачак, које ће касније на Западу постати синоним за смрт, свакако не за смрти српских полицајаца, које на Западу никога нису интересовале.

Највише становника ради у пољопривреди, постоје обућари и кројачи и пекари, неколико лекара и апотека, кафана, хотел Плаца. Индустрија се није настанила, изузев малог текстилног предузећа, које производи подне простирке за Заставу-аутомобиле. У граду и у ближој околини није било никаквих војних постројења, најближе је било удаљено 22 километра, аеродром у Ћуприји. Једина битка у историји Варварина догодила се 1810. године, када су Турци наваљивали против српских устаника. Сам Први и Други светски рат поштедели су градић. Тек су 1944. нацисти уништили мост преко (Велике) Мораве, да би отежали напредовање Црвене армије. Становници су били упозорени дан раније. Сасвим другачије него у оближњем Крагујевцу: тамо су јединице немачког Вермахта између 18. и 21. октобра 1941. смакле 7.000 “комуниста, Јевреја и Срба”, како се називало у њиховом жаргону, 100 за сваког претходно убијеног немачког војника. Међу масакриранима било је 300 гимназијалаца и 15 деце између осам и дванаест година. Спомен-музеј, отворен 1976. године, посетило је пет милиона људи.

*

Било је то у некој земљи сељака
на брдовитом Балкану,
умрла је мученичком смрћу
чета ђака
у једном дану.

(..)

А педесет и пет минути
пре смртног трена

седела је у ђачкој клупи
 чета малена
 и исте задатке тешке
 решавала: колико може
 путник ако иде пешке...
 и тако редом.

Мисли су им биле пуне
 истих бројки
 и по свескама у школској торби
 бесмислених лежало безброј
 петица и двојки.
 Прегршт истих снова
 и истих тајни
 родољубивих и љубавних
 стискали су у дну џепова.
 И чинило се сваком
 да ће дуго,
 да ће врло дуго
 трчати испод свода плава
 док све задатке на свету
 не посвршава.

Било је то у некој земљи сељака
 на брдовитом Балкану,
 умрла је јуначком смрћу
 чета ђака
 у истом дану.

(...)

(Десанка Максимовић, *Крвава бајка*)

*

Али, то да су светски ратови поштедели Варварин не значи да су поштедели његове људе. Од 1914. до 1918. погинуло је 2.000 грађанки и грађана, сваки други становник. За време немачке опсаде после умарширања 1941. 2.000 их је побегло у шуме, у партизане. Њих 500 су Немци упуцали или обесили. При поновном заузимању овог краја 1944. велику улогу је играла Четврта пролетерска црногорска бригада, а њен командант

Блажо Јовановић до данас је почасни грађанин Варварина. Па ипак је и то већ одавно заборављено, породица Миленковић у сваком случају никад још није нешто чула о овом почасном грађанину. Пролетерска бригада, то је било нешто за ветеране. Нацистичка Немачка, то је било прошло. Рат, то је било историја. Тако су сви мислили пре марта 1999.

Када је 24. марта 1999. почео рат, Крагујевац се већ нашао под бомбама, с тим да је НАТО прво разорио споменик нацистичким жртвама из 1941. године (заправо је реч о најстаријој касарни у Србији, из средине деветнаестог века, која се, као споменик културе, годинама пре рата није користила у војне сврхе). У Варварину је, напротив, у априлу и мају остало мирно. Место није безначајно само војностратешки, него и саобраћајнотехнички: ко хоће правац Косово или уопште према југу, заобилази место ако неће да изгуби беспотребно време. Аутопут Е-75 води даље источно преко Ниша, а Е-761 даље западно (тј. јужно од Варварина) преко Крушевца.

Тог 30. маја 1999. био је врео дан, плаво небо над средишњом Србијом, најбоље време за лет бомбардера НАТО-а. Већ од јутра се одмарају, долазећи са Јадрана, на великој висини изнад Варварина надаље или су помицали своја разарања. Сигурно су, као већ данима и недељама раније, били на путу према Новом Саду, Нишу или Београду. Око девет сати су у Варварину забрујале сирене, ваздушна узбуна. Већина је слегала раменима. Рутина. Заиста се није десило ништа. Весна се претварала упркос бригама. Додуше, информациона агенција Танјуг је два дана раније известила да се Милошевић после деветочасовне расправе са руским изаслаником Черномирдином сагласио с начелима мировног плана Г8, дакле прихватио услове седам најмоћнијих западних индустријских држава и Русије. Па ипак је 26. маја трибунал за ратне злочине у Хагу објавио своју оптужницу против самог Милошевића. Очигледно су у НАТО-у постојале снаге које нису хтеле никакав мировни споразум с Југославијом, јер с киме треба да га потпишу ако не с њеним председником?

“Моја љубави, добро се пази и немој да дођеш касно кући!”, испратила је овог јутра мајка Сању. Обе друге девојке су се кикотале, махнуле руком, њихове мајке су рекле исто, мајке увек кажу тако нешто. “Не буди луцкаста, мама, ко ће да нападне сеоце? Па још уз то на недељу?” Сања се намргодила. Њих три су се лепо дотерале, с нешто желеа и лака за косу подигле

фризуру, Сања је ујутро од маме смувала руж за усне и сенку за обрве. Плава мајица, беле панталонице и беле патике добро су јој стајале. Можда је опет сусрела момка из старијег разреда? На таквој (градској) црквеној слави увек се нешто догађало, па и сада, у рату, јер је рат био далеко одатле, а осим тога, било је лето.

*

Ово лето (лето 1914.) “остаће у сећању оних који су га овде преживели као најсветлије и најлепше лето које се памти, јер у њиховој свести оно сја и пламти на читавом једном циновском и мрачном хоризонту страдања и несреће, који се протеже до у недоглед. А то је лето заиста отпочело добро, боље него толика ранија.”

(Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*)

*

Пут у цркву водио је три девојке на мост преко Мораве. Он је стигао из Немачке после Другог светског рата, као репарација за онај који су срушили нацисти. У сваком случају, Немци ово добротворство нису уприличили сами - Совјети су били ти који су мост у својој окупационој зони демонтирали и послали југословенском братском народу. Он је био сасвим раван и имао једну коловозну траку, а хоризонтална греда је почивала на бетонским стубовима, дакле ништа посебно, никаква конструкција са железним ужадима, никакви савијени лукови или мермерне ограде, никакве светиљке и никакве клупе. Мост је имао тек мало сличности са својом храбром браћом у Њујорку или романтичнима у Паризу или са “ћупријом на Дрини” у Вишеграду, коју је осликао Иво Андрић у својој чувеној књизи. Упркос томе, то је био мост, а то је увек малчице узбудљиво, јер постоји с ове стране - “код нас” - и с оне стране - “код њих”. Понекад су се ту сусретали тинејџери. Момци су звиждали за девојкама, девојке су се кладиле на звезде. Заљубљени су се скривали на стрминама обала или иза врба, чије лишће наткриљује воду и заклања поглед. Када су Сања и њене пријатељице Марина и Маријана око 10 сати пре подне прешле мост, под њима је, као и увек, шумела Морава. Многе године ембарга упропастиле су индустрију у околини... а људи су остали без посла, али се сада опет могло купати. Југославија је

осиромашила. Само су се рибе радовале што су фабрике пропале и једва још уопште производеле отпадну воду.

Сваке недеље је у Варварину био пазарни дан, а ове недеље су се додатно на тргу пред црквом преко реке прослављала Света Тројица, православни Духови. Већ издалека је Сања видела вреву, чула позивање трговаца, ценкање купаца. Као и увек, сељаци су нудили кромпир и воће, путујући трговци елегантну одећу, патике, свакојаки прибор. Три хиљаде људи се врзмало између хотела Плаца и речне обале, а можда чак и више. Три девојке су најпре отишле у цркву, а Сања је запалила свећу. Поп је проповедао како је на Духове дошао Свети Дух: када је протекло педесет дана после васкрсења Христовог, започео је шум с неба, док су апостоли били у молитви заједно као једна душа. Појавили су им се ватрени језици и спустили су се на сваког од њих. Тако су се они испунили Светим Духом. Девојке су то радо слушале, али су то већ познавале. После литургије су посетиле још једну пријатељицу и попиле воћни сок.

“Дођи, морамо кући, морам још нешто да припремим за баку, која хоће да испече тарту”, наваљивала је Сања на растанку. “Па, како то, никако још није један сат”, мислила је невољно Марина. Али, пријатељице су сада биле ту и држале су се заједно. Можда би могле и да се у касно поподне још једном врате на прославу? Од цркве до реке било је тек неколико корака, можда 150 метара. Иа мосту су девојке оклевале, правиле шале о другим пролазницима, један младић је пљнуо са ограде у таласе, што је можда изгледало отрцано. Оне су се измотавале и нису биле свесне шта се десило: два ловца су летела преко Варварина даље у правцу севера, нестала и окренула се иза хоризонта, пролетела још једном, долазећи са југа, преко градића, повукла криву према истоку, испунила кривину у једном завоју према југу. Вратили су се!

Сат на црквеном торњу је откуцавао један. Сањини родитељи су радили у кухињи и вршили припреме за празнични ручак следећег дана. Изненада су зачули силну детонацију. Зоран је посумњао на удар у Ћуприји, но, Весни се чинио ближим, много ближим. Она је отрчала до телефона, изабрала један број из центра града - веза је била мртва. То је могло значити да је погођен мост, јер се испод њега протезао телефонски кабл. Весна више није добијала ваздух, врат јој је био као стегнут. Зоран је морао да је придржи, иначе би се срушила. Шта чинити? Доле у подрум, који су уредили као

помоћни бункер? Искључено, не без Сање. Пошто су Зорану ноге биле утрнуле од одбојке, Весна је потрчала код сусетке, Маринине мајке. Понекад је тешко покренути ауто, када руке дрхте, али овог пута се он уклопио без проблема, са стиснутим прстенима обе жене су се одвезле, правац Морава. Успут су загледале у свако лице које иде у сусрет, много деце је било међу њима, али ниједно Марина, ниједно Маријана, ниједно Сања. Накратко пре Варварина пролазници су им потврдили да је био погођен мост, у тренутку када су на њему биле виђене девојке. Весни је постало зло, онда је прогутала кнедлу, дала гас. Сада не размишљати. Укључивати, спајати, гурати педалу. Сводило се на секунде. На реци је било аветињски мирно, изнад воде тамно, због облака дима после експлозија. Мајке су призивале имена својих најдражих: Марина, Маријана, Сања.

*

Дивни предео ... дигао се одједном као танка и варљива завеса, а пред њом је стајао вук ужагрених очију, подвијена репа и као на смех мало искежених зуба, страшнији од свих мајчиних опомена. Крв се у Аски следила и ножице су под њом одрвенеле. Присећала се да треба да дозове своје, и отварао је уста, али гласа није било. Али смрт је пред њом била, невидљива а једина и свугдашња, грозна и невероватна у својој грозоти.

(Иво Андрић, *Аска и Вук*)

*

Аутомобили на мосту су правили буку, због чега су девојке виделе авионе тек када је већ било прекасно. Око 13.01 су на половини моста и виде два ратна бомбардера како директно јуре на њих. Куда сад - натраг или напред? Сањин математички мозак се искључио, рачунање путање авиона и ударног угла погодака такође не би успело ни једном Ајнштајну. Бог се не коцка. Можда бар помогне? О Боже, помози ми. Пилоти су удаљени још 300 метара, још 100 метара, с ове удаљености и при овом ведром времену мора да све виде, пијац, црквени трг пун људи, аутомобиле на мосту. Они бацају две ракете типа АГМ 65. Сања се присећа претходне проповеди у цркви: "Започео је шум с неба, док су апостоли били у молитви заједно као једна душа. Појавили су им се ватрени језици и спустили су се на сваког од њих. Тако су се они испунили Светим Духом." Али,

ово овде није Свети Дух, мисли Сања, ово је пакао. Она чује још један писак, онда витла страховит удар кроз ваздух. Она се осећа као изгорела, једна ужасна врелина. Одједном је сасвим лагана, лебди у ваздуху.

Ласерски управљане бомбе расекле су мост по средини, он се руши, девојке падају у дубину, постају немоћне. После два до три минута Марина долази к себи, види најпре своју крваву руку. Њена десна нога је испод колена потпуно смрскана, потколеница је повезана с телом само још комадима меса. Где су друге две? Маријана јечи, виче за помоћ. Покушава да се попне на ограду, али уочава да из надлактице штрчи кост и више нема снаге. Сања има руку на грудима, очи су отворене, дише тешко, хоће нешто да каже, али не успева. Леђима се ослања на ограду, озледа се не може видети.

После пет минута неко продорно узвикује: “Враћају се!” Сања виче нагоре, још види кондензационе пруге и обе ракете, које шиштећи долазе директно ка њој, а при том као да пијано круже. То је ласерско навођење, али то Сања не зна. Оно што је преостало од моста још једном бива погођено. Друга експлозија је још жешћа од прве, чује се све до 16 километара удаљеног Крушевца. Бетонски комад моста, велик као тенк, завитлан је добрих 100 метара у гробље с оне стране цркве. Сања клизи надоле, њена глава виси наниже, само мало изнад површине воде. Осећа како у њој расте ледени брег. Карлица, трбух, црева већ су залеђени. Сада хладноћа пузи навише у срце. Тако мора да је било када је тонуо Титаник, мало испред поларног повратника. Где је чамац за спасавање? Одједном види Леонарда ди Каприја. Па, он је стваран. Он ће је спасти. Сања се смеје. Знам причу о срећи.

Марина пузи ка Сањи, пузи уз помоћ лаката - размрска-не ноге више не може да користи. Она учвршћује главу немоћнице, да не би отишла под воду. Вади из торбе флашу с минералном водом, кваси Сањино лице. Марина при том стоји у води, па ипак је струја тако снажна, тако растрже комаде меса који су јој још преостали од бутине, да се боји да ће јој се нога откинути. Свакако јој нога отиче под оптерећењем и паклено боли. Марина мора напоље из воде, поново се извлачи на остатке моста. Она и Маријана зову у помоћ, чекају. Ништа се не дешава. Коначно чују гласове, гласове својих мајки.

Неколико сати касније још је светло и топло, осам беживотних тела лежи у мртвачници у Варварину, готово сва језиво

унакажена. Војкан Станковић, његови удови су ишчашени, можда сломљени. Зорану Маринковићу нога је откинута у карлици, неко му се усрдно молио преко левог рамена, црно угланцана ципела је још чврсто запертлана. Потколенице Милана Савића леже истргнуте изнад утробе. У лобањи Драгослава Терзића зјапи пукотина. Свештенику Миливоју Тирићу недостаје глава, одбио ју је један гелер у лету. Седам од осам мртвих погинуло је у другом нападу. Тако и поменути Милан Савић. Он је хтео да у речи приђе трима девојкама у помоћ, један пријатељ га је упозоравао: “Поново долазе, увек тако раде, причали су ми пријатељи из Београда.” Милан је узвратио: “Ти си кукавица, па морамо помоћи!” То су биле његове последње речи.

*

О загрли ме сад јако,
 најбоље што знаш,
 И немој црној птици да ме даш...
 Ма, не, не брини,
 проћи ће за трен,...

Уплаши ме сјај милион свећа
 кад се небом попали...
 Где је томе крај?
 За ког су тако дубок зденац копали? ...
 Зашто се све то дешава?
 Да л' човек ишта решава?
 Ил' смо само ту
 због равнотеже међу звездама?
 (Ђорђе Балашевић, *Словенска*)

*

Међу преминулима у мртвачници није и Сања. Пошто ју је нашла њена мајка, положена је на једну даску и гурнута у болничка кола. Весна се попела с њом. Њено дете није при свести, иако јој се очи покрећу, а уста стоје отворена. “Буди јака, па ја сам са Тобом”, каже Весна. А доктору: “Учините нешто, окрените је на леђа, не могу да гледам како ми дете умире међу рукама.” После пет минута вожње Сања полагапно склапа очи. Лекар наређује возачу да промени правац и окрене према најближој амбуланти. Ту Сања добија инјекцију адреналина,

њени капци трепере, она поново отвара очи. Весна се пење у ауто, болничка кола са Сањом и лекаром хитају ка Крушевцу у болницу.

Када мајка нешто касније стиже тамо, види једног лекара како излази из болесничке собе и скида себи рукавице. Као у филму. Весна зна пресуду. “Хтела бих до своје кћери.” - “Не, то није ваша кћи, то је велика девојка, видите и сами.” Весна наваљује у собу, негде између стрепње и наде, па ипак се потврђује страшна слутња. Беживотно тело у зеленом чаршаву јесте њена Сања. Весна утрчава, баца се на Сању, осећа како нешто лупа. Господине докторе, срце још удара, она није мртва.” Доктор је опрезно вуче напоље, сева јој у пламтеће очи, спушта поглед. “Јесте.”

Много касније Весна седи на задњем седишту аутомобила, у рукама јој Сања, као 24. марта, када су долазиле из Београда, али је сада све другачије. Код куће пере и купа леш. Он има рану на левом бедру од леђа до ноге и крхотину на потиљку. Делићи моста су продрли у читаво тело, у леђа, у ноге, чак у ножне прсте. Сви унутрашњи органи су озлеђени, а пре свега плућа. Спреда тело изгледа неоштећено. Зоран се побринуо за бели ковчег. Весна тражи омиљену хаљину своје кћери и навлачи је преко ње. Весна каже: “Не знам шта да чиним без Тебе.”

*

“Пилот: Сада пролазим облаке. Још ништа не видим.

База: Наставите лет. Правац север 4280.

Пилот: Ја сам испод 3.000 стопа. Испод мене је колона возила. Нека врста трактора. Шта то треба да буде? Тражим инструкције.

База: Где су оклопна возила?

Пилот: Видим тракторе. Не претпостављам да су црвени обојили оклопна возила као тракторе.

База: Какве су то комичне приче? Каква смутња! Иза тога сигурно стоје Срби. Уништите циљ!

Пилот: Шта треба да уништим? Тракторе? Обична возила?

Понављам: не видим никаква оклопна возила. Тражим даље информације.

База: То је војни циљ. Уништите циљ! Понављам: уништите циљ!”

*

Ови изводи из радиокомуникације између пилотске кабине и командне станице НАТО-а, које је забележила југословенска противваздушна одбрана, потичу из једног другог напада. Да ли је у Варварину било баш тако, не знамо. Званична верзија НАТО-а је оскудна: “Два Ф-16 нападају мост са четири ласерски навођене бомбе од 2.000 фунти у кратком размаку. Први напад уништава средњи део, а други напад остатак моста.” Потпуковник Михаел Кемерер, надлежан за немачку штампу у централи за јавност врховне команде НАТО-а за Европу у јужнобелгијском граду Монсу, ипак још допушта да је Варварин био “секундарни циљ”. Другим речима: истински изабрани циљ је већ био уништен, зато се тражио неки помоћни циљ.

У западној јавности било је критике због колатералних штета 30. маја. НАТО се спремио и говорио о “легитимном нападу на главну линију снабдевања српске војске”. Гласноговорник НАТО-а за штампу Џејми Шеј назвао је Варварин “изабраним и оправданим циљем”.

Ко је изабрао Варварин као циљ бомбардовања? НАТО се устезао, према Рајнера Лајкена из Цајта, да означи имена пилота, а била је прећутана и сама њихова националност. Сањин деда је убеђен да је немачки летач усмртио његову унуку. Војни експерт попут Џона Ериксона претпоставља америчке пилоте, јер су наводно само они имали “оперативну компетенцију при употреби ласерски управљаног оружја”. А ко је пилотима давао налоге? Циљеве за сваку употребу састављао је дежурни официр у Комбинованој команди здружених операција у италијанском граду Вићенца. Темељи су били спискови циљева, које - према Вошингтон посту - беху припремили НАТО-в плански штаб и политички врхови држава НАТО-а, а које су благословили - Клинтон, Блер, Жоспен, а такође и Шредер. Познато је да је француска влада у неколико случајева успешно уложила свој вето против бомбардовања цивилних циљева, рецимо мостова преко Дунава. У ратном дневнику министра Шарпинга може се прочитати да је избор циљева увек стајао на дневном реду Савета НАТО-а. Пошто се у Савету НАТО-а може одлучивати само једногласно, и (немачка) савезна влада је једном не могла зауставити одређене нападе.

Секундарни циљеви, каже потпуковник Кемерер према аутору *Цајта* Лајкenu, свакако су били утврђени без политичке противконтроле. По мишљењу Пола Бивера из стручног часопис-

са *Џејнз дифенс викли* (*Jane's Defense Weekly*) координате ових помоћних циљева пилотима су саопштавали авиони авакс, дакле летеће НАТО-ве командне централе. У постави су били и немачки специјалисти и официри. СПД (Социјалдемократска партија Немачке) још је 1994. безуспешно покушала да за своје учествовање издејствује одобрење од Савезног уставног суда.

И тадашњи генерални инспектор НАТО-а Клаус Науман изјаснио се сасвим отворено против оправдавања, а поготово неопходности бомбардовања цивилних циљева: “Где налазимо да је противник најосетљивији? И шта је онда требало да погађа Милошевића? Па ипак, не уништеће пешадијских јединица. Једном комунистичком диктатору је свеједно колико људи умире. Оно што њега погађа јесте губитак оних средстава која штите његову моћ. То је полиција, то је владање медијима и то су индустријски барони који га подржавају својим новцем, а онда, наравно, и њихова постројења. Када ове циљеве уништимо с фантастичном прецизношћу, ту би започео процес одвраћања.” НАТО-в гласноговорник Џејми Шеј хвалио је: “Никад у историји није било неке ваздухопловне кампање која је толико нашкодила војсци, а цивилима донела толико добра као ова сада...” Шејев немачки парњак, генерал Валтер Јерц, био је мишљења да је НАТО против Југославије “водио циљно најтачнији бомбардерски рат у историји”. Фантастична прецизност? Циљно најтачнији бомбардерски рат историје? За 78 дана НАТО је уништио само 14 југословенских оклопних возила, али 48 болница, 74 ТВ-станице и 422 школе. 20.000 распрскавајућих бомби данас лежи као слепци у земљи и могу експлодирати у сваком тренутку. Остаци уранијумске муниције зрачиће још многе хиљаде година. Преко 2.000 југословенских цивила погинуло је, а трећина од тога су деца.

После рата је мост у Варварину поново изграђен, новац је дошао од Срба из Швајцарске. Тадашња београдска влада основала је задужбину Сање Миленковић, која подржава математички надарене ученике. Весна је још дуго спавала у кревету своје мртве кћери. На гробу није могла да плаче, за то је ишла у Сањину собу. Када засја Сунце, она се није радовала, то ју је превише подсећало на сунчани 30. мај 1999. Када је нешто потом чула да су њени родитељи доживели несрећу, остала је сасвим мирна. Када су мртви, они су код Сање, мислила је. За Маријану и Марину живот иде даље, некако, оне још имају гелере у телима, који се не могу одстранити. И за Шредера и

Фишера живот иде даље, они су још увек на служби. Клинтон, Олбрајт, Шарпинг и Науман уживају своју пензију.

Српске жртве агресије НАТО-а, преживели и повређени из Варварина, попут Сањине мајке, коначно су покренули процес против немачке владе, да би макар добили материјалну надокнаду за нешто што се не може надокнадити. Подршку су добили од мале групе немачких активиста око берлинског пословног човека Харалда Кампфмајера и његове супруге Корнелије, која је за финансирање поступка заложила сва своја добра. Такве беле врране не воле у земљи ратних добитника, штампа је о том човеку стално писала погрдно.

Тужбу Срба је у децембру 2003. одбио земаљски суд у Бону у првој инстанцији - било би чудо да се десило другачије. Оно што се до сада постигло - и то је већ било много: мртва девојка, а тиме и наредне безимене жртве бомбардерског рата отргнути од заборава током трајања процеса.

Али, да ли је све то требало да се деси? Зар у овој проклетој Немачкој не постоје никаква ученичка заједничка управа и никакав учитељски колегијум који би преузели борбу за то да њихова школа носи име Сање Миленковић? Зар не постоји ниједан евангелистички или католички свештеник који за Сању Миленковић 30. маја чита литургију и скупља добровољне прилоге за процесне трошкове? Никакав раднички савет интересне заједнице метала или *verdi*-ја (зелених) који се одлучује за прекид рада, макар за минут ћутања? Треба ли да се заборави девојка која је морала да умре из само једног јединог разлога: јер је Српкиња? Треба ли заборавити Србе, јер су три пута у 20. столећу били на путу немачким плановима? Зар се нико не усуђује да у кући крвника говори о конопцу?

Онда Срби с правом оптужују речима свог писца Миодрага Павловића (“Оплакивање Смедерева”, у: *Извор* (Поезија II), Сабрана дела Миодрага Павловића, Просвета, Београд, 2000, стр. 55):

Неће више лепих градова бити
на земљи нашој.

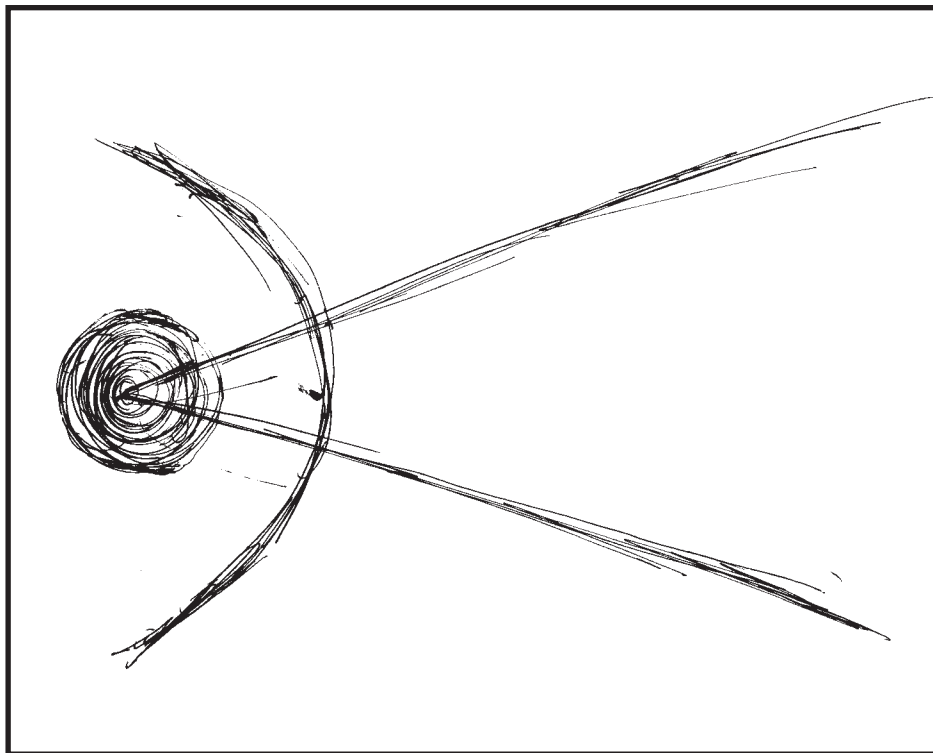
Ноћи дугачке желимо и шуме дубоке
где има вида и без очију.

(Пустите нас) да певамо и да се сами себе сећамо,
други су нас заборавили.

Штедни рачун за процес накнаде штете против савезне владе (српски тужитељи су захтевали ревизију): Удружење демократских правника, заложни савез, Берлинска штедионица (BLZ 10 500 00), број рачуна 33522014; сврха употребе: “Накнада штете за жртве рата НАТО-а”

Процесна група је доступна преко
Харалда и Корнелије Кампфмајер,
телефон 030-65942908,
E-mail: Hkampffmeyer@aol.com

(Преузето из: Јирген ЕЛЗЕСЕР, *Ратне лаж*
од косовског сукоба до процеса Милошевићу,
Јасен, Београд 2004).

ИЗГОРЕЋЕТЕ КАО СВЕЋА, И ДРУГЕ ЋЕТЕ СПАЛИТИ

Превела: Драгана КЕРКЕЗ

Одломак из Гогољевог необјављеног одговора В. Г. Белинском, који је по први пут био објављен скоро пре 60 година, али о ком се како у научној, тако и у научно-популарној литератури веома мало говори.

Како да започнем одговор на Ваше писмо? Почећу га Вашим речима: «Освестите се, стојите на ивици бездана!» Колико сте само скренули са правог пута, како извитоперено видите ствари! Како је груба, непријатна Ваша реакција на моју књигу! Како сте је само протумачили! Нека свете силе дају спокоја вашој страдалној, измученој души! Зашто сте одступили од мирног пута који сте раније били изабрали? Шта би могло бити лепше до упознавати читаоце са лепотама стваралаштва наших писаца, уздизати њихове душе и снаге до поимања свег лепог, наслађивати се трептајима пробуђеног у њима саосећања и на тај начин дивно деловати на њихове душе? Тај би Вас пут довео до помирења са животом, тај би Вас пут приморао да са захвалношћу говорите о свему у природи. Што се тиче политичких догађаја, друштво би се само по себи умирило ако би до помирења дошло у душама оних који имају утицаја на друштво. А сада из Ваших уста излази горчина и мржња. Шта Вам је требало да са Вашом ватреном душом зароните у тај политички вртлог, у те мутне догађаје нашег времена, где се и добро промишљена опрезност губи? Како да се не изгубите са вашим једностраним, попут барута запаљивим умом, који букне и пре него што сте успели да сазнате шта је истина?

Користољубивих циљева нисам имао ни раније, у време када су ме још донекле мамиле саблазни овога света, а тим пре сада, када је дошло време да се размисли о смрти. Није било никакве користољубиве намере. Нисам имао намеру ништа за себе да задобијем. Није то у мојој природи. Сиромаштво има своју лепоту. Та могли сте се макар сетити да немам чак ни свог кутка. Ја се само трудим да свој невелики путнички кофер учиним што лакшим како би се лакше растао са овим светом.

Требало је да се суздржите од мог жигосања тим увредљивим сумњама, за које ја не бих могао да изрекнем ни гледе највећег подлаца. Тога сте се требали сетити. Оправдавате се властитим гневом. Као се разгневлени усуђујете говорити о тако важним питањима, а не видите да Вас Ваш гневом обухваћени ум чини слепим и да Вам одузима спокој?

Кажете да ће Русију спасити европска цивилизација. Међутим, како је то широка и безгранична реч. Макар да сте рекли шта треба имати у виду под тим «европска цивилизација», а што сви бесмислено понављају. Ту су и фалангисти, и црвени, и свакојаки други, и сви су спремни један другог да прождеру, и сви у себи носе погубно, уништавајуће начало, да чак и у Европи стрепи свака мислећа глава и невољно се пита где је наша цивилизација? И постала је европска цивилизација сабласт коју нико није видео, а ако је покушао да је ухвати рукама, она се распршила. А прогрес, он је постојао док о њему нису мислили, а када су се дали у лов на њега, и он се распршио.

Зашто Вам се учинило да сам оду испевао и нашем, као Ви кажете, гнусном свештенству? Зар мислите на моје речи да проповедник источне Цркве треба животом и делима да проповеда? И одакле у Вама таква мржња? Познајем многе лоше свештенике и могу испричати многе смешне приче о њима, можда чак много више од Вас. Међутим, сусретао сам и такве чијом сам се светости живота и подвизима њиховим дивео, и видео сам да су они део наше источне Цркве, а не западне. Дакле, нисам имао намеру да певам оду свештенству које је нанело срамоту нашој Цркви, већ свештенству које је узвисило нашу Цркву.

Ви одвајате Цркву од Христа и хришћанства, ту исту Цркву, те исте пастире који су својом мученичком смрћу запечатали истину сваке речи Христове, који су на хиљаде гинули под ножевима и мачевима убица молећи се за њих и на крају уморили своје целате те су тако победници пали под ноге побеђених, и цео свет је исповедао ту реч. И те саме пастире, те епископемученике, који су на својим раменима носили светињу Цркве, ви хоћете да одвојите од Христа називајући их неадекватним

тумачима Христа. Ко, по Вашем мишљењу, ближе и боље може сада да говори о Христу? Зар данашњи комунисти и социјалисти који тврде да је Христос рекао да се одузимају имања и да се пљачкају они који су стекли свој иметак?

Христос нигде никоме не каже да је потребно стицати, већ, напротив, он нас доследно учи да се одричемо: ... и кошуљу твоју да узме, подај му и хаљину. И ако те ко потјера једну миљу, иди с њим двије.

Не може се, добивши површно журналистичко образовање, судити о таквим питањима. За то је потребно проучити историју Цркве. Потребно је поново са разумевањем прочитати сву историју човечанства из оригиналних изворника, а не из данашњих површних брошура које је ко зна ко написао. Ови површни енциклопедијски подаци испомерају ум, а не да му помажу да се усредсреди.

Шта да кажем на ту оштру примедбу да руски сељак није склон вери и да се, док говори о Богу, он другом руком чеше ниже појаса, а што сте Ви са таквом самоувереношћу изrekli, као да сте цео живот били у контакту са руским сељаком. Шта ту има да се говори, када тако дивно причају хиљаде цркава и манастира расутих по руској земљи, који се граде не од дарова богатих, већ помоћу лепти неимућних, тог народа за који Ви кажете да се са непоштовањем односи према Господу, а који и последњу копејку дели са потребитим и Господом, који трпи велику невољу (за коју зна свако од нас) како би имао могућност да од срца приложи Господу. Не, Висарионе Григорјевичу, не може о руском народу да суди онај ко је цео свој живот живео у Петербургу, закупљен лаким чланцима у часопису и романима оних француских романсијера који су у том степену пристрасни, да не желе видети да из Јеванђеља извире истина и не примећују како наопако и тривијално говоре о животу.

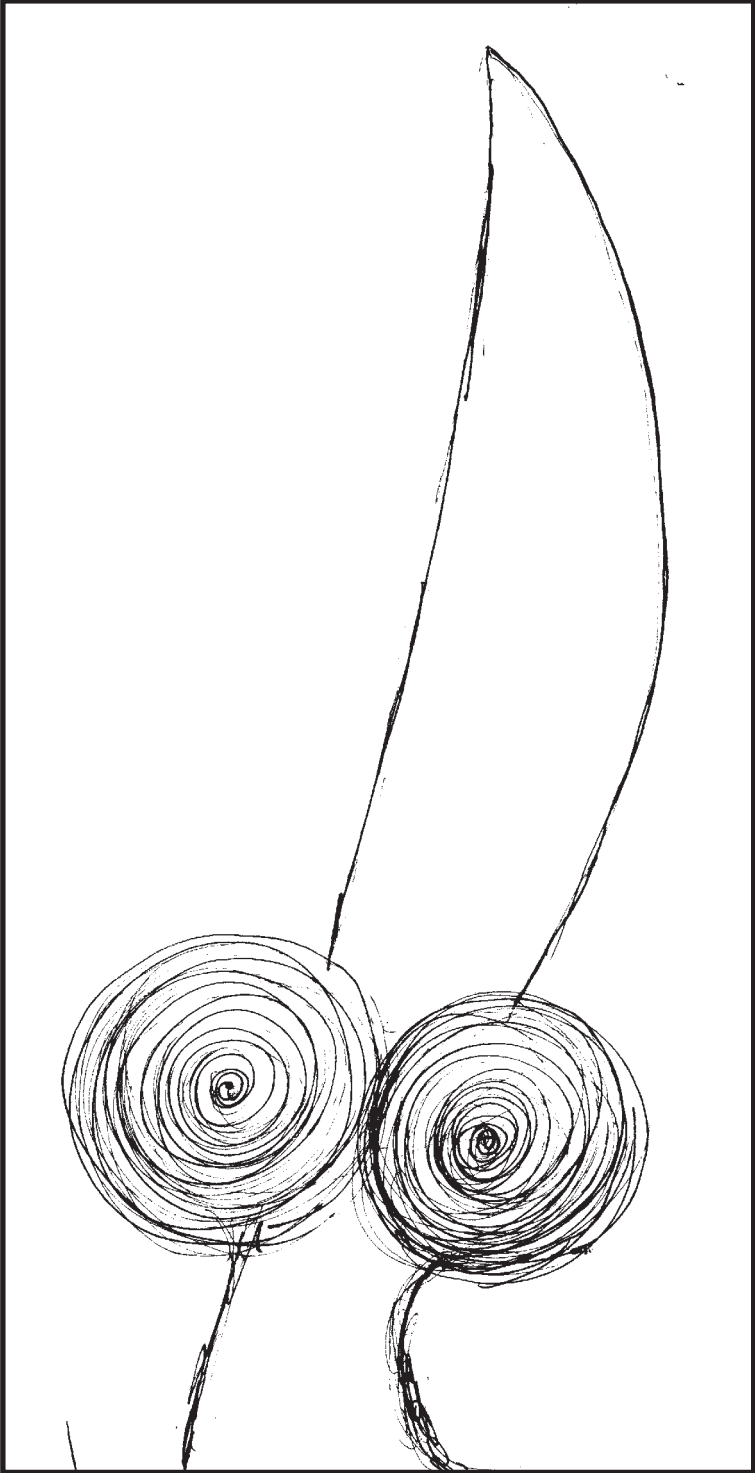
Шта је за сељака боље: власт једног спахије, довољно образованог, који има универзитетско образовање и који ипак, биће, већ много тога треба да осећа, или да буде под влашћу великог броја чиновника, мање образованих, користољубивих и

чија је једина брига како што више за себе да стекну? Много је таквих питања о којима свако од нас треба да поразмисли благовремено, пре него што са страственошћу неумереног витеза и јуноше проговори о ослобођењу, како то ослобођење не би било горе од ропства.

Зачудила ме је и Ваша самоувереност са којом кажете: «Ја познајем наше друштво и његов дух»,- и јемчите за те своје речи. Како се може јемчити за тог камлеона који се мења сваког минута? Каквим чињеницама можете потврдити да познајете ово друштво? Каква су Ваша средства за то? Да ли сте негде у својим делима показали да сте дубоки познавалац душе човекове? Да ли Вас је живот искушао? Живећи скоро без контакта са људима и светом, знајући само за миран живот сарадника часописа, закупљен свакидашњим фељтонима, шта Ви можете знати о тој страшној накази која нас својом изненадном појавом хвата у замку, а у коју пада сваки млади писац који почиње да се бави размишљањима о свету и човечанству, док је проблема довољно и у нашој непосредној околини. Потребно је пре свега позабавити се тим проблемима, тада ће друштво само од себе кренути набоље. А као пренебрегнемо обавезама које имамо према блиским људима и потрчимо за друштвом, изгубићемо и једно и друго. Сретао сам у последње време много дивних људи који су у потпуности збуњени. Једни мисле да ће променама и реформама, прихватањем неких других правила моћи поправити свет; други сматрају да ће посредством неке нарочите, у великој мери ангажоване књижевности, а коју Ви називате лепом књижевношћу, моћи деловати на васпитање друштва. Међутим, до благостања друштво неће довести ни нереди, ни усијане главе. На врење изнутра неће утицати никакви устави. Друштво се ствара само по себи, оно настаје од јединица. Потребно је да свака јединица испуни своју дужност. Потребно је да се човек присети да није живинче, већ достојни грађанин узвишене небеске државе. Докле човек макар донекле не буде живео животом небеског грађанина, дотле реда неће бити ни у држави земаљској.

Ви кажете да се Русија дуго и залудно молила. Не, није се Русија залудно молила. Када се молила, она се спасавала. Она се помолила 1612, и спасила се од Пољака; она се помолила 1812 и спасила се од Француза. Или Ви молитвом називате то што се једно од стотине моли, а остали погубељно пијанче, од јутра до мрака по свакојим вашарима, залажући свој последњи иметак да би се насладили свакојаким «благима» која нам је пружила неразумна европска цивилизација?

Књижевник постоји зарад нечег другог. Он је дужан да служи уметности која души света пружа узвишену помирујућу истину, а не свађу; љубав према човеку а не јарост и мржњу. Латите се свог попршта одког сте се удаљили са лакомисленошћу младога момка. Почните поново да учите. Угледајте се на оне песнике и мудраце који васпитавају душу. Сами сте постали свесни да рад у часопису празни душу и на крају сте приметили празнину у себи. То и не може бити другачије. Сетите се да нисте најбоље учили, ни факултет нисте завршили. Надоместите то читањем великих дела а не савремених брошура које је написао распаљени ум који замућује поглед.

ЗАПИСИ

ЗАПИСИ

**Предраг ВУКИЋ:
Записи из Београда (2)**

**Жељко КОМНЕНОВИЋ:
Бог је бранио, али није кажњавао**

Предраг ВУКИЋ

ЗАПИСИ ИЗ БЕОГРАДА
(2)

Уводно слово

У раздобљу од оснивања Либералног савеза Црне Горе, почетком 1990. године, па у непрекинутом континуитету, све до наших дана, антисрпска хистерија, као колективни израз фашистоидне патологије локалног полусвијета, манифестује се и траје на Цетињу несмањеним темпом. У тако неповољним условима, у тамном вилајету и духовном беспућу, лишен реалне наде у долазак неке спокојније и хуманије будућности, али зато руковођен смјером и гласом сопствене савјести, свих минулих година, истрајно сам заступао и промовисао идејна начела српског националног и културног интегрализма. Својим јавним иступима, као и објављеним радовима у дневној и ревијалној штампи, стекао сам мноштво непријатеља у мојој завичајној средини. И то како оних отворених, тако и оних прикривених, којих је по природи ствари знатно више. Али, шта да радимо? Живот тече даље, док ја од својих увјерења нећу одустати. Знам да њихову реализацију вјероватно нећу дочекати, али, са вјером и надом у Господа, хоће млађи нараштаји. У то сам чврсто увјерен.

Сваке године, обично у децембру, одлазим у централу СКЗ у Београду, како бих предао годишњу чланарину оних чланова подружнице СКЗ на Цетињу (који је у међувремену уплате), као и њихове чланске књижице на овјеру администрацији те установе. Управник СКЗ Драган Лакићевић, као и остало особље Задруге, увијек ме гостољубиво и предусретљиво дочекају. У Београду останем по неколико дана. Током тих својих краткотрајних посјета престоном граду сретнем се са низом значајних људи из његовог културног и друштвеног живота, али и са ширих простора. С временом сам, о свему томе почео водити путописне забиљешке. Прву, *Записи из Београда*, коју сам обликовао током боравка у српској престоници крајем 2007, публикувао сам у

никшићком *Слову*, средином 2008, и она је лијепо примљена од читалаца. *Затписе из Београда (II)*, приредио сам након седмодневног боравка у Београду крајем децембра 2008. Увјерен да ће ови запис послужити као још једано скромано свједочанство о бесудном времену у коме живимо и дотрајавамо, у стихијама беспућа и незнања, којима као да се не назире крај, предајем их суду времена, јер, вријеме је најбољи и једини мјеродавни судија.

Недјеља, 21. децембар 2008.

Данас полазим у Београд.

Са мном, аутобусом са Цетиња, али само до Подгорице, полази и мој побратим Драган Брацановић. Ведро је и прохладно. У Подгорици нас дочекује хладан вјетар. На обзору је примјећују тамносиви облаци који као да слуте на снијег. Воз касни. Умјесто у једанаест часова, појављује се десетак минута касније. Опраштам се с Драганом и улазим у воз. Драган се враћа на Цетиње.

Прије недјељу дана сам купио карту на којој је компјутерски уписан број вагона 468. Али, колико видим, вагона са тим бројем нема. Зато улазим у вагон-ресторан. У њему ћу остати све до уласка воза у Раковицу. На прилазима Колашину дочекује нас магла. Почиње и снијег да пада. Околни камењар, наши непроходи и недоходи, као и лоше вријеме суморно дјелују на моје расположење. Уз кафу и кока-колу, прелиставам, по ко зна који пут, дневну штампу коју сам пред полазак купио у Подгорици. На успутним станицама Бијелом Пољу, Пријепољу, Прибоју, Ужицу и Пожеги, улази мноштво нових путника. Воз је препун, нема мјеста за све. Један број њих се смјешта у вагон-ресторану. Троје сједају поред и преко пута мене. Пристојни су и коректни људи. По ходницима је препуно свијета, посебно младих. Воз прилично касни. Коначно се, због квара, зауставља на станици у Раковици. Десетак минута касније, прелазимо у композицију која долази из Ниша, и тако, напокон, стижемо на жељезничку станицу у Београду.

Исцрпљен сам и уморан. Одлазим у хотел „Асторија“, који се налази на блиској удаљености од жељезничке станице. Добијам смјештај на четвртом спрату у соби бр. 402. У Београду намјеравам да останем мало дуже. Повратак у Црну Гору планирам за суботу увече.

Сјутра ме очекује одлазак у Српску Књижевну Задругу у Улици краља Милана и сусрет са мени драгим знанцем, књижевником Драганом Лакићевићем, који већ годинама ради у овој реномираној установи.

Понедељак, 22. децембар 2008.

Градским аутобусом одлазим на сефардско јеврејско гробље у Београду, на Карабурми, преко пута Новог гробља. На улазу у гробље налази се одиста велелепан споменик српским Јеврејима, који су као борци Војске Краљевине Србије изгинули у ослободилачким ратовима од 1912-1919. На њему су урезани Његошеви стихови:

Покољење за пјесму створено!
 Виле ће се грабит' у вјекове
 да вам вјенце достојне саплету.
 Ваш ће примјер учити пјевача
 Како треба с бесмртношћу зборит'.

Занимљиво је да су Његошеви стихови исписани и на српском и на јеврејском језику.

На вертикалним плочама уклесана су имена палих бораца, као и основни подаци о њима. Међу њима су и имена поднаредника Соломона И. Амара, који се упокојио на Цетињу, 7. јуна 1915. и редова Моше Д. Асаела, који је погинуо у Боки Которској, 17. јануара 1918. Судаћи према натписима, остали борци су положили своје животе изван подручја Црне Горе.

Централни сегмент споменика заузима висок обелиск са извајаним орлом у лету на врху. Са десне и са лијеве стране обелиска налазе се извајани ликови јудејског лава у покрету. Са сваке стране по један. Споменик је подигнут још за вријеме Краљевине Југославије. Но иако су на њему уклесани стихови владике Рада, увјерен сам да се у Црној Гори уопште не зна за његово постојање. Лутање у дукљанским маглама и величање тековина НОБ-а и револуције било је важније од изучавања Његошевог дјела.

На мноштву надгробних споменика унаоколо наићи ћемо на епитафе, надгробне натписе у стиху. Неки од њих имају и литерарну вриједност. У наредних неколико дана намјеравам их записати и објавити у неком часопису. За сефардско гробље у Београду сазнао сам још као студент. У минулих 20-так година

обишао сам га у више наврата. Занимљиво је за изучавање из више аспеката. На њему је сахрањено богато и утицајно јеврејско грађанство Београда које ће, на жалост, бити коначно истријебљено у нацистичком холокаусту. Судбина грађанског друштвеног слоја у Црној Гори, као носиоца српске националне свијести, била је готово подударна. Овај друштвени слој већим је дијелом истријебљен у **црвеном терору** од 1944-1945, док су се они који су остали у животу већином трајно преселили у Србију. Углавном, у Београд.

На горбљу бившег трговца и дугогодишњег предсједника јеврејске заједнице у Србији Јакова М. Алкалаја (1843-1903) уклесани су стихови:

Благо оном који до век живи,
Имао се рашта и родити.

Разумије се, у питању су свима нама познати стихови владике Рада. Додуше, уклесани у екавизираној варијанти. Како слиједи, на двије локације на београдском јеврејском горбљу уписани су Његошеви стихови. Самим тим, поставља се пред нас интересантно питање: колико је реално јеврејска интелектуална елита у Београду и у Србији уопште у предреволюционарном периоду познавала Његошево стваралаштво? Да ли је неко од домицилних јеврејских интелектуалаца писао о Његошу? Ето посла за младе истраживаче, посебно за историчаре књижевности и историчаре. У питању је одиста занимљива тематика, до сада апсолутно непроучена и неиспитана.

Српска заједница на Цетињу је пред неминовним изумирањем и нестајањем. Ионако, малобројна, сведена на свега 4,5% становништва цетињске општине, она смета разулареној већини индоктринираној милитантној србофобијом. С правом се питам: да ли ће њена судбина поприлично наличити трагичној судбини јеврејске заједнице у Београду у вријеме страховладе нацизма? Да ли ће моји сународници свршити своје животе на стрелиштима или у изгону? Превирања која су пред нама пружиће одговор на сва питања. С обзиром на умоболну србофобију која у минулих 18 година незаустављиво хара на Цетињу, све је могуће. Па и фаталан исход.

Средином дана одлазим у централу Српске Књижевне Задруге, на заказани састанак са Драганом Лакићевићем. У 13 часова сам већ у централној канцеларији. Сусрет са Драганом је срдачан.

Као што сам већ рекао, крајем сваке године одлазим у централу СКЗ са уплаћеним чланаринама оних који су остали чланови подружнице СКЗ на цетињу. Тако је и овога пута. За текућу 2008. годину чланарину је уплатило свега девет чланова и то: проф. Предраг Вукић, Драган Брацановић, Рајо Војиновић, Александар Ковачевић, Слободан Чавор, Гордана Вулетић, Рајко Радусиновић, Гојко Пејаковић и Милорад Миловић. Ја сам уплатио годишњу чланарину и за наступајућу 2009. годину. Службеница Биљана Самарцић преузела је уплаћену чланарину и чланске књижице које је потом овјерила печатом установе. Сваком члану подружнице са Цетиња Драган Лакићевић је поклонио по примјерак публикације *Штан Св. Саве*. Публикација се састоји од укупно 56 предања о Св. Сави, које је Драган приредио за штампу. Са благословом епископа канадске епархије Георгија, публикација је објављена 2007.

Уторак, 23. децембар 2008.

Јуче ме је телефоном контактирао г. Ђорђе Радоњић из Лазареваца. Он ме на исти начин тражио још средином љета желећи да се упознамо, а ја сам му најавио долазак у Београд крајем децембра. Није знао да сам већ стигао. Договорили смо се да се данас прије подне састанемо у хотелу „Асторија“. До сусрета је дошло у ресторану, који се налази у приземљу хотела. Сусрет је био срдачан. Радоњић је дошао са супругом и сином Филипом. Он је директан потомак гувернадуре Вуколаја Радоњића коме је млади владика Раде 1831. одузео гувернадурски чин, ухапсио га, са братом Марком, и потом их протјерао у Котор. Њихове куће на Његушима су порушене. Сада Ђорђе, са сином, прикупља податке о својим прецима, који су били гувернадуре Црне Горе у другој половини 18. и почетком 19. вијека. Упутио сам их у литературу која би им несумњиво била од користи. Ђорђе сматра да Радоњићи „Гувернадуровићи“ немају крвно сродство са Радоњићима који данас живе на Његушима и да су у питању двије самосталне братственичке цјелине. Могуће да је у праву. Уосталом, Радоњићи „Гувернадуровићи“ славе Лазареву Суботу, док Радоњићи са Његуша славе Св. Георгија. Ђорђе је по свом осјећању увјерени Србин као и цјелокупна његова породица. Зато смо се лако споразумјели и релативно брзо зближили. Иначе, г. Радоњића је на мене упутио Горан Комар, историчар

и публициста из Херцег Новог. Растали смо се са жељом да останемо у контакту и сачувамо узајамно пријатељство. Уколико би сабрао довољано података, његов син Филип намјерава да о историјској судбини и страдању својих предака напише исцрпну студију. Желим му успјеха.

Према телефонском договору, увече ме је у хотелу посјетио мој колега Александар-Ацо Раковић, магистар историје. Смјестили смо се у сепареу, који је дискретно одвојен од рецепције. Размијенили смо мишљења о политичким превирањима у Црној Гори. Будући да се државна власт у Црној Гори, од увођења парламентаризма 1905. до данас, никада није промијенила на вишестраначким изборима, он је увјерен да би се Мило Ђукановић несметано могао одржати на власти још најмање 20 па и 30 година. Као већ доказани политичар вјероломног карактера, који релативно брзо и лако мијења стране у сукобу, у случљају слома америчке империјалне моћи, он би се неминовно приклонио Русији која га је и до сада дискретно, а понекад и отворено, подржавала. Сложио сам се да је у праву. Ипак, није умјесно бити пророк. Могућа су, и за нас, изненађења. Никад се не зна. Видјећемо, уосталом. Минулих годину дана, Ацо је био помоћник директора Архива Србије. Услјед личних несугласица са директором Архива Перишићем, напустио је повјерену му дужност. Убрзо након именованја проф. др Богољуба Шијаковића за министра вјера у Влади Србије, постављен је за службеника у том Министарству, које је сада смјештено у Палати федерације на Новом Београду. Ацо је са Богољубом у пријатељским односима већ годинама. Каже ми да ће ту остати све док проф. Шијаковић буде министар.

Сриједа, 24. децембар 2009.

Јутрос полазим у Министарство за дијаспору Републике Србије. Желим се састати са службеником Министарства Симоним Ђуретићем, коме сам најавио долазак. Знамо се већ годинама. Но, Симона још нема у канцеларији. Зато користим прилику да одем у Патријаршију. У благајни за изградњу храма Св. Саве на Врачару остављам скроман прилог. Службеница која је примила прилог и издала ми признаницу одмах ме је познала. Још од студентских дана емотивно сам везан за Светосавски храм, па када год дођем у Београд навратим у Патријаршију

и оставим тај свој прилог за његову изградњу. Тако је и сада. Одатле се поново враћам се у Министарство за дијаспору, гдје ме, сад, Симон срдечно дочекује. Пошто смо размијенили мишљења о политичким збивањима у Црној Гори, на растанку, Симон ми поклања двије публикације посвећене историјату српске дијаспоре у Трсту и Сент Андреји.

Вријеме је сунчано. Ипак, прилична је студен.

Потом, опет одлазим на јеврејско гробље у Рузвелтовој улици. Тамо настављам да преписујем епитафе са надгробних споменика. Упознајем се и са чуваром гробља коме објашњавам намјеру да преписане епитафе објавим у одговарајућој литерарној публикацији. Чувар је према мени коректан. Међу нама нема неспоразума, што је, уосталом, најважније. Та публикација била би само допринос афирмацији културног наслеђа јеврејске заједнице у Београду.

Послије подне одлазим у централу СКЗ. Тамо ми, поред увијек срдечног Драгана Лакићевића, друштво прави предсједник Управног одбора СКЗ пјесник Слободан Ракитић, с којим, након упознавања, размјењујем мишљења о незавидном положају у коме се српска заједница на Балкану, посебно изван моравске Србије, данас налази. Г. Ракитић оставља на мене утисак коректног човјека и утемељеног интелектуалца. Дјелује скромно, непосредно, природно. Ни трага од ароганције и надмености која на жалост одликује многе интелектуалце. Управник СКЗ Нина Новићевић поклања ми, у име своје установе, за сваког члана подружнице СКЗ са Цетиња, који је платио чланарину за текућу годину, по примјерак аутобиографског романа Мома Капора *Исповијести*. На Цетиње се, дакле, враћам с пуним товаром књига. Тако је било свих минулих година. Ни сада не може бити друкчије.

Предсједник Србије Борис Тадић и предсједник Руске Федерације Медведев потписали су данас у Москви енергетски споразум према коме је 51% власништва Нафтне индустрије Србије (НИС) продато руској државној компанији “Гаспром“ за четири стотине милиона евра. САД и Европска Унија настојали су онемогућити уступање НИС-а руском државном капиталу. Тадић, евидентно, није био наклоњен овом споразуму који је у сагласју са руском владом припремила претходна влада Војислава Коштунице. Али кад је постало јасно да се Србија не може ослонити на запад, од кога, иначе, може очекивати само бескрајне уцјене, ултиматуме и понижења, Влада Србије и Борис

Тадић су морали пристати на потписивање споразума са Москвом. Изгубити и Москву, као политичког савезника, поготово када је статус Косова и Метохије у питању, било би исувише ризично и неодговорно. Зато је Б. Тадић морао капитулирати. У противном, Србија би се нашла у спољнополитичкој изолацији, сликовито речено, - између руског чекића и америчког наковња. Само у свјетлу наведених чињеница може се разјаснити позадина енергетског споразума потписаног између Москве и Београда.

Четвртак, 25. децембар 2009.

Желио сам да фотографишем споменик палим борцима у ратовима од 1912-1918, као и још неке надгробне споменике на јеврејском гробљу, али сопствени фото-апарат нијесам имао. Замолио сам јуче Симона Ђуретића за помоћ. Симон је телефоном контактирао г. Јована Пејина, бившег директора Архива Србије, који и сада ради у истом архиву. Г. Пејин и ја се већ годинама знамо. Он је пристао да ми фотографише све што желим, јер има сопствени дигитални фото-апарат. Пејин је, иначе, увјерени српски национални интегралиста. Као и ја, уосталом. Према јуче утаначеном телефонском договору, дошао сам тачно у три сата послје подне у Архив Србије. Пејин ме је срдечно примио у својој канцеларији бр.41, у поткровљу. Канцеларија је била препуна фасцикли са архивском грађом. Као и моја у цетињском архиву. Одлазак на јеврејско гробље одложили смо за сјутра, јер је г. Пејин имао неодложне породичне обавезе.

Прије поласка у Архив Србије, свратио сам у централу СКЗ. Више од два сата сам остао у пријатељском разговору са Драганом Лакићевићем, Слободаном Ракитићем и главним уредником Задруге Марком Недићем. Њихов однос према мени био је максимално коректан, срдчан и пријатељски. Туга ме обузимала при помисли на повратак на Цетиње. Са ријетким изузецима, тамо ме очекују само традиционална патологија и укоријењена одиозност цетињског полусвијета. И духовни сумрак испреплетен сабласном деструкцијом маса којој се не назире крај. Одиста, цетињска колективна демонија сувише дуго траје.

У Београду је изузетна студен. Јутрос ме је пробудило добовање кише по крову хотела и околних зграда. Прије подне град је засуо олујни налет снијега помијешаног са кишом.

Средином дана олуја је престала и наступило је разведравање. Ипак, и даље је веома хладно.

Увече ми је у посјету дошла Гордана Вулетић са својим млађим братом Душаном. Гордана је службеница народног музеја на Цетињу. Кћерка је пароха тиватског ставрофорног протојереја Боривоја Косорића. Своје двије кћерке васпитала је на најбољим начелима православне духовности и српског патриотизма. Сада обје живе у Београду. Старија, Сандра, од јесени 2006. ради као наставник у основној школи „Стеван Дукић“, на Карабурми. Млађа, Наташа, је апсолвент на студијама руског језика. Станују у изнајмљеној кући у улици Господара Вучића. Вечерас сам њихов гост. Са Горданом и Душаном полазим код њих. Срдачно смо дочекани и послужени вечером. Око једанаест часова увече, враћам се аутобусом до жељезничке станице. А потом до хотела. Сусрет са мени драгим знанцима и пријатељима одиста ме је обрадовао. Јер, сувише је мало радости на овом свијету. А посебно на Цетињу.

Петак, 26. децембар 2008.

У једанаест часова већ сам у Архиву Србије. Са Јованом Пејиним одлазим аутобусом на београдско Ново гробље. На моју молбу, г. Пејин ми фотографише надгробне споменике великог задужбинара и добротвора Илије Милосављевића Коларца и Стевана Владислава Каћанског, некада знаменитог пјесника из раздобља нациналног романтизма. Потом прелазимо на јеврејско гробље. Пејин ми фотографише споменик српским Јеврејима палим у ратовима од 1912-1018, са уклесаним Његошевим стиховима на српском и на јеврејском језику, као и још три надгробна споменика са епитафима. На повратку се растајемо испред Техничког факултета са Теслиним спомеником у предворју. Пејин одлази у Архив Србије. На расанку ми даје фото-апарат са препоруком да му га након развијања филма вратим. Тако и бива. Одлазим у фотографску радњу код цркве Св. Марка. Након неких пола сата, које проводим у оближњем ресторану, преузимам фотографије и одлазим у Архив Србије. Портир у предворју преузима фото-апарат да би га доставио г. Пејину. Све у свему, Пејин је био одиста срдачан и предусретљив. Растали смо се као колеге и пријатељи.

Потом, по ко зна који пут, одлазим у СКЗ. Са Драганом Лакићевићем остајем о релативно кратком разговору. Сјутра увече очекује ме повратак у Подгорицу и на Цетиње. То ми не пада лако. Али шта да радим? *C'est la vie!* Опраштам се са Драганом, Слободаном и главним уредником СКЗ Марком Недићем. Надамо се да ћемо се у наредној години поново окупити на истом мјесту. Али, древна изрека, провјерена искуством минулих покољења, с правом каже: Човјек снује, а Бог одлучује.

Субота, 27.децембар 2008.

Вечерас полазим у Подгорицу. Током дана сам обишао више књижара на простору од Теразија до Калемегдана. Покуповао сам неколико књига. Увијек сам волио обилазити београдске књижаре и слободно и неометано прелиставати публикације које су ме интересовале. Посебно ми се допада избор публикација у књижари „Плато“ смјештеној у приземљу Философског факултета на Студентском тргу. Живот у провинцији велики је хендикеп за научне ствараоце, управо зато што не могу благовремено бити упознати са издавачком продукцијом из оних научних области које су предмет њиховог интересовања. До адекватне научне литературе која се са протоком времена стално увећава, може се доћи једино у метрополи. Хтјели ми то признати или не, подручје цјелокупне Црне Горе је на неки начин „провинција“. Њен простор је суштински одвојен од савремених културних, научних и уопште цивилизацијских токова. Услед оскудног материјалног стања, немам могућности да чешће долазим у Београд и благовремено набавим мени неопходну научну литературу из области националне и опште историје.

У Београду је облачно и суво. Изузетно је велика студен. Касно увече воз полази за Бар. Путовање ће, иако без већих застоја, потрајати цијелу ноћ.

Увијек када одлазим из Београда обузимају ме сјета и меланхолија. Ни овог пута није другачије. Док се композиција воза у залету удаљава од жељезничке станице, свјетла драгог ми велеграда су све даља и даља. Гледам их са чежњом, док сасвим не ишчезну у тамној и студеној ноћи. Из града отворене душе и широких видика враћам се у бесудну земљу без будућности. У земљу која ври од мржње, бездушја и колективног примитивизма. Зато сам тужан. Бојим се да је моја туга непролазна и да јој нема лијека.

Недјеља, 28.децембар 2008.

У осам сати ујутру воз приспијева у жељезничку станицу у Подгорици. Ведро је, али ипак, велика је студен. Са торбом препуном књига, која ме успорава у кретању, одлазим до оближње аутобуске станице, одакле имам аутобус за Цетиње. Не враћа ми се у тај „покојни град“, како га је, с правом, именовао један савремени пјесник. У пустом и хладном двособном стану нико ме неће дочекати. Осим гомила мојих књига и неколико примјерака углавном старог намјештаја. Мајка ми се упокојила у марту 2002. Већ готово седам година живим сам. И носим се са својим искушењима и тегобама духа како најбоље знам и умијем. Знам да ће ме чим се појавим на улици дочекати мрзовољни погледи суграђана. И то је све. Ти њихови патолошки погледи, пуни нескривеног зла, понекад говоре више од изговорених ријечи. Топлине и разумијевања у свом завичају нећу наћи. Али, шта ћемо? Живјети се мора.

По доласку на цетињску аутобуску станицу телефоном позивам такси. Торба ми је толико препуна књига да ми је неопходан такси-превоз.

Студен је на Цетињу. Али не само вани, и у овим брдима која окружују град, већ и у душама већине Цетињана. Живот је на овим просторима увијек био суров. Није ми лако. Али ни мојим сународницима који припадају све малобројнијој српској заједници у овом, како многи Цетињани с резигнацијом кажу, уклетом граду. Ипак, живот тече. Ходамо трновитим стазама Господњим. Зато не смијемо посустати. Зато се истрајати мора.

БОГ ЈЕ БРАНИО, АЛИ НИЈЕ КАЖЊАВАО

Испод Ловћена, баш као у познатој народној пјесми – «село мало» – Чавори. У овом подловћенском засеоку, одакле се пружа незабораван поглед на тиватски дио Боке, живи крепка старина Васо Чавор, први водич запослен у Његошевом маузолеју. Ђед Васо, који за себе каже «да је по крштеници тридесето годиште, а по рођењу старији», у Маузолеју је, са четворицом колега - стражара и водича, радио од његовог отварања до 1074. године. Сви који познају ђеда Васа, чувара братственичке традиције Чавора и заборављене традиције Његуша, знају да је страствени заљубљеник у књигу, историју и Ловћен.

«Када сам као дијете гледао на Ловћен и црквицу на њему посвећену Св. Петру Цетињском, коју је подигао Његош за своје вјечно пребивалиште, помишљао сам: Боже мили, како је склопљена са оним врхом!... Памтим нашу историју, ону праву, коју би данас да баце на сметлиште. Сада многи кажу – историја не даје хљеба. А ја мислим – треба познавати историју, треба знати свој идентитет. Ако се то не познаје, шта смо онда на овој земљиној кугли? Како ћемо градити будућност без историје?» - пита се, након разговора о династијама Петровић и Карађорђевић, Максиму Горком, Наполеону, Кутузову и друговању са Радованом Бећировићем Требјешким, ђед Васо. А затим наставља причу о рушењу Његошевог завјетног храма на Ловћену и изградњи Маузолеја који, како он наглашава, «нема ништа са традицијом и историјом Црногораца».

«Та црквица је сметала Аусто-Угарској. Замислили су да је, као важну за духовност Црногораца, сруше, а да на врх Ловћена подигну споменик Фрању Јосифу. Знали су да је она утјеха онима који су вјеровали да ће доћи слобода. Његошеве кости пренијели су на љето 1916. у Цетињски манастир, а црквицу срушили. Од 1947. Блажо и блажовићи, који су тада владали Црном Гором, почели су размишљати да се сруши и нова, за коју је нацрт урадио руски архитекта Никола Краснов а паре

дао краљ Александар. Када је 1925. године освештана, причали су ми стари, да је Језерски врх покрио 'океан црногорских капица'. Неко се, у Титовој Југославији, сјетио Мештровића који је још 1923. за нацрт Маузолеја од Краљевине Југославије тражио баснословну суму од ондашњих шест милиона» - прича наш саговорник. Но, када су га комунистичке власти питале – по ријечима Ђеда Васе - колико ће коштати тај пројекат, он им је одговорио да му не треба никаква награда до «груде његушког сира, овчије плећке и боце црмничког вина». Ђед Васо истиче да је и то доказ да садашњи маузолеј на Ловћену није споменик Његошу већ хрватском вајару који је једва дочекао да оствари свој давнашњи наум и детронизује духовност митске планине. Најјачи аргуменат против подизања Мештровићевог Маузолеја чуо је, каже, од члана Одбора за његову изградњу, угледног Цетињанина, доктора Ника Мартиновића. Он му је из личне библиотеке показао књигу и у њој Мештровићево писмо из 1041. године, из Америке, загребачком надбискупу Алојзију Степинцу, у коме њему и Павелићевој НДХ даје пуну подршку за «уклањање православне шизме из Хрватске»

«Нико ме тада упитао: Зар овај човјек да гради Његошев маузолеј?» - сјећа се Ђед Васо. «Изнад Његошеве бисте у Маузолеју нијесу чак уклесали ни његове стихове, већ стих Ивана Мажуранића: Оро гн'јездо врх тимора вије, јер слободе у равници није. Ко зна је ли то заиста Мажуранићев стих, али јесте још један доказ да Маузолеј није подигнут за Његоша. Па ни каријатиде у Маузолеју немају ништа са нашом традицијом, јер би у старој Црној Гори била брука да жене некога чувају, а камоли ловћенског генија.»

Прича Васо о каменим громадама које су за потребу градње Маузолеја донијете из Јабланице, двогодишњем мукотрпном копању тунела од 200 метара до врха Ловћена и педесет тона тешком гранитном блоку од кога је Мештровић исклесало Његошеву бисту. Чувар ловћенске традиције каже нам да се често износе погрешне тврдње о томе да је изградњом споменика висина Ловћена смањена.

«Радио сам тамо и био очевидац. Није смањен ни један метар. Наредбу управника градилишта из титоградског предузећа ОГП да руши црквицу одбио је радник Исо Муратовић из бјелополског села Бистрице, ријечима: 'Нећу да рушим влашку светињу!' У црквици су биле фреске четири највећа црногорска свеца: Св. Стефана Пиперског, Св. Јована Владимира, Св. Васи-

лија Острошког и Св. Петра Цетињског. ‘Ја трнокопом у светињу нећу, а када би дошли у моју Бистрицу да ми рушите цамију животом бих је бранио’ – рекао је Исо, узео радну књижицу и поздравио се са њима ријечима: ‘Нећу да радим у предузећу које руши храмове!’

По одобрењу Општине Цетиње сјутрадан су дошли омладинци са заставама и ударничким пјесмама и срушили црквицу» - сјећа се Ђед Васо.

Каже да је «Бог бранио црквицу на Ловћену, али није кажњавао».

«Први случај се десио када се дизала неколико десетина тона тешка Његошева биста. Југославија није имала подесну ни приколицу ни дизалицу за тај посао, него је морала доћи механизација из Словеније. Словенци су дошли, поставили бисту на приколицу на Цетињу и извукли је на посљедњу платформу на Ловћену, гдје су се кола окретала. Није било облака, нако један облачић, што могу потврдити и многи који су то са мном видјели. Пошто је неки Словенац активирао дизалицу, подигао бисту и поставио је на вагонет, који је требало да је вуче шинама, ударио је гром у врх крана! Радника су једва спасили.»

«Други пут – било је то приликом извлачења Његошевих мошти. Крак дизалице од пет тона којом је требало извући Његошеве мошти био је дугачак 48 метара, а сајла од неколико стотина метара поручена је из Швајцарске. Радила је прије тога петнаест дана. Тога дана када су подизали мошти, корпа се дигла 300 метара у ваздух и онда се сајла са саркофагом откинула. Неко од радника је то видио и повикао: ‘Бјежите, погибосмо!’ Корпа је пала, али, срећом, никоме није наудила.»

На питање да ли ће црквица Св. Петра Цетињског опет засијати на Језерском врху, Ђед Васо слијеже раменима.

«Ловћен више није оно што је био. Јер и камичак када извадите из земље и баците га, то мјесто више није као што је било, а не онолико чудо што се изровало и извадило. Природа Ловћена је оскрнављена. То је жалосна ствар. Но, неко ће се, ипак, у некој подесној прилици, сјетити да врати цркву Св. Петра тамо гдје јој је мјесто. То је и моја жеља» - каже на крају први водич у Његошевем Маузолеју.

Ђед Васо је и страствени заљубљеник у поезију. Каже да је у својој књизи *Животни висови* објавио, у историји пјесништва, вјероватно прву пјесму о политици. У тој пјесми каже:

Политика и лажа и вара.
Политика диже и обара.
Политика трује и разара
Политика зломутница стара.
Политика врагом преплетена
Политика зна бит злонамјерна.
Политика нема милосрђа.
Политика све постаје грђа.

Вјечну заљубљеност у Његошеве идеале и у Ловћен преточио је у стихове пјесме *Његошу на Ловћену*.

Стојиш на крову вјечног дана
Бдијући гордо изнад облака.
Високо као звијезда поларна,
Сијајући даљином сунчевих зрака.

Висина је нашла своју висину!
Твојој се висини и вјечност диви.
Зато ти достојну пјева химну,
Благо томе ко довијек живи!

КЊИГА СЛОВА

КЊИГА СЛОВА

Вуко ВЕЛАШ:
КАРНЕВАЛСКИ БЈЕСОВИ (4)
(ПРЕДЛОГ ЗА ПРОМЈЕНУ ИМЕНА ШКОЛЕ)

КАРНЕВАЛСКИ БЈЕСОВИ (4)

(Предлог за промјену имена школе)

КРЕАЦИЈА

По изловљавању, у изловљеноме, на остатку, од огризина – има ли поштеђених – новачио се, трафиковао, дизајнирао – кочио се као небарен папак и као несој у младости (идиоми из **Јеванђеља по народу**, библи. **Луча**) – нови врли свијет „са ријечи на дјела“. Из перспективе ондашње идеологије – имала план, није се остварио – из буке и бијеса данашњег карневала, те из инструменталног укрштаја – посредовања, трафиковања, претумбавања, лажирања, релажирања, побочног прелажирања, поноћног кртичења, медијског булдожења, транспарентног редефинисања, беатификације чак – оне идеологије и ове буке и бијеса, и осталих „цидова“... – тај излов је ђаволски посао – велики злочин и грднији скврн – који траје.

„Јааа о томе ништа не знам, неићу ни да знам, боговски се осјећам, тако хоћем јааа. .“

Незнање. Непросвећеност. Неочовјеченост. – Зловоља. Лудило. – Конзумизам. Облапорност. – Културолошки недокотизам. Надко-котизам преваре.

Консултујмо опет: Библи. **Луча**, Књ. 33, стр 46–47, чудесна број 8, чиста епистема, стари знак из будног и забринутог ума баштине.

Без навике и потребе, интуиције и сензибилитета за стручан, одговоран и законит рад. За рад с људским образом и са три чисте. Безброј инфинитезимала, почев од Везирског моста. **Резултат:** брутално **Xⁿ**.

Мрежа инструментализма, карневали идеолошког инструментала, скврнпрофити, културолошко изловљавање – све је то ударало тако силно по животу, у душу, памет, памћење и понашање људи – има ли поштеђених – бркљачило разум, таламбасало по планирању, пословању, јавности и култури – има ли поштеђених

– да су људи заборављали шта је прије бивало, како је било, што се радило, како се владао **човјек**, и како је у **свијету** који важи и који значи. Данас су нам **регулативна просуђивања** најважнијих друштвених и културолошких питања до крајности формализована, силажирана, трафикована, наложена, изложена, издеспечена – онеређена слојевито. Без чињеница, без свијести и савјести, без љепоте, без присних и универзалних знакова, без дубине, без висине и без перспективе. Без унутрашњег мира, равнотеже и проактивности у регулама свијета људи.

У крипто–супербији испод везирског моста. И скврну испод затвореног неба.

Испод норми које важе за спремање **танке јухе опстанка** или грађе за пристојну вијест у дневној штампи. Без виска су, летве и калема шпага, алатки за изградњу просте међе, а друштвени, просветни и културни развој је најсложенија и најнеизвјеснија људска грађевина и једини **лакрат успјеха**. Поимамо ли уопште шта је то регулативност и регуларност, шта су норме и метрика, шпаг и висак, што рецепт за бистру јуху?

„Јааа о томе ништа не знам, нееићу ни да знам, тако хоћем јааа“.

*Како је битан и лијеп, крепостан и **креативан** онај скромни знак, који ништа не конзумира, **изви–искрица** између благодети и катастрофе! Између човјека, човјечности и очовјечења – у мени, у теби, у нама, међу нама... И карневала у мени, у теби, у нама и међу нама...*

*Као **људи** лако можемо све регуле појмити. Али као људи урођени у карневал, обузети, стијешњени, разуздани, зауздани, обездушени и задушени њиме? Далеко је то од нас. И наше **праксе, потреба и навика**.*

Служе нам задушнице још за живота.

У тако ствараним „стваралачким“ и животним околностима, лако се кретало врзино коло и све лакше – злочином – коло наопако, и још брже – скврном – коларићу–панићу, из почетка, брзо – мој те гања – још брже – мој те мота – и све брже – грдно и грдније – са ријечи на дјела, из онога што није и није се остварило, не остварује се нити је оствариво... Из кржаве унезверености, у паротине супербије и крхотине секташтва; из мјесечарства, у подерине онеређене осјећајности у сапунску оперу тотњумаштва... у буку и бијес... у беатификацију скврна...

Са мање озбиљности, од дјечје, у њиховој игрици – разбрајалици еци–пеци–пец...

Са ријечи на дјела – еци–пеци–пец...

Од **дјече**, у њиховој игрици, требамо се учити реду и затражити опроштај због овога поређења. Требамо, дакле, учити ред и метрику, од **дјече**, у дјечјој игрици.

Еципепец, дјеца броје и разбрајају...

Екетебекете, свира карневалска банда... мој те мота... мој те плете... заплиће и гони...

Као да иза себе, у искуству, у знању, у баштини, у просвећености, у хуманистичким напорима и остварењима – све у тешким околностима – немамо ништа, баш ништа, осим опомињућег поп–Мићовог читања – (видјећемо: и *Горски вијенац* смо силажирали, а бркљачи се и поп–Мићово читање –) – „ум..., дам..., ам..., би..., ну..., но..., на..., ша..., ра...“.

Поп–Мићо чита како зна, он сам то јасно каже, а његово читање је опомињуће. Поред њега су људи који знају Књигу, Слово и словесност живота.

А ми? Данас? – Из срицања – формализације. Пркељањем – рационализације. Из упишаних пеленица и крмељавог мозга – екетебекетеклепете постмодернизам. Из паротина – трафиковање. Из секташке супербије и сапунске осјећајности – логос. Из нечега без логоса – ништа. И наше **најозбиљније озбиљности**, узвишени знаци трајања и еманципације, нашли су се у чељустима ништавила, под громадом секташке подвале са везирског моста. Ка моста. Моста оних полумештрица онога имена из домаћих епистема.

Силабична гледишта. Из жабље перспективе. Супербија. Почетак. Јура парк. Срицање из случајне тачке гледишта. Из жабље деспечине, по љигавој осјећајности. По нагонима дивљег меса пракултуре. И регулама црвеног вјетра разума.

Као да будућност није одавно почела? Као да почеци и развој искуства, путокази, морекази и небокази знања, хуманизма и културе нијесу прадавни?

*Веома дуго их вреднују памћење и баштина. Вјековима кодификују рад и разум, напони и напори, карактер и могућности људи. Одавно живи, ради и развија своје искуство, то **старо искуство** које у просвећеном свијету уважавају као **културолошко X и I**. – Номиналности. Медитеранства. Европејства. – Да не би било култимотокварне забуне.*

Дјеца се играју, али у игри озбиљно броје и разбрајају.

Поп–Мићо чита како зна, он сам то јасно каже. Поред њега су људи који знају Књигу, Слово и словесност живота.

Данашњи НВО академици – сенатори, фељтонисти, колу-мнисти, козери, експерти, постмодернисти, кадрови, кириције и водоноше – ругају се попу Мићу и плазе Његошу, а сами читају грдно, грђе и грдније, од попа Мића. – (Читају попут описаног, са остатком у документацији, карневалског читања Предлога.) – И својим предаторским читањем културолошког писма бркљаче ионако онеређену јавност, дудукљаче испошћени, измождени, измозгани живот, успут ругају се попу Мићу, плазе Његошу, производе тмасту тумба тушта тма и тмушу тотњумаштва.

Дјеца се играју, броје и разбрајају – еци–пеци–пец – поп Мићо чита како чита, Његош је Гениј и Појава... Мићуновић је Витез опстанка и еманципације... Владика је логос...

... а ми, данас, своје културолошко писмо силажирамо, лажирамо, кртичимо, булдожимо, бичујемо, мрцинимо, побацакујемо по њему, парамо га, прелажирамо, релажирамо, ревидирамо, трикујемо, трафикујемо – сричемо га грдно, грђе и све грдније – по теоријама које не знамо прочитати, од идеологија ослијепљени, измозгани, измождени – изложени супербији онеређене осјећајности и сили примитивне облапорности.

Из случајне тачке гледишта – рационализације.

Из секташке осјећајности – логос и слика свијта.

Из супербије – праскаве жабице, карневалске прасице.

То су нам моћи и могућности. Из тога хаоса не може ни пристојна дневна вијест. А друштвени, просветни и културни развој: најсложенија и најнеизвјеснија људска грађевина и једини **лакат успјеха**.

III **1** **Таква знања и навике** – гдје, када, како, зашто, од кога – учисмо и научисмо? То би требало **сазнавати**. Да ли су то били добри програми и учитељи здраве и уравнотежене праксе?

Сазнања би требала бити релаксирајућег и еманципаторског значаја. Смањила би жестину карневала и учинке црвеног вјетра, и мјесечарство, и онеређени натурализам, и дивље месо тотњумаштва...

У мени, у теби, у нама, међу нама.

Морамо бити **забринути** због мјесечарске карневализације свога живота, свога културолошког писма и својих могућности. Због њиховог крајње силабичног, секташког и зловољног читања – без регула и скрупела, без логоса и метрике. Читања – изван себе, мимо свијета, испод разума, које – производећи себе – мјесечари, онеређује, унезверује и лазарети – род и рад, људе, жене, **дјецу**, треће доба; стручност и могућности, просвећеност, хуманизам и еманципацију.

Морамо бити забринути због самих себе.

Озбиљно забринути због утакмице – радионице – колијевке која је пред нама. Хоћемо ли у ту игру ући као **људи назбиљ** или као тотљуми, испод затвореног неба? Морамо бити забринути јер нам је озбиљност и одговорност много нижа од дјечје, у игрици разбрајалици. Озбиљни смо и то смртно, жестоко, – мemento пе-снице – само у унутрашњим чегрстима, супербији и деспечинама, у неуравнотеженим и секташким радњама. Гдје, када и како су нам те особине постале регула праксе? – Сазнања треба...

Старе грешке наш су гријех.

Морамо бити забринути јер **свијет** – ипак, макар и неизвјесно – иде даље, поставља жестоке захтјеве, гази, а у карневалу, мјесечарству и онеређеном натурализму – људи слабе, слаби им карактер, блиједи стручност, нестаје осјећања одговорности, пракса суши се, могућности су танке и све нездравије. Све удаљеније од захтјевних образаца просвећеног свијета. Карневал дакле, мрцини људе, друштво, културу, могућности. Затвара путеве земаљске, морске и небеске...

Ако желиш некога да уништиш, лиши га – ментално и практично – стручне, моралне и законске одговорности. Лишићеш га тако и свих просвећених тековина, потреба и могућности.

Умјесто **еманципаторске радиности**: формализација стварности како присног тако и општег свијета; ампутација стручности и просвећености; распиривање натуралистичке осјећајности... све у свему – карневласки прогрес.

Карневал лако новачи свјеже кадрове, они се коче као..., предњаче као..., надгорњавају старе јарце.

Новаци и новакиње у карневалу увијек имају добру прођу.

Весело, весело... *Noney, noney*... Вози, мишко... испод затвореног неба...

... карневал захуктава медије, жалосне таленте и грдније установе за таламбасање, за кртичење и булдожење, за ууу, хмуу, кмуу, за ој'јој... ууу... шшшш... пшшш... ој'ха, јел'да, мој господине, госпо узорита... весело,весело... и још више... и још брже... и још ниже...

... друштвени и културни развој? најсложенија и најнеизвјеснија људска грађевина? утакмица – радионица? колијевка? шта је то? – доста нам је тога! не дави! не буди смрзнути звекан! ухвати се у прогресивно коло веселака! прикопчај се у објективну стварност! заради тридесет гроша! уновачи се! ђипај! бркљачи! дудукљачи! гледај од чега живиш! не буди смрзнути звекан... а'са'на'вагана! гратис! аламаке! у њокаду избркљачене културе, у култимолошку маглу из карневалске сапунице...

☞ Човјек на одмору, озбиљан, стручан и одговоран човјек, припрема мушље на бузару, пажљиво их мијеша, још пажљивије протреса лонац, спреман је да их „учини по рецепту“. Исти тај човјек, најважније чињенице еманципације карневалски бркљачи, као да се ради о помијама. Да не би било забуне: мушље на бузару, то значи – мушље на прост начин.

Културолошко писмо је, **ипак**, нешто више, сложеније и драгоценије од пињате – вагана, чанка, корита, чабра – мушаља. Карневале. У мени, у теби, у нама, међу нама...

Стигло се тако, тако произвео културолошки мамурлук, вјечно откривање топле воде, у ствари сапуница скврна, мјесечарска конфузија свега и свачега, стручни и морални недокотизам и наддокотизам триковања и трафиковања, карневалска болест и животни лазарет – производња остаје само овдје...

Стигло се тако до саркастичног односа према баштини и могућностима, до логистике цинизма, посебно према **јединичним** вриједностима баштине, чуварима живе искре разума и спасоносне сузе љубави – у свим **практичним** пословима и оријентацијама. Стигло се тако – тотњумашки – до дијаболичног односа према јединичним путоказима, мореказима и небоказима, према јединици **(1)** која нам је одавно овјерила улазницу у човјечност и очовјечење **(X)**.

Тај карневал – огромни вишкови његове производње – условио је и овај Предлог.

Тај карневал – његова логистика – брлужи и шумове око Предлога. Моштво шумова и поноћног кртичења. И ни један једини разуман аргуменат. Ни један једини.

*Тај карнево и његове баба–роге онемогућавају и могуће, разуму прихватљиве, противаргументе. – На оном једином **разговору** о Предлогу, њих није било. Гнушали су се, негдје, умирали од зазеба финоће или се чешкали по задњици...*

Карневалски сарказам умишља да је то, његово, култура – а Предлог – мноштво карневалских етикета.

Избор етикета пружили смо на увид, уз остатак, у документацији. Људи смо.

Карневалски цинизам тврди да је он, карневал, патриотизам и локалпатриотизам, космополитизам и интернационализам, толеранција, медитеранство и европејство... цивилизацијско достигнуће... (док изговара своје „цивилизацијске атрибуте“, крневал бали зашећерену водицу, очи му лукаво играју, слини обојену маглу...). Лукавство је памет и образ примитивца, карневале.

ОСС

У мени, у теби, у нама, међу нама...

СОС

За мене, за тебе, за нас...

Ш₂ Предлог тражи, моли и захтијева да **уважавамо** метрику и регуле којих се држе и по којима се **развијају** – културом – баштином, разумом, знањима, радом и могућностима – уравнотежена и облагодарена друштва.

Без **уравнотежене благодети** не може бити друштвеног, просветног и културног развоја, те најсложеније и најнеизвјесније грађевине и јединог поузданог показатеља лаког успјеха. Дудукање, секташтво и супербија нијесу материјал те грађевине. Ни квасац здравих догађања.

Предлог тражи, моли и захтијева да се **испетљавамо** из К–а мреже. Не би ли нам се посрећило да **испливамо** из ледених вирова К–а ирационалности или онога имена из домаћих епистема. И станемо на зелену, тек мезгаву грану живота у култури.

Предлог је глас за **радну** имагинацију, за знање, стручност и карактер, за **слободну** културолошку пловидбу, са компасом јасне, несилажиране и неизлажиране јединице из културолошке сложенице, до **зарађених** гроша хлеба и самопоштовања и **заслуженог** – никако

трафикованог – уважавања од стране успјешних, посебно оних који арбитражу сложене послове и неизвјесне путеве свијета. До живог и **проактивног** – никако „прогресивног“ – друштва и културе. Онако како то постижу **културом** – знањем, стручношћу, законима и социјалним узајамностима – уравнотежена друштва и народи.

Тако ће нас озарити и благослов који арбитражу вјечношћу.

Предлог гласа да се, у љепоти родне, радне и моралне одговорности, сјетимо важног, а онеређеног – на буњиште побачаканисаног – и заборављеног. Да животно – радно и разумно – учимо ненаучено, да се сјетимо збуњитеног, да пронађемо себе – са собом – у соларном свијету и разуму.

Била би то еманципација из карневала.

За карневал ће и тада обилато остати. Али неће тулити искру разума. Ни сушити сузу љубави. Ни балити у со живота и судбине.

*Предлог је увјерен да сметнуто – побачено – из баштине и памћења, из властитог Слова и културолошког писма – што смо прдекнули под папке карневала – може да помогне **налажењу** унутрашњег мира и равнотеже, учењу и карактеру, роду, раду и могућностима, у чему и јест **жива**, хуманистичка и литургијска индукција баштине. Без здравих носталгија нема и не може бити квалитетних иновација. Може карневал. И карневласки прогрес у скврневал.*

*У другом дијелу – вођен предметом и темом – Предлог ће показати шта смо прогресивно буњиштили, како то изгледа, шта то јест, како зрачи аура те индукције, и шта је, **практично**, културолошка ентелехичност.*

Ш За сада истакнимо.

3 Без сигурног ослонца у миру дугог памћења, без темеља од јасне, сигурне и пуне јединице из културолошке сложенице, без **активности** уравнотежених носталгија, не **индукују** се ни немири квалитетних иновација.

Коте се збуњеност и унезвереност, брложе бјесови, ложе зलोвоље. Новаче кртови и хртови. Подмећу јаја, јабуке, коњи и остале „громаде“ Других и другости; подмећу појмови, капсуле и ликови варалице. И када то не бисмо хтјели! И када бисмо могли више, љепше, боље, честитије, благословеније!

Еманципацију разједа рђа из карневалских опачина. Људи су принуђени да дудукљаче по избркљаченој осјећајности, да одрађују „прогрес“ без практичне, животне, хуманистичке и еманципаторске цјеловитости. Принуђени да чине нешто у што не вјерују, да лажно вјерују, да вјерују у што се не може вјеровати, да се претварају да вјерују; да се руководе нуждом и уцјенама опстанка; нуждом преживљавања; да им навике пикарског (–лупешког и мјесечарског-) триковања и преваре буду регулативне особине; да у људима и друштву метастазира нешто друго, болесно и неблагодарно; да се брложи стручни, морални, социјални и културолошки недокотизам и надкокотизам карневалске подвале.

Сви људи – могу, заслужују, требају – више. Од могућности које им карневал пружа.

Ниска је његова кровна греда (–у криптодепресији–). Биједна је његова синтакса (– из криптодепресије –).

Врхунац карневала је њокада аламаке – аламаке нема, сљепила има. – Зини узорита, затвори окице, отвори мила усташца, да ти гурнем мрсно парченце. – Па, и то је у реду, кад карневал траје један дан. Међутим, кад карневал траје и регулише односе 364 дана, годинама, деценијама? – Банана, гука скорупа, људи за 30 гроша, цијена пада... читаво друштво у ждријелу крневала...

Без **мира** дугог памћења, без **здравих** носталгија, нема уравнотеженог друштвеног развоја, нема и не може бити те најсложеније и најнеизвјесније људске грађевине и јединог поузданог показатеља успјеха којим се **радно** стиже на њиву и за трпезу свијета, усвајају и практикују **хуманистичке вриједности**, просвећују ћуди, стишавају супербије и назире **милошта вјечности**.

Небокази вриједности су ентелехија путоказима радиности и мореказима слободе. Тада, тек тада, искра разума, суза љубави и зрно соли – раде узајамно и литургично – живе као три чисте живота и културе.

Подигнимо кровну греду, људи, да би били људи! Људи на-збиљ, а не огризине човјечности.

*Шансе људи су у **вриједностима** изнад карневала и само производња тих вриједности уједно је и производња **могућности** да се умањују претјерани вишкови карневала.*

Првих шест бројева овога часописа изишло је под именом **Распеће језика српскога**.

Часопис је настао 2004. године као израз отпора групе никшићких средњошколских професора насиљу над именом српског језика у Црној Гори.

Од августа 2006. излази под именом **Слово**.

Штампање овог броја омогућио
Српски национални савјет за Црну Гору.

ЧАСОПИС ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ISSN 1800-6140

9 771800 614001

ИЗДАЈЕ:

НВО Актив професора српског језика
и књижевности - Никшић

РЕДАКЦИЈА:

Весна Тодоровић, Радмила Митрић-Маговић,
Борис Јовановић, Радинко Крулановић,
Милојко Пушица

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Веселин Маговић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИЦИ И
КОМПЈУТЕРСКА ОБРАДА:

Радмила Митрић-Маговић, Милојко Пушица

ЛОГО И ДИЗАЈН:

Весна Сушић

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ:

VI црногорске Т-10, 81 400 Никшић;

Телефон: 068 664 392;

www.srpski-jezik.com;

e-mail: srpski@mtel-cg.net; srpski@t-com.me;

žiro račun: 530-11724-52

Montenegrobanka Podgorica.

ЦИЈЕНА: 3 €

Излази тромјесечно
Рукописи се не враћају